

INFO-Társadalomtudomány

33. szám (1995. augusztus)

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és az MTA VITA Alapítvány

Szerkesztőbizottság:

Bóhm Antal, Enyedi György (elnök), Erős Ferenc, Madarász Aladár, Mucsi Ferenc, Pálné Kovács Ilona, Tamási Péter (felelős szerkesztő), Tóth Pál Péter

A szerkesztőség címe:

1051 Budapest, Nádor u. 7.

Telefon/fax: 266-30-32

INFO-Társadalomtudomány című sorozatunk indításával az volt a célunk, hogy tömören és olvasmányos formában megírt cikkekkal gyorsan informáljuk a társadalomirányításban résztvevő döntéshozókat az új társadalomtudományi kutatási eredményekről és a társadalomtudósokat foglalkoztató aktuális témákról. Lapunk nyilvánossá válásával lehetőség nyílt arra, hogy a magyar társadalom iránt érdeklődő olvasók szélesebb köre is hozzáférhessen az egy-egy aktuális témát többoldalúan megközelítő tematikus számokhoz. Mivel kiadványunk igen szűk terjedelmet szab meg egy-egy témára, a kutatók kénytelenek álláspontjukat tézisszerűen kifejteni. Az általános tájékozódást azonban szeretnénk megkönnyíteni a cikkek után közölt statisztikai táblázatokkal és válogatott bibliográfiával.

Tematikus számainkkal fel kívánjuk hívni a figyelmet néhány fontos területre, amelyekkel eddig – úgy tűnik – nem a kutatási eredmények ismeretében foglalkoztak. Szeretnénk kiadványunkkal a kiemelt témákban tudományos háttéranyagot nyújtani és ezáltal is hozzájárulni ahhoz, hogy a társadalomtudományi kutatások eredményei és a társadalmi gyakorlat közelebb kerüljenek egymáshoz.

A kifejtett elképzelések a szerzők egyéni tudományos felfogását tükrözik.

A szerkesztőség

Lapunk a tárgyévre, valamint az azt követőre előfizethető, illetve egyes számai visszamenőleg is megvásárolhatók a szerkesztőségnél kedden és csütörtökön 10 és 12 óra között. (Előfizetési díj egy évre – négy számra – 500,- Ft + áfa.)

Tartalom

A feketegazdaság: a piacgazdaság kísérőjelensége <i>Enyedi György – Tamási Péter</i>	3
A rejtett gazdaság és változása <i>Ékes Ildikó</i>	7
A rejtett gazdaság fogalma és súlya <i>Belyó Pál</i>	13
A feketemunka jellege, működési területei, társadalmi hatása <i>Matoricz Anna</i>	23
A jövedelemszerző tevékenységek változásai 1986 és 1993 között <i>Falussy Béla</i>	31
A feketegazdaság adópszichológiai szempontjai <i>Nagy Imre Zoltán</i>	41
A „feketegazdaság” büntetendő tevékenységei <i>Szladovics Mária</i>	51
Statisztikai táblázatok	59
Válogatott bibliográfia	75
Kutatási információk	77

Attest: _____
Notary Public

A feketegazdaság: a piacgazdaság kísérőjelensége

Magyarországon 1992-ben a rejtett jövedelmek becsült értéke 650 milliárd, 1994-ben 950 milliárd forint körül volt. Az adó- és járulékfizetés elkerülése 1992-ben körülbelül 350 milliárd forint kiesést jelentett a költségvetésnek. A feketegazdaság mértéke ugyanebben az évben a GDP (Gross Domestic Product – bruttó hazai termék) 25–30%-át is elérte. A számítások szerint közel 200 000 teljes munkaidős foglalkoztatott munkaidejének felelt meg a feketén foglalkoztatottak munkával töltött ideje. A becslések helyességén lehet vitatkozni, de a nagyságrendek magukért beszélnek és a tendencia egyértelműen növekvő.

A rejtett (fekete, informális, illegális, földalatti, árnyék) gazdaság nem magyar jelenség. Megtalálható a fejlett és a fejlődő országokban egyaránt. Részben definíciós, részben becslésmódszertani különbségek miatt, a rejtett gazdaság mértékére utaló számok viszonylag tág határok között mozognak: a fejlett országokban 4–20%-ra teszik, a fejlődőkben 20 és 50% közötti értékekről írnak (GKI 1995, Lubell 1991, Acharya 1992). A nemzetközi tapasztalatok szerint a rejtett gazdaság mértéke függ a gazdaság fejlettségi fokától és a társadalmi szerkezettől (Lubell 1991). A rejtett gazdaság elhelyezkedése regionális különbségeket mutat: gyakoribb a városokban (láthatatlanság, nagyobb szabadság, nagyobb piac), egy részére jellemző a határ mentiség (csempészés végett, vagy a szomszéd ország kereslete miatt), végül egyes városokon belül különleges körzetek alakulnak ki (Sik 1994). A kutatások nem igazolták azt a feltevést, hogy a feketegazdaság az elmaradott régiók védekezési formája, s területi kiegyenlítő szerepet tölt be. A fejlett városi régiókban nagyobb a feketegazdaságból származó jövedelem, mint az elmaradottabb régiókban. A rejtett gazdaság megítélése kulturális értékeken is alapulhat. A dél-európai országokban a falusi-kisvárosi gazdasági kapcsolatok hagyományosan patriarchális jellege hozzájárul az informális gazdaság megszerződéséhez.

A rejtett gazdaság kialakulását több tényező együttes hatása segíti elő, és megerősödése, illetve fennmaradása is számos okra vezethető vissza. Egyik legtipikusabb jellemzője, hogy kisszervezetekhez kötődik, ahol közvetlen az eladó és a vevő, a munkaadó és a munkavállaló közötti viszony. Az utóbbi évtizedekben a fejlett országokban is elszaporodtak a kisvállalatok, amelyek hálózat keretében dolgoznak be a „nagyoknak”. Sok esetben elmosódik a határ a legális, a (többnyire szürkének nevezett) féllegális és a rejtett („fekete”) tevékenységek között. Gyakori eset, hogy a szervezet maga legális, de tevékenységének egy része illegális vagy rejtett. A rejtett gazdaság elterjedését egyértelműen kapcsol-

latba hozzák a kisszervezetek elszaporodásával. Úgyszintén kapcsolat mutatható ki a munkanélküliség növekedése, valamint az elszegényedés és a rejtett gazdaság növekedése között. Szintén nemzetközi tapasztalat, hogy a privatizációval mindig növekszik a korrupció és a megvesztegetések száma. De hatnak ez irányba ideológiai és pszichikai tényezők is: a „polgári egoizmus” (hogy mindenki maga dönti el, hogy mire akarja költeni az általa megtermelt pénzt, és nem akar számára nem kívánatos célokat támogatni), a növekvő individualizmus, a csökkenő közösségi szellem, az adópolitika átláthatatlansága és így tovább. Az emberek nem szívesen fizetnek olyan adót, amellyel kapcsolatban nincsenek meggyőződve, hogy azt helyesen használják fel. Valószínű, erre vezethető vissza, hogy a helyi adók elkerülése lényegesen kisebb mértékű, mint a központi költségvetésbe befizetendőké. De szerepet játszik az adóelkerülésben a túlméretezett állammal szembeni „lázadás” is.

E nemzetközileg is tapasztalt tényezőkön kívül, Magyarországon (és a kelet- és közép-európai régióban) számos egyéb tényező is hozzájárul a rejtett gazdaság terjedéséhez. Magyarországon a második gazdaság kialakulása jelentősen megkönnyítette a piacgazdaságra történő átmenetet. Ennek révén tapasztalatokat lehetett szerezni a piacgazdaságról, alkalmazkodókészséget fejlesztett ki (reagálásként a hiánygazdaságra), serkentőleg hatott a reformfolyamatokra. A második gazdaság volt az egyetlen színtere az egyének autonóm döntéseinek. Ugyanakkor bizonyos szempontokból nem a legjobb kiindulópont volt a piacgazdaság kifejlesztéséhez, mert a második gazdaságban résztvevők nem hosszú távra terveztek (nem is tervezhettek a gyakori szabályozásváltoztatások miatt), hanem gyors profitmaximalizálásra törekedtek, s ez szemben áll a nyílt piacgazdaság hosszú távú, versenyen és a cég hírnevének védelmének alapuló profitmaximalizálásával (Gábor 1992). További negatívum, hogy a bizonytalanságok és az ellátási problémák miatt gyakorlattá vált a lefizetés, a megvesztegetés, a korrupció. E negatív elemek mind beépültek a rejtett gazdaságba.

Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a kelet- és közép-európai régió országaiban a korábbi rendszerben nem volt személyi jövedelemadó, s a fizetések úgy lettek megállapítva, hogy azoknak nem kellett sem a különböző adókat, sem a szociális juttatásokat fedezni. Ebben az időben a társadalom többségének alapvető szükségleteit ki lehetett elégíteni a főfoglalkozású keresetektől, s a második gazdaságbeli tevékenység fő célja „csupán” a többletjövedelem biztosítása volt. Az új adórendszer bevezetését nem követte megfelelő bérrendszer-átalakítás, az adó- és (TB, nyugdíj, munkavállalói) járulékbefizetési kötelezettségek folyamatosan emelkedtek, egyre több szociális szolgáltatásért kellett fizetni (amelyek színvonala ráadásul folyamatosan csökkent), az inflációt nem követték a fizetések. Ezek mind többletkiadást okoztak, ami arra készítette az embereket, hogy ott próbáljanak meg „spórolni”, ahol csak tudnak. Ennek egyik megnyilvánulási formája az adóeltitkolás. A munkaadók részéről az adó és a foglalkoztatás eltitkolása részben a krónikus tőke- és ebből következő hitelhiányra vezethető vissza. A magas adó- és (TB, munkaadói) járulékkerhek miatt így próbálnak tőkésíteni. De azt is meg kell említeni, hogy az állami vállalatok

egyre gyengébb teljesítményei miatt, egyre többet vonnak el a jól működő magáncégektől. Nemzetközi tapasztalatok szerint a „költségek” és az előnyök (cost-benefit) arányának a változása, valamint a felfedezés valószínűsége erősen befolyásolja az adóelkerülés mértékét, továbbá az adóterhek csökkentésével csökken az adóelkerülések száma. Magyarországon azonban figyelembe kell venni a meglehetősen alacsony adómorált is, amely részben annak tudható be, amit az előzőekben elmondtunk az adórendszer bevezetésével kapcsolatban, bár vannak történelmi gyökerek is. A török hódoltság idején például az adófizetés elkerülése bátor és nemes cselekedetnek számított (Vajna 1994), s valami hasonló virtus fejeződik ki a 20. században az állammal való szembenállásban is. Az ügyeskedést a magyar közkerkölcs általában pozitívan értékeli. Segítik továbbá a rejtett gazdaság terjedését az átmeneti helyzetben kialakuló joghézagok, amelyek többnyire a jogharmonizáció hiányosságaiból erednek. Problémát okoz sok esetben a meglévő szankciók alkalmazhatatlansága is (Ékes 1993).

A jogi szabályozás természetesen meghatározó a rejtett gazdaság szempontjából, hiszen csak az adott jogszabályokhoz képest értékelhető valami rejtettnek. Egyik fő jellemzője tehát, hogy törvényt játszik ki és adót kerül el (Swaminathan 1991). Vagyis a rejtett gazdaság fogalma csak egy adott ország határain belül értelmezhető, miközben a piac nemzetközi és a globalizációs folyamat a multinacionális tőke adóelkerülését megkönnyíti, hiszen székhelyét áthelyezheti más államba, tőketranszfereket hajthat végre, manőverezésre alkalmas leányvállalatokat hozhat létre különböző országokban és így tovább. Az állam egyre inkább kiszorul a piacról, de ugyanakkor a szociális ellátórendszereket ő működteti. Az adóbevételekre tehát feltétlenül szüksége van.

Nézzük most meg, hogy milyen negatív következményekkel jár a rejtett gazdaság. Talán a legnagyobb társadalmi problémát az egyenlőtlen közteherviselés okozza. A rejtett gazdaság által be nem fizetett adók és járulékok hiányának pótlására a „megfogható” bérből és fizetésből élőknek emelik az adó- és járuléktérheit, jöllehet legtöbbjük jövedelme alacsonyabb, mint a rejtett gazdaságban dolgozóké. Ez egyre növekvő vagyoni differenciálódást hoz létre. Mivel ezt egyre többen érzik igazságtalannak, növekedni fog az adóelkerülők száma, mert az eddig tisztességes adófizetők is „optimalizálni” igyekeznek jövedelmeiket. A következmény: egyre szűkebb réteg fogja fedezni a társadalom közös költségeit. Hasonlóan negatív annak hatása is, hogy a rejtett gazdaság képviselői versenyelőnyt élveznek a piacon kisebb költségeik miatt. Ez arra készteti a piac többi résztvevőjét, hogy ők is eltagadják jövedelmük egy részét, mert csak így tudnak versenyben maradni. További problémát okoz, hogy mivel a rejtett gazdaságban résztvevők nem fordulhatnak jogorvoslatért az erre hivatott szervekhez, tevékenységük elősegíti a kriminalizációt (erőszakos pénzbehajtások, leszámolások a nem szállítókkal stb.). A feketefoglalkoztatás további negatívuma, hogy kerekében előfordulnak szinte rabszolgatartó módszerek; nincs maximális napi óraszám és minimumbér, s sok helyen nem tartják be a minimális egészségügyi előírásokat sem.

A rejtett gazdaságnak azonban nem csak negatív oldala van. Jövedelemszer-

zési lehetőséget nyújt többek között létminimum alattiaknak, akik így valamilyen formában biztosítani tudják megélhetésüket. Ezáltal, továbbá az olcsó áruk kereskedelme révén (amelyek gyakran igen silányak és garancia nélküliek, de megfizethetők) mérsékli az elszegényedést. A munkanélküliek (jóllehet szabálytalan) alkalmazása révén enyhíti a munkanélküliség elviselését. Új munkahelyeket létesít, amelyek a magas adó- és járulékkerhek miatt egyébként nem jönnének létre, mert nem lennének rentábilisak. Így működésben tart olyan vállalkozásokat, amelyek egyébként a magas terhek miatt csődbe jutnának. Gyakran magasabb jövedelmet és nagyobb függetlenséget nyújt, mint a hivatalos gazdaság. Jelentős gazdasági teljesítmények forrása (egyések szerint bizonyos időszakban a gazdaság motorja): gyorsan reagálva keresett árukat hoz létre és forgalmaz, továbbá a társadalom által igényelt szolgáltatásokat nyújt.

Mіндеzen pozitív hatások azonban a lakosságnak csupán egy kis részét érintik, miközben a társadalom növekvő része marginalizálódik, mert keresőtevékenységéből – amennyiben van neki – egyre kevésbé tud megélni és nincs lehetősége arra, hogy kiegészítő jövedelemre tegyen szert.

A szakirodalom a rejtett gazdaságot nem a pozitív és negatív hatások szempontjából szokta osztályozni. Közgazdasági szempontból a legáltalánosabb osztályozás két kategóriát különböztet meg: az új értéket létrehozót és az újraelosztót (pl. hálapénz vagy korrupció). Jogi szempontból megkülönböztetendők a mindenképpen törvénybe ütköző (pl. kábítószer-kereskedelem, fiktív adó-visszaigénylés) és a legális működéssel összefonódott tevékenységek (pl. adó- és járulékkerhek csökkentése). Végül társadalmi szempontból mindenképpen külön kezelendők a „feketébe” kényszerített, megélhetést biztosító tevékenységek (a feketekereskedelem egy része, feketemunka-vállalás, kényszervállalkozások).

A rejtett gazdaság tehát szükségszerű kísérője korunk folyamatainak. Egyes szegmenseit a rossz szabályozás alakítja ki vagy erősíti meg. Ezért korlátozását – amelyre egyébként feltétlenül szükség van – komplex módon szükséges végrehajtani. A törvény által tiltott tevékenységeket (pl. kábítószer-kereskedelem) a bűnüldöző szerveknek kell visszaszorítani. A szabályozás által kiváltott reakciókat azonban igen körültekintően kellene kezelni, s nem szabad csak a büntetésre összpontosítani. Itt alapelv kell legyen, hogy csak betartható szabályokat vezessenek be. A GKI Gazdaságkutató Rt. tanulmánya szerint (GKI 1995) szigorúbbá kellene tenni az adminisztráció egy részét, csökkenteni kellene az adó- és járulékkerheket, szűkíteni kellene a feketekereskedelem működési lehetőségeit és egyúttal figyelmet kellene fordítani a befolyásolás hosszú távú módszereire is (pl. erkölcsi ráhatás, jogharmonizáció, előzetes hatásvizsgálatok). Végül: el kell fogadnunk, hogy a rejtett gazdaság része napjaink piacgazdaságának – a legfejlettebbeknek is –, így nem számíthatunk rendeleti úton történő eltüntetésére. Inkább sokoldalú, alapos, előítéletektől mentes megismerésére és csak az egyértelműen negatív tevékenységek megszüntetésére kellene törekedni.

Enyedi György – Tamási Péter

A rejtett gazdaság és változása

Ékes Ildikó

A 80-as évek elején az akkori európai szocialista régió országai közül Magyarországon elsőként kezdődtek meg a rejtett gazdaságra vonatkozó kutatások. A cél elsősorban a rejtett gazdaságban keletkező jövedelmek nagyságának felbecsülése volt, mivel – úgy tűnt – ellentmondás mutatkozott a statisztikailag kimutatott jövedelmek és a tapasztalható jólét színvonala között.

Az első feladat annak meghatározása volt, hogy miféle láthatatlan jövedelmek és hol keletkeznek a gazdaságban. Hol húzható meg a rejtett gazdaság határa? Akkoriban még nem létezett a személyi jövedelemadórendszer. Csupán egy szűk kisiparos, kiskereskedő csoport fizetett jövedelemadót. Tehát nem lehetett azt, a nyugati világban használatos egyszerű módszert alkalmazni, amely a rejtett gazdaságot azonosítja az adóztatlan jövedelmekkel. Nem alakult ki azóta sem igazi konszenzus abban a kérdésben, hogy végül is a jövedelmek melyik körét kell a rejtett gazdasághoz sorolni. Ez a megegyezés annál is nehezebben jöhet létre, mert egy állandó változásban lévő jelenségről van szó és a kutatások megkezdése óta ezen a területen is jelentős átalakulások mentek végbe. Egyes – a 80-as évek elején még gyakori – jövedelemfajták (pl. a kínálat bővülésével a boltban adott csúszópénz) eltűnőben vannak. Más láthatatlan jövedelmek (pl. a személyi jövedelemadó bevezetésével és a magánszféra bővülésével párhuzamosan az adócsalás) súlya megnőtt, módszerei, változatai bővültek. Ezeket túl új, korábban nem létező jövedelemtípusok alakultak ki (pl. az állami vagyon magánkézbe adása kapcsán e vagyon átértékeléssel történő jövedelemmé konvertálása).

Az említett határvonal meghúzása amiatt is problematikus, mert felvetődik a kérdés: csak a pénzmozgással járó vagy az ún. barter ügyletek (azaz áru és szolgáltatáscserék) is beletartoznak-e a rejtett gazdaságba. A jelenségcsoportnak igen sok elnevezése van a „rejtett” mellett (földalatti, árnyék, nem regisztrált, informális, fekete stb.). Az informális gazdaság fogalmába általában beleértik a háztartásban végzett munkát és a barkácsolást is, főként ha azt valaki nem a vele együtt élők számára végzi. (Így pl. ha valaki a külön lakásban élő szülei lakását kitakarítja.)

A nevezett határ meghúzása tehát bizonyos mértékig mindig kissé önkényes. A 80-as évek elején a Gazdaságkutató Intézetben a határt a pénzmozgással járó és nem járó ügyletek között húztuk meg. Ugyanakkor a pénzben megjelenő láthatatlan jövedelmeknek minél szélesebb körét igyekeztünk megbecsülni. Ezen belül a gazdasági bűncselekményeket (csalás, sikkasztás, korrupció) és az üzemi

tolvajlást is próbáltuk becsülni. A láthatatlan jövedelemként akkor számba vett jövedelemfajták a következők voltak: a borralaló, a csúszópénz, az egészségügyi és ügyvédi hálapénz, a fusi és kontármunka, az engedély nélküli ingatlan-bérbeadás, a társadalmi tulajdon használata saját haszonra (azaz a vállalati eszközökkel történő fusizás), a vám- és devizajogszabályok megsértéséből származó jövedelmek, a kisiparosok, kiskereskedők adócsalása, a fogyasztók megkárosításából származó jövedelmek, az ingatlanspekuláció, a köztulajdon lopása, a korrupció, csalás, sikkasztás.

Ebben a körben akkor 92–124 milliárd Ft közötti jövedelemmozgást becsülünk. Az egyes tételek nagyságát a 63. oldalon lévő felső táblázat mutatja.

A módszer, amit használtunk az ún. *guestimation* (azaz a szakértői becslés) volt. A világban használatos egyéb megoldások akkoriban nem nagyon voltak nálunk alkalmazhatók (és azóta sem azok), hiszen teljesen mások a feltételek.

Amint említettem, annak idején a lakosságnak még csak egy kis csoportja fizetett jövedelemadót. Ez kizárta az adóbevallásokból történő kalkulációkat. A kifizetések túlnyomó része készpénzben folyik ma is. Emiatt a monetáris módszerek nem nagyon használhatók. Bár később volt erre is kísérlet.

A magyar statisztikai rendszerben a mai napig sem mutatják ki a GDP rezi-duális hibáját. Így azt a módszert sem lehet(ett) alkalmazni, amely erre épül. Akkoriban még rejtett munkanélküliség volt, ezért a munkaerőpiaci módszereket sem tudtuk kipróbálni. Két lehetőség volt csupán: a *guestimation* és a kérdőíves felmérés. Ám ez utóbbival kapcsolatban is számos fenntartást kellett leküzdeni, mire a 80-as évek közepén alkalmazni lehetett.

A későbbiek során kiderült, bármennyire körültekintően igyekeztünk is eljárni, a becslésbe bevont jövedelemfajtáknál bizonyos tételek kimaradtak. Ilyenek voltak azok, amelyeket összefoglaló néven „moonlightingnak” szoktunk ma nevezni. Ezek féllégális jövedelmek voltak. Mivel nem volt kiterjedt jövedelemadózás, e különjövedelmek után adót nem fizettek. Adóztatlanságuk nem volt jogszabályellenes, mértékük pedig nem volt ismert. Ilyen jövedelmekhez vagy speciális ismeretek birtokában lehet jutni (pl. óraadás, úszásoktatás, ruhavarrás stb.), vagy nem is igényel különösebb tudást (pl. takarítás, gyermekfelügyelet stb.). Kimaradt továbbá a becslésből a kéz alatti kereskedelem és a lakosság egymás közötti pénzkölcsönzésének kamata. Ezt később a fogyasztói árindex kapcsán becsülték először.

Az idő múlásával érzékelhetővé vált, hogy a rejtett gazdaság növekszik és változik. A korábban titkosnak minősített adatok publikussá váltak. Készült néhány további becslés. Majd a rendszerváltást megelőző és követő időszakban ismét mély csönd vette körül a témát. A mögöttes ideológia az volt, hogy a kormány vállalkozásbarát magatartását teszi megkérdőjelezhetővé e probléma feszegetése, hiszen az egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a rejtett gazdaság struktúrájában bekövetkező változás fő iránya az adócsalás fokozódása. Ez volt egyben a rejtett gazdaság bővülésének egyik fő oka is. Márpedig az akkor még 90%-ban az állami szektorban dolgozóknak erre – a munkahelyi jövedelemigazolások miatt – nem nagyon volt lehetőségük. A kivételt a magánszek-

torban való részvétel, illetve a lakosság közötti transzferjövedelmek (borravalók, hálapénzek) jelentették.

A rendszerváltást követő időszakról kezdve a rejtett gazdaság növekedése felértékelődött. Ez alapvetően a következőkre vezethető vissza.

Egy ország gazdaságának átállítása egy bizonyos típusú szabályozási rendszerről egy másikra hatalmas feladat. Ehhez olyan jogi formában is megjelenő új helyzetet kell teremteni, amely óhatatlanul ellentmondásba kerül a múltbeli viszonyokra alkotott szabályokkal, előírásokkal, törvényekkel. Emiatt az átmenet teljes periódusa a jogszabályok közötti ellentmondásokkal terhes, illetve tele van olyan helyzetekkel, amelyek jogi szempontból nincsenek lefedve, azaz rengeteg a joghézag. A magyar társadalom egy rétege nagyon könnyen alkalmazkodott a változásokhoz és érzékelte e hiányosságokat. A réteg itt nem szociológiai, társadalmi kategóriaként értendő. Ez a csoport, réteg stb. összetételében minden szokásos rétegjellemző ismérvet (iskolai végzettség, életkor, lakóhely, a társadalmi hierarchiában elfoglalt hely stb.) tekintve nagyon heterogén volt és ma is az. Az a közös bennük, hogy a változtatásra való képességük igen nagyfokú, illetve, hogy az ehhez szükséges feltételekkel vagy azok egyik-másikával rendelkeznek (kapcsolatok, pénz, információk, ügyeskedésre való hajlam, nagyobb mennyiségű szabad és olcsó munkaerő, ötletek). A végeredmény, hogy ez a csoport megtalálja az említett „fehér foltokat” és hatalmas összegeket profitál belőle.

A másik körülmény, ami a rejtett gazdaság bővüléséhez hozzájárul: a privát szféra terjedése. A privatizációnak két ága van. Az egyik az állami tulajdon magánkézbe adása; a másik a magántőkéből létrehozott vállalkozások segítése. Mindkettő – jelen körülményeink között – a kis méretű szervezetek számának gyarapodását idézi elő. Ennek fő oka a magyarországi tőkehelyzet. A korábbi 40 év nem adott módot olyan mértékű magántőke felhalmozására, amelyből állami nagyvállalatokat lehetne vásárolni, vagy egyszeriben nagy magáncégeket lehetne alapítani. Ez a tőkefelhalmozás az utóbbi években folyik, ám a növekedésnek, a naggyá válásnak számos egyéb tényező is gátat vet. Itt lehet említeni az elmúlt évtizedek pszichológiai hatását. Nevezetesen azt, hogy a tőkével rendelkezők nem nagyon merik megmutatni a tényleges pénzügyi lehetőségeiket, mert tartanak attól, hogy ennek negatív hatása lesz. Visszatartó erő az adózás is.

A lényeg viszont a kérdés szempontjából az, hogy a kis szervezetek száma hatalmas ütemben nő. A 20 fő alatti szervezetek száma (jogi és nem jogi együtt) ma meghaladja az egy milliót.

A rejtett gazdaság növekedésének egyik alapfeltétele a jövedelem eltitkolhatósága. Ez annál könnyebb, minél közvetlenebb a vevő-eladó, illetve munkaadó-munkavállaló viszonya. A kis szervezetek számának szaporodása ezt a folyamatot segíti. A néhány fős szervezetben a jövedelemeltitkolás minden formája sokkal egyszerűbb, mint egy nagyban; ahol a tulajdonos a menedzser és egyben a főkönyvelő (vagy legalábbis csak ő áll a könyvelővel kapcsolatban), valamint a pénztáros, ott nincsenek meg azok a kontrollmechanizmusok, amelyek a nagy-

vállalatokra jellemzőek. A feketén foglalkoztatás, a zsebből kiegészített bér, a minimálbér szintű vállalkozói jövedelem jelentése stb. mind lehetséges.

A privatizáció emellett két további módon is hozzájárul a rejtett gazdaság növekedéséhez. Az egyik az a történelmileg és nemzetközileg igazolt tény, hogy az állami (királyi) tulajdon (vagy tulajdonjog) magánkézbe adása minden történelmi periódusban és országban a korrupció melegágya volt. A mai Kelet-Közép Európában olyan mértékű állami vagyon privatizálásáról van szó, amely történelmileg egyedülálló. A korrupciós folyamatok is ennek megfelelően alakulnak.

A másik privatizációs vonatkozás e téren az, hogy a külföldi tőke alapvetően nem vállalatot, üzemet, hanem piacot kíván vásárolni nálunk és a környező országokban. Ezért, ha felvásárol egy szervezetet, onnan azonnal elbocsát embereket, néha nem is keveset. A munkanélküli járulék azonban egy olyan bér bizonyos százalékát teszi ki, amely bér önmagában sem fedezi a családok alapvető szükségleteinek jó részét. A többség számára ugyanis – bérreform hiányában és eközben árliberalizálás mellett – a bér még mindig csak a központilag el nem osztható javak fedezetére elég. Erre is csökkenő mértékben. Nem fedezi azonban azokat a szükségleteket, amelyeket korábban a központi költségvetés finanszírozott (egészségügy, oktatás, lakásfenntartás, üdülés) és amely területek finanszírozásából a költségvetés már egy ideje, az utóbbi időben fokozott mértékben vonul ki. E bér százalékában megállapított munkanélküli segély pedig már komoly életszínvonal-csökkenést jelent. A szakértők egybehangzó véleménye szerint a szegénység és/vagy szegényedés erőteljes motivációt ad a rejtett gazdaságbeli részvételhez. Nálunk a feketemunkát ma a szomszédos országokból átáramló és legálisan munkát nem kapó réteg is növeli.

Végül az is hozzájárul a rejtett gazdaság terjedéséhez, hogy a jövedelemelosztási rendszerben egy furcsa kettősség uralkodik. Bizonyos területeket – bankszféra, vállalkozások egy része stb. – leszámítva, a mai napig is a szocializmus konszenzusán alapuló bérek általánosak a gazdaságban. Eközben az elosztás más formái piaczgazdaság-konformmá igyekeznek válni (adózás, fogyasztói ártámogatás megszüntetése, a TB-ellátásoknál bevezetni szándékozott elvek stb.). A végeredmény a széleskörű szegényedés, amely segíti a rejtett gazdasági aktivitást. Hiszen aki nem tud a látható gazdaságból pénzhez jutni, ilyen helyzetben beéri a „láthatatlan” pénzekkel is.

A jelenlegi kormány programjának része a rejtett gazdaság visszaszorítása, a körülményekhez mérten jelentős csökkentése. Ez azért is fontos lenne, mert a rendszerváltás után megnövekedett rejtett gazdasági aktivitás már-már a gazdaság normális működését kezdi zavarni bizonyos szempontból. Főként azért, mert a nagy összegű adócsalások a költségvetés bevételeit annyira lecsökkentik, hogy emiatt a még megfogható jövedelmekre egyre több adót vetnek ki. Ennek következtében pedig a középosztály egyre nagyobb része „csúszik le”.

A 90-es évek elején növekedtek a rejtett gazdaság vizsgálatára fordított erőfeszítések. A becslések száma jelentősen megszorodott. Ezek a kutatások arra is fényt derítettek, hogy nagyfokú átrendeződés következett be a rejtett gazdaság struktúrájában, miközben annak terjedelme a GDP-hez mért korábbi 10–12%-os

arányához képest 23–24%-ra emelkedett. A változás fő iránya az adócsalás és a korrupció, továbbá a csalás és sikkasztás arányának növekedése, eközben a borravalók, hálapénzek arányvesztése volt. Ez utóbbi főként a reálbércsökkenés következménye. A mérséklődő reálértékű keresetekből mind kevésbé tudják a családok igénybe venni a szolgáltatásokat. Ha erre mégis rákényszerülnek – hiszen az egészségügyi szolgáltatás igénybevétele, ahol a hálapénz leginkább szokásos, nem feltétlenül önálló döntés kérdése –, már nem nagyon tudnak adakozni.

Az MTA által támogatott kutatás végeredményeként a láthatatlan jövedelmek becsült összege 1991-ben 543–559 milliárd forint között volt (lásd a 63. oldalon lévő alsó táblázatot).

A Kék Szalag Bizottság által kezdeményezett vizsgálat, amely lényegében ugyanezen időpontban zajlott, a GDP-hez mért arányokat tekintve hasonló eredményre jutott.

Sokan vélik úgy, hogy az elmúlt 3–4 évben a rejtett gazdaság még gyorsabban nőtt. Megítélésem szerint inkább arról van szó, hogy a láthatatlan jövedelemszerzés formái gyorsan változnak. Egyesek megszűnnek, mások lehetővé válnak, ahogyan a gazdaság és a jogszabályok változnak. Hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy a megismert újabb és újabb jövedelemszerzési módok egymásra rakódnak. Ez nem feltétlenül igaz, hiszen közben sok kiskapu be is zárul. Az összeg ugyan nő, de az arány – vélhetően – nem nagyon. Sajnálatos módon azonban már az előbbieken említett aránnyal is a világ élvonalába kerültünk. Tehát, ha nem nő, akkor is sok. Így teljesen indokolt a kormány célkitűzése a feltárás, napfényre hozás igényével. Eközben gondot jelent, hogy a tervezett gazdaságstabilizációs lépések éppen e folyamatokat látszanak erősíteni. Amint szó volt róla, a szegényedés és a nagy nyereség lehetősége két nagyon fontos motiváló tényező e téren. A stabilizációs törvény pedig – sajnálatos módon – ezt a két motiváló erőt látszik erősíteni.

A rejtett gazdaság fogalma és súlya

Belyó Pál

Közgazdász körökben és esetenként az irányító-kormányzati apparátusban is kevésbé ismert a fekete, illegális vagy legátfogóbban a rejtett gazdaságba tartozó tevékenységek fogalma, köre, súlya és egyéb összefüggései a legális gazdasággal. Fogalmát a legegyszerűbben a „nyílt” gazdasághoz való viszonya alapján határozhatjuk meg.

A legális gazdasághoz hasonlóan a rejtett gazdaság is azokat a gazdasági tevékenységeket öleli fel, amelyeket a közgazdaság-tudomány a termelés fogalmi körébe sorol, de amelyek valamilyen oknál fogva nem kerülnek bevallásra az adóhatóságoknál, illetve nem kerülnek számbavételre a nemzeti számla- és mérlegrendszerben – hangsúlyozzák a téma jeles kutatói, Vértes András és Árvay János.

Az ENSZ által ajánlott számlarendszer (SNA – System of National Account, 1993) definíciója szerint: „A gazdasági termelés olyan tevékenységként határozható meg, amelyet egy szervezeti egység ellenőrzése és irányítása alatt – munka, tőke és termékek (szolgáltatások) felhasználásával – termékek és szolgáltatások kibocsátása céljából fejtenek ki.” Az SNA terminológiájában a szervezeti egység nemcsak vállalatot, intézményt, hanem egyéni vállalkozót, egyéni gazdát vagy más önálló személyt is jelent. Az SNA külön kitér az eltitkolt és földalatti gazdaságra. „Bizonyos tevékenységek produktívnak és legálisnak minősülnek gazdasági értelemben akkor is, ha a következő okok miatt eltitkolják a hatóságok elől:

- jövedelmi-, hozzáadott érték- és más adó fizetésének elkerülése,
- társadalombiztosítási járulék fizetésének elkerülése,
- egyes törvényi szabványok megsértése, pl. minimális bér, maximális óraszám, biztonsági és egészségügyi előírások,
- adminisztratív eljárások, pl. statisztikai vagy más kérdőívek kitöltése.”

Az SNA szerint az így eltitkolt tevékenységek mind a termelés határain belül kezelendők, feltéve, hogy valódi termelési folyamatról van szó. Ugyanezt a definíciót alkalmazza a földalatti tevékenységekre is, minthogy a nem legális tevékenységeket is termelésnek minősíti, ha az előbbi feltételeknek megfelelnek.

Az SNA megközelítésével kizárhatók az olyan tevékenységek, amelyek ugyan óriási jövedelmeket hozhatnak egyes személyeknek, de mert nem termelésből erednek, nem vonhatók be a GDP (Gross Domestic Product – bruttó hazai termék) végösszegébe. Ebből a szempontból különösen fontos, hogy a számszerű becslésekbe nem vonhatók bele a korrupcióból, a vesztegetésből, a termelés

szféráján kívüli lopásból és hasonló üzelmekből származó jövedelmek, amelyek feltehetően nagy súlyt képviselnek Magyarországon is. Ezek nem növelik az országban a rendelkezésre álló javak tömegét, ugyanis csak a már meglévő jövedelmek és vagyonok újraelosztását idézik elő.

A rejtett gazdaság jelenségeinek osztályozása

A rejtett gazdaság jelenségeit a gazdaság szabályozórendszeréhez fűződő viszonyuk szerint célszerű csoportosítani, azaz:

1. Vannak olyan jövedelemszerzési módok, amelyeknél a tevékenység eleve nem is gazdasági jellegű és törvényellenes. Ezek a területek lényegében ismertek (például a fegyverkereskedelem, az őrző-védő maffia, az orgazdaság, a kábítószerek-kereskedelem, egyéb tiltott tevékenységek). Ezek alapvetően *nem a gazdaságpolitika hatáskörébe tartoznak.*

2. Vannak olyan jövedelemszerzési módok, amelyek egyértelműen gazdasági bűncselekmények. Ez esetben a tevékenység ugyan gazdasági jellegű, de egyetlen célja a törvénytelen haszonszerzés. Ilyen például a fiktív ÁFA-visszaigénylés, a fiktív csődök, a sikkasztások, a fogyasztási adó elcsalása, fiktív exportügyletek stb. E tevékenységek súlya ma Magyarországon igen nagy.

3. Végül vannak olyan jövedelemszerzési lehetőségek, amelyek esetében *a rejtett gazdasági tevékenység legális gazdasági szervezetek keretében, a törvényeknek teljesen megfelelő módon folytatott gazdálkodással összefonódva zajlik.* Ennek a rejtett gazdasági tevékenységnek a tartalma az adó- és járulékterhek csökkentése a gazdálkodó számára. Ma ezek a tevékenységek jelentik a rejtett gazdaság legnagyobb szegmensét.

A rejtett gazdaság mérete

A rejtett gazdaság nagyságára vonatkozó legfrissebb becslések 1991–1992-re vonatkoznak. Ekkor három nagyobb számítás készült (Ékes Ildikó – Szakszervezetek Elméleti Kutatóintézete, Vértes András és Árvay János – GKI (Gazdaságkutató) Rt., Kállay László – Piacgazdaság Alapítvány).

A becslések szektorális bontása meglehetősen nagy eltérést mutat. E téren a GKI Rt. végezte a legrészletezőbb munkát. A rejtett gazdaság ágazonkénti és tulajdonosi főszektoronkénti bontását az 59–61. oldalon található táblázatok adják meg.

Szólni kell a magyar statisztika egy fontos vonásáról. Nevezetesen arról, hogy a Központi Statisztikai Hivatal nálunk a rejtett gazdasági aktivitás egy részét (elsősorban az egyéni vállalkozások rejtett jövedelmeit) beleszámítja a hivatalosan publikált GDP-be. A reális viszonyítási alap tehát az a GDP, ami ezt nem tartalmazza. 1992-ben a KSH által figyelembe vett rejtett gazdaság 257, a teljes rejtett jövedelem 650–700 milliárd Ft-ot tett ki.

A teljes rejtett gazdaság aránya a hivatalosan publikált GDP-hez a GKI Rt. szerint 25–26%, a Piacgazdaság Alapítványnál 28–30%, Ékes Ildikó tanulmányában 25–26%. Az említett beszámítás miatt, a becslések szerint a GDP-t „csupán” 16%-kal kellene megnövelni ahhoz, hogy a rejtett gazdaságot is magában foglaló GDP-t megkapjuk. A Piacgazdaság Alapítvány a becsléseit elvonási formák alapján készítette el, így a hangsúlyt az egyes adó- és járuléknemek szerinti bontás kapta. A haszonélvezőként feltüntetett személyek, szervezetek utalnak az eltitkolt jövedelmek szektorális bontására (lásd a 61. oldalon lévő alsó táblázatot).

A becslések bizonyos esetekben jól köthetők szakágazathoz (pl. borraivalók, hálapénzek). Ékes Ildikó a rejtett gazdaság nagy súlyát feltételezi a kereskedelemben, a szálláshely-szolgáltatásban és a vendéglátásban, valamint az oktatásban, egészségügyben és a személyi szolgáltatásokban. Sok esetben azonban a becslések jövedelemtípushoz kötött módja miatt az ilyen irányú bontás meglehetősen nehéz.

A magyarországi rejtett jövedelmek ágazati megoszlása nagyrészt egybeesik a hazai magántőke vonulási irányával. A rejtett jövedelmek ugyanis igen magasak a kereskedelemben, a vendéglátás és szálláshely-szolgáltatásban, az építőiparban, a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatásban és a közúti szállításban. Relatív alacsony viszont a rejtett jövedelmek aránya a külföldi tőke által preferált ágazatokban, így a pénzügyi szolgáltatásokban, a hírközlésben és a feldolgozóiparban.

Logikus lehet a kérdés, miért megy lényegesen különböző irányokba a hazai magántőke és a külföldi tőke? Magyarázat lehet az, hogy különböző nagyságrendeket igényel egy-egy befektetés pl. a szolgáltató szférában vagy a nagyiparban.

Az adatokból (lásd a 60. oldalon lévő táblázatokat) *teljesen egyértelmű a következtetés*: a viszonylag kis tőkével rendelkező hazai magánszektor fő célterülete mind ez ideig az adóelkerülésre jobban lehetőséget adó kereskedelmi-szolgáltatási szféra volt. Ezzel szemben a külföldi tőke kevésbé kedveli azt, ha kiszívják a jövedelmet a vállalkozásokból.

Feketegazdasági módszerek

Magyarországon ma már kialakultak olyan általános érvényű magatartásformák, amelyek tág teret adnak a rejtett gazdaságnak. A jelenlegi körülmények között a jogszabályok harmonizációjának hiánya, illetve az egyes konkrét szabályok szankciónélkülisége, vagy a kilátásba helyezett szankciók alkalmazhatatlansága miatt tág tere nyílik a feketegazdaságnak oly módon, hogy a jogszerűség *látszatát* tudja kelteni. Az ilyen magatartásformákra az alábbi jellemző példák hozhatók fel:

– Az adóköteles tevékenységet folytató adóalany be sem jelentkezik az adóhatósághoz (cégbírósághoz), vagy ha ezt megteszi, az adókötelezettségeit nem

teljesíti. Számos esetben már a felkutatás is nehézségekbe ütközik (ha egyáltalán lehetséges), ha pedig sikerül is ellenőrzés alá vonni, a számvitel és a bizonylatok hiánya miatt az esetleges megállapítások irreálisak lesznek. Az ilyen fantomvállalkozások egyébként a piacon, mint „normál” vállalkozások tudnak megjelenni.

– Folyamatosan növekszik azon vállalkozások száma, amelyek az adóbevallások szerint veszteségesek és/vagy minimálbér alatti jövedelmet biztosítanak. Nem „életszerű” ugyanakkor, hogy az adózó tartósan fenntartson egy ilyen vállalkozást, ha az számára hosszú távon nem biztosít érdemleges jövedelmet.

– Évről évre egyre jelentősebb mértékben növekszik a készpénzes forgalom nagyságrendje. Ugyanakkor általánosan elfogadott, hogy a készpénzes forgalom ellenőrizhetetlen és leginkább táptalaja a feketegazdaságnak.

– A feketegazdaság egyik legjelentősebb felhalmozási területére, a vagyon meglétére, illetve gyarapodására vonatkozóan a mostani rendszernek semmiféle kontrollmechanizmusa nincs. Egészen pontosan a jövedelemadó ellenőrizhetőségét biztosító vagyonosodás-vizsgálat ma megoldhatatlan a jelenlegi jogi szabályozatlanság miatt. Ebből adódóan a rejtett gazdaságban megtermelt illegális, adózatlan jövedelem minden különösebb gond nélkül átforgatható legális vagyonba, hogy onnan ismét a feketegazdaság adózatlan jövedelemszerzését finanszírozhassa.

A teljesség igénye nélkül nézzük, melyek azok a *legtípusosabb formák, módszerek, technikai eljárások, amelyeket a gazdaság szereplői annak érdekében alkalmaznak, hogy vállalkozói és munkavállalói jövedelmeiket maximalizálni, ugyanakkor az ezeket terhelő adó-, társadalombiztosítási és egyéb kötelezettségeiket minimalizálni tudják:*

- az árbevétel egy részének kihagyása a nyilvántartásból,
- fel nem merült anyagi jellegű termelési költségek kimutatása a ráfordítások között,
- a saját háztartás fenntartásával kapcsolatos költségek túlzott részének elkönyvelése a termelési költségek között,
- gépkocsi vásárlás és üzemeltetés,
- külföldi üzleti és tanulmányi utak szervezése,
- reprezentációs és reklám költségek terhére nyújtott juttatások,
- üzletszerzési jutalék,
- vásárlási kedvezmények,
- termékek, anyagok, szerszámok jogtalan eltulajdonítása,
- külföldi vállalkozások extra juttatásai,
- készletek év végi leértékelése vagy „átadása”,
- a bejelentett alkalmazottak „zsebből” fizetett bére,
- be nem jelentett alkalmazottak foglalkoztatása,
- nem azonos értékű termékek, illetve szolgáltatások barter ügyletei,
- párhuzamos cégalapítások,
- nem regisztrált magánszemélyek gazdasági tevékenysége és az abból származó jövedelem.

A felsorolt fontosabb és távolról sem teljes körűen számba vett eljárások és

módszerek elsősorban a regisztrált gazdasági szervezetek és egyéni vállalkozások körében fordulnak elő. Még nagyobb azoknak a gazdasági tevékenységeknek a sora, amelyet az adott tevékenységre engedélyt vagy adószámot nem kérő magánszemélyek végeznek, illetve amelyet hivatásszerű tevékenységükön felül közvetlenül a fogyasztóknak teljesítenek:

- a fusimunkák, azaz a túlnyomóan munkaidőn kívül, közvetlenül a megrendelőnek végzett ipari, építőipari, szerelői tevékenység;
- a más háztartásoknak pénzbeni ellenszolgáltatásért végzett háztartási munka (takarítás, mosás, főzés), gyermekek, öregek, betegek felügyelete, gyermekek és felnőttek magánoktatása;
- ingatlanok (nyaralók, lakások, garázsok stb.) nem bejelentett bérbeadása, pénzkölcsönzés, utcai piac stb.
- a borraivaló és a hálapénz;
- a fogyasztók megkárosítása az üzletekben, vendéglátóhelyeken (súlycsökkentés, túlszámlázás).

A gazdaságpolitika lehetőségei a rejtett gazdaság befolyásolására

Ma a kutatások legfőbb célja: megtalálni azokat a lehetőségeket, amelyek révén legálissá válhat a rejtett gazdaság. Ennek során alapvető feladat a tiltó és ösztönző módszerek összehangolása. Amennyiben ugyanis csak tiltó lépések történnek, akkor nagy valószínűséggel az új feltételek között is megtalálnák az érintettek a rejtett jövedelmek realizálásának lehetőségeit. Ezért minden esetben vizsgálni szükséges egy-egy tervezett változtatás előnyeit és hátrányait. Úgy tűnik, csak hosszú távon, komoly gazdaságszerkezeti változások nyomán remélhető, hogy a magyar gazdaságban a rejtett jövedelmek súlya a fejlett országokéhoz hasonló szintre kerüljön. Amíg a magyar kapitalizmusban a tőke ilyen gyenge, sérülékeny és részben emiatt agresszív, addig a kimutatott profit is viszonylag alacsony lesz magas adóterhek esetén.

A rejtett gazdaság rövid távú befolyásolása leglátványosabban rendészeti eszközökkel kezdzhető meg. Ennek során elengedhetetlen a rejtett gazdaság keretében kifejezetten adóelkerülési célzattal végzett törvénybe ütköző tevékenységek szigorúbb szabályozása, a nagy értékű ügyek következetesebb ellenőrzése és üldözése. A leggyakrabban előforduló tevékenységcsoportok ugyanis könnyen tetten érhetők. Így a csempészás, a hamisítások (pl. élelmiszer, benzin stb.), az állami monopóliumot jelentő vagy jövedéki, fogyasztási adós termékek gyártása és árusítása (pl. szesz, dohány, energiahordozó, szerencsejáték) rendőrségi, büntetőügyi munkával befolyásolhatók. Célszerű ezek során a „nagy halakra” koncentrálni.

Mind az érintett tevékenységfajták, mind a termékcsoportok ismertek; a rejtett jövedelmek hatalmas összege miatt a jelentős gazdaságvédelmi ráfordítások is „gyorsan megtérülnének”. A szigorúbb ellenőrzés a rendőrség, a vám- és pénzügyőrség, a közterületi és piac-felügyelőség feladata, de alapvető feltétel az el-

lenőrzési tevékenység komplexszé tétele. Szükségessé válhat ezek során a vám, az ÁFA és egyéb adók befizetésének ellenőrzése mellett az APEH nyomozási jogának és a társadalombiztosítás ellenőrzési jogának a többi jogosultsággal összehangolt bevezetése.

Nélkülözhetetlennek látszik a feketefoglalkoztatás visszaszorítása érdekében a helyszíni munkaerő-ellenőrzés megszervezése, elsősorban az építőipar, a kereskedelem és a fuvarozás területén. A feketemunkát nagy hányadban felhasználó cégekre súlyos büntetéseket indokolt kiszabni, magukra az érintett dolgozókra jóval enyhébb szabályokat célszerű érvényesíteni. Szükséges a munkanélküliekkel kapcsolatos ellenőrzési lehetőségek áttekintése.

A rejtett gazdaság legalizálása során komplex gazdaságpolitikai eszközök érvényesítése szükséges. Eredményes intézkedéscsomag azonban nem képzelhető el egyértelmű politikai akaratnyilvánítás nélkül, hiszen az egyes intézkedések érdeksértett csoportjainak lobbistái újra és újra el tudják érni, hogy a szakmailag indokolt lépéseket megakadályozzák. Fontos, hogy csak betartható szabályokat szabad bevezetni. Önmagában a korlátozó intézkedések nem vezethetnek eredményre, ha nem sikerül egyidejűleg a gazdasági környezetet alakító olyan intézkedéseket hozni, amelyeket a tisztességes vállalkozások egyértelműen pozitívan értékelnek. A teljesség igénye nélkül, a következő területeken lehetne már rövid távon eredményt elérni:

- az átlagadó intézményének rendszere,
- a vállalkozói készpénzforgalom szabályozása,
- a vagyonnyilatkozat törvényesítése,
- bizonyos nemzetközi pénzügyi műveletek ellenőrzése,
- vállalkozói regiszter bevezetése,
- az adóterhek változtatása,
- a TB-járulék nagyságának módosítása,
- a feketekereskedelem működési lehetőségének szűkítése.

A rejtett gazdaság befolyásolásának hosszú távú módszereit tekintve megállapítható, hogy amíg a rejtett tevékenységek túl kedvezőek a legális gazdálkodáshoz képest, illetve a legális eszközök alkalmazása túl alacsony hozadékot ígér a rejtett gazdálkodáshoz képest, addig kicsi az esély a rejtett gazdaság növekedésének megállítására, az egyre újabb és újabb módszerek kialakulásának megakadályozására.

A rejtett gazdaság alakulására vonatkozó prognózist több okból is nehéz elkészíteni. Egyrészt azért, mert ahogyan az adószabályok és egyéb szabályozók változnak, úgy alakulnak át a jövedelem és a teljesítmény eltitkolásának módzatai. Az újabb és újabb módszerek viszont azt a közvélekedést keltik, hogy a rejtett gazdasági aktivitás nő. E vélemény háttérében az húzódik meg, hogy az újabb módok a régiekhez hozzáadódnak. Ezzel szemben a különböző jogi és gazdasági szabályok változása egyben ki is szűr, meg is szüntet formákat.

A prognózis szempontjából a másik lényegi kérdés az infláció. Kézenfekvő módszer a kész becslés olyan módon történő továbbvitele, hogy az inflációs rátával felszorozzuk a korábbi értéket. A rejtett gazdaság esetében azonban ez

sem egészen egyértelmű eszköz, hiszen a rejtett gazdasághoz tartozó bizonyos tevékenységek árnövekedése a hivatalos inflációnál jóval kisebb. Erre egyik példa a fusizás, ahol az üzlet alapja többnyire az, hogy a szolgáltatás számla nélkül olcsóbb.

A rejtett gazdaság befolyásolásának legfontosabb hosszú távú feladatai: a jogharmonizáció, az intézményrendszer azon részeinek módosítása, amelyek befolyásolhatják a feketegazdaságot, és végül az erkölcsi ráhatás eszközeinek alkalmazása.

Végül is ki veszít és ki nyer a rejtett gazdaságon?

Magyarországon a rejtett gazdaság kialakulása szorosan összefüggött a gazdaság liberalizálásával. Bár világszerte megfigyelhető léte, a fejlett gazdaságokban aránya mégis lényegesen alacsonyabb, mint Magyarországon; általában a bruttó hazai terméknek csak 4–6%-a. A legáltalánosabb és lényegében mindenütt fellelhető formái: a feketekereskedelem, a nem regisztrált árúk forgalma, a fekete-foglalkoztatás, az adóelkerülések, a pénzmosás.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a rejtett gazdaság, a sajátos magyar kapitalizmus kialakulásának, erősödésének szoros velejárója, sőt mozgásformája. Egyik lényeges kiváltó oka a gazdaság aránytalanságainak és a társadalmi deformációknak: különösképpen az egyenlőtlen versenynek, a túl nagy teherviselésnek túl szűk körben, a szélsőséges jövedelmi és vagyoni differenciálódásnak. Az egyre inkább hangsúlyossá váló bűnözéssel összefüggő tevékenységek mellett általánossá váltak – és lényegében minden magyar állampolgárt valamilyen formában érintik – a rejtett gazdaságnak a társadalmi közmegejtélés által is elfogadott ún. puha formái. Vajon ki nem tette még meg, hogy magáncélra használta szolgálati gépkocsiját, hogy részévé vált – akár tudta nélkül is – valamilyen nem a törvény szerint adózott jövedelem-átcsoportosításnak vagy „vásárolt” adózatlan munkaerőt vagy árucikket? Ezek ma már olyan változatosságokban fordulnak elő, hogy összegyűjtésük és osztályozásuk sem egyszerű feladat. Mindezeket végiggondolva már nem tűnik túlzottnak az a megállapítás, hogy ma Magyarországon a rejtett gazdaság részaránya a bruttó hazai termék 30%-át is elérheti. (Ez pedig a várható 1995. évi, folyó áron számított 5700 milliárd Ft nagyságú GDP-ből mintegy 1700 milliárd Ft.)

A rejtett gazdaságot a piaczgazdaság mai viszonyai között azonban a korábbiaktól eltérő módon célszerű közelíteni. Így pedig fel kell tenni a kérdést, hogy mi a nagyobb: a rejtett gazdaságban keletkező vállalkozói-egyéni haszon, vagy pedig az elmaradt állami-társadalmi bevételekből származó kár? Vajon számíthatók-e olyan mutatók, amelyek számszerűsíténék a rejtett gazdaság egyes szegmenseinek multiplikátor hatását a GDP-re? Vajon van-e egyáltalán ilyen hatás? Azt ugyanis botorság lenne egyértelműen kijelenteni, hogy a rejtett gazdaság minden területe káros, elítélendő és üldözendő. Ezt felismerve született az a hivatalosnak is tekinthető kormányzati álláspont, hogy vizsgálandó a rejtett gaz-

daság legalizálásának lehetősége. A cél ugyanis az, hogy a rejtett gazdaság Magyarországon se legyen több, mint a GDP 5–7%-a.

Vajon reális-e egy ilyen célt kitűzni? Úgy tűnik, hogy azoknak lehet igazuk, akik a megoldást nem a direkt intézkedésekben látják, hanem a mélyebb összefüggéseken gondolkodnak el. *A megoldás ugyanis a rejtett gazdaságban való részvétel gazdasági okainak megszüntetése, felszámolása lehet.* A gazdaság résztvevőinek racionalitásához ugyanis nem férhet kétség. Ha valamilyen törvényt súroló (vagy akár kis törvényt sértést is jelentő) tevékenységgel az esetleges „büntetést” meghaladó nyereség érhető el, akkor (a büntetés valószínűségét is felmérve) az ilyen helyzeteket a továbbiakban is ki fogják használni.

A rejtett gazdaság legalizálásának kezdeti lépése annak a vállalkozói-gazdálkodó környezetnek a kialakítása, amely lényegében automatikusan biztosítja a feltétlen legalitást. Ehhez több dolgot kell belátni. Először is, hogy szükséges a jogharmonizáció, azaz valamennyi, a gazdálkodással összefüggő törvény, rendelet, szabályozás egységes, következetes újraalkotása. Hasonló fontosságúnak tekinthető a vállalkozói regiszterek összevetése, amellyel a cégbíróságok, a TB, az APEH, a KSH, a VPOP, esetleg a kereskedelmi bankok nyilvántartásait lehetne összekapcsolni. Ezáltal megteremtődhetne a gazdálkodás pénzügyi folyamatainak többoldalú ellenőrzése és a fiktív pénzügyi manőverek kiszűrése.

A rejtett gazdaság körébe tartozó tevékenységek legnagyobb részt az állam által előírt jövedelemelosztással függnék össze. A résztvevők együttműködésének hozadéka az eltitkolt adó, amely megosztható közöttük. Lényeges az is, hogy mind a vevők, mind az eladók tettestársak és egyben haszonélvezők is a tranzakciók nagy részében.

A rejtett gazdaság legalizálását célzó gazdaságpolitikának abból kell kiindulnia, hogy a rejtett gazdaság szereplői mérlegelik, hogy mekkora a rejtett tevékenységük költsége és haszna egy legális gazdálkodáshoz képest, és mérlegelik azt is, hogy a legális eszközökkel végrehajtott expanzió és hatékonyságjavulás hozadéka mekkora az adózás alóli kivonás hozadékához képest. A gazdaságpolitika fő törekvése tehát ezeknek az arányoknak a javítása lehet.

A rejtett gazdaság legnagyobb szegmense legális szervezetek keretében, a törvényeknek megfelelő módon végzett gazdálkodással együttesen folyik. E rejtett tevékenységek lényege az adó- és járulékkerhek csökkenése. Ez az a terület, ahol tiltó és ösztönző kezelési módokat tervez a kormány összehangoltan alkalmazni.

Emellett beszélnünk kell azokról a tisztán gazdasági jellegű bűncselekményekről is, ahol a tevékenység gazdasági jellegű ugyan, de kifejezett célja a törvénytelen haszonszerzés (pl. fiktív ÁFA-visszaigénylés, elhatározott csődök és sikasztások, a fogyasztási adók elcsalása). E tevékenységek súlya ma még igen nagy. Itt az adóeljárás rend korszerűsítése, az ellenőrzések hatékonyságának növelése, a motivációk csökkentése nyújtják a lehetséges befolyásolási módszereket.

Végül, a nem kifejezetten gazdasági jellegű törvényellenes jövedelemszerzési módokat (pl. a fegyverkereskedelem, orgazdaság, kábítószer-kereskedelem) nem gazdaságpolitikai, hanem bűnüldözési eszközökkel kell kezelni.

A kutatások jelenleg leginkább a rejtett gazdaságnak az adórendszerrel és a foglalkoztatottsággal kapcsolatos összefüggéseire irányulnak. A rejtett gazdaságban keletkező jövedelmeknek ugyanis két különösen nagy csoportja a foglalkoztatás eltitkolása és az adózási rendszer kijátszása egyéb eszközökkel. A magyar adórendszer az 1988-as reformtól kezdődően alapvetően az önadózás elveire épül. Ez pedig egy bizalmi viszony, amit az állam a törvényt betartani szándékozó adózókkal szemben kívánatos feltételként biztosít. A pár éve megkezdődött gazdasági átalakulással azonban fokozottan megnövekedett és folyamatosan növekszik a bizalmi elvvel visszaélők száma. Az okok közt megemlíthető, hogy Magyarországon egyelőre nem sikerült közérthetővé tenni az adók beszedése és felhasználása közötti összefüggést, és az adómorál meglehetősen alacsony szinten áll. A gazdasági jog folyamatos liberalizálódása következtében sok lehetőség nyílik a visszaélésekre. Ném született meg a bizalmi elv kontrolljaként a visszaélők leleplezését megkönnyítő jogi szabályozás és büntetőjog-alkotás. Emellett a szabályozó rendszer igen bonyolult, gyakran változik és az adózókat sokszor erejüket meghaladó tehervállalásra, adózásra kényszeríti. Az elmúlt években a jogalkotás egyes konkrét esetekben megpróbált keményen szabályozni, de érdemleges eredményt mégsem tudott elérni.

A becslések közel 450 milliárd forint körüli eltitkolt adó- és járuléknagyságot határoznak meg. Ez a Piacgazdasági Alapítvány 1992. évi számításait továbbvezetve részletesen a következő:

– Az ÁFA és forgalmi adó haszonélvezői (eladók, vevők, szállítók) mintegy 550–600 milliárd forint nagyságú eltitkolt adó- és járulékalap után járó körülbelül 120 milliárd Ft adót nem fizetnek meg.

– A társasági adóval manipulálók (tulajdonosok, menedzserek) körülbelül 200 milliárd forint adóalap után járó 80 milliárd forint befizetést nem teljesítenek.

– A jövedelemtulajdonosok körülbelül 240 milliárd forint nagyságú járulékalapot hallgatnak el, mentesülve ezzel mintegy 60 milliárd forint adó befizetésétől.

– A munkáltatók, jövedelemtulajdonosok a TB- és egyéb járulékok 220 milliárd forint körüli adóalapjának elhallgatásával körülbelül 160 milliárd forint járulékot nem fizetnek be.

– A külkereskedelem résztvevői pedig feltételezhetően 20–30 milliárd forint eltitkolt vámalap után járó körülbelül 10 milliárd forint vámpótlékot nem fizetnek meg.

A rejtett gazdaság nagyságára vonatkozóan többféle ágazati és tevékenységi becslések készültek. Ezek azonban nem mutatják ki a fentiekhez hasonló módon, hogy hozzávetőlegesen milyen kár, illetve haszon származik ezeken a területeken az illegálisan végzett, vagy be nem jelentett tevékenységekből. Nehezen számszerűsíthető például, hogy a feketekereskedelem feltételezett 600 milliárd Ft körüli forgalma pontosan milyen károkat okoz a legális kereskedelemnek. Nehezen megítélhető, hogy pontosan kinek milyen előnyt, illetve kárt jelent az, hogy a Magyarországon használt szoftverek négyötödét lopottnak becsülik.

1994-ben sor került a korábbi becslések időbeni továbbvezetésére, a magán-

szektor és a rejtett gazdaság részletesebb ágazati megoszlásának feltárása érdekében. A vizsgálatok érdekes következtetésekre adtak lehetőséget a hazai magántulajdon és a külföldi tulajdon vonulási útvonalát illetően. Világossá vált, hogy a hazai magántulajdon egész más ágazatokban emelkedett meg ugrásszerűen, mint ahova a külföldi tőke behatolt. A hazai magánszektor részaránya a GDP termelés alapján 1994. évben már 70% körüli az építőiparban, a kereskedelemben, a vendéglátás és szálláshely-szolgáltatásban, a mezőgazdaságban, a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatásban és a közúti szállításban. Ezzel szemben a külföldi tulajdon részaránya a pénzügyi szolgáltatásban, a hírközlésben és a feldolgozóiparban magas.

További jellegzetesség, hogy különbség található a hazai magánszektor és a külföldi tőke érdeklődése szempontjából a feldolgozóiparon belül is. A külföldiek ugyanis elsősorban az építőanyag-iparban, az élelmiszeriparban és a gépiparban jutottak pozíciókhoz, míg a hazai magánszektor jelenléte a kohászat- és fémfeldolgozásban, a textil- és ruházati iparban, továbbá a fa-, papír- és nyomdaiparban magas. Ez utóbbi tevékenységek nem tartoznak a leginkább profitábilis területek közé. A rejtett jövedelmek viszont igen magasak a kereskedelemben, a vendéglátás és szálláshely-szolgáltatásban, az építőiparban, a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatásokban és a közúti szállításban. Relatíván alacsony ugyanakkor a rejtett jövedelmek aránya a külföldi tőke által preferált ágazatokban, így a pénzügyi szolgáltatásokban, a hírközlésben és a feldolgozóiparban.

A rejtett gazdaság okozta károk és a rejtett gazdaságban résztvevők itt szerzett haszna nagyon sokféle. Szükségesek tehát olyan további kutatások, amelyek feltérképezik az e téren jelentkező valamennyi társadalmi deformációt, számszerűsítik az anyagi előnyöket, az okozott kárt, vagy elmaradt hasznot, megtalálják a pontos összefüggéseket és a ténylegesen működő hatásmechanizmusokat a legális gazdaság és a rejtett gazdaság területei között.

A feketemunka jellege, működési területei, társadalmi hatása

Matoricz Anna

A feketegazdaság a jövedelemhez jutás sokféle illegális lehetőségét tömöríti. Az ide sorolható termelési, szolgáltatási tevékenységeknek azonban csak egy viszonylag jól elhatárolható része kapcsolódik a fekete-, illetve szürke-foglalkoztatáshoz.

A feketefoglalkoztatás ritkán társul a gazdasági bűncselekménynek tekintett tevékenységekhez (pl. orgazdaság, kábítószer-kereskedelem, fegyverkereskedelem, pénzmosás stb.), amelyek igazi célja a törvénytelen haszonszerzés. Ezek létrejöttét a közhatalom a bűnüldözés módszereivel igyekszik visszaszorítani.

Az illegális jövedelemszerzés változatos formái alakultak ki az állami bevételek megcsapolására is, főként a jövedéki cikkek fogyasztási adójának elcsalása, különféle állami támogatások jogosulatlan igénybevétele, jogtalan ÁFA-visszaigénylés formájában. Ezek háttérben azonban jobbára fiktív cégektől vásárolt számlák, fiktív gazdasági tevékenységek, vagy események állnak, ezért a feketegazdaság ezen megjelenési formáinak ritkán kísérő jelensége a feketefoglalkoztatás.

A fekete- vagy szürkemunka – az előzőektől eltérően – *legális vagy eltitkolt, de valóságos gazdasági tevékenységekkel összefonódva jelenik meg*. Jellemzője, hogy a termelési, szolgáltatási tevékenységeknek csak egy része jelenik meg az üzleti könyvekben, hogy be nem jelentett alkalmazottat foglalkoztatnak, munkanélküli ellátásban részesülő személyeket nem szabályszerűen alkalmaznak. Nagyon elterjedt, hogy a bejelentett alkalmazott papíron „beéri a minimálbérrel” és „zsebből-zsebbe” fizetik a szóbeli megállapodás szerinti munkadíj kiegészítő részét. Növekvő számban kerül sor külföldiek engedély nélküli foglalkoztatására és széles azon gazdasági tevékenységek köre is, amelyet az adott tevékenység végzéséhez szükséges engedély nélkül, vagy adószámot nem kérő magánszemélyek végeznek közvetlenül a fogyasztóknak, részben hétvégi, esti túlmunkaként, gyakran a főállású tevékenységük mellett.

Széles körűek tehát a fekete- vagy szürkefoglalkoztatás megjelenési formái. Általában a hatályos jogszabályoknak megfelelő engedély vagy bejelentési kötelezettség elmulasztásával, valamint a foglalkoztatás tényét bizonyító, a munkáltató számára kötelezően előírt nyilvántartások vezetésének elmulasztásával jár együtt. Ennek következtében az adó- és járulékfizetési kötelezettséget csak részben, vagy egyáltalán nem teljesítik.

Nem tekinthetők a feketemunka körébe tartozónak a szívességből végzett

munkák, az önszegélyezés keretein belül elvégzett munkák, illetve az önfoglalkoztatás egyes fajtái.

A fenti tartalmi meghatározáson túl *jelenleg nincs jogszabályban rögzített definíciója a feketemunkának*, így a visszaszorítására irányuló intézkedések, az ellenőrzés rendszere nem épülhet jogszabályban rögzített tilalomra.

A foglalkoztatás ösztönzéséről és a munkanélküliek ellátásáról rendelkező Foglalkoztatási törvény azonban tartalmazza a feketefoglalkoztatás sajátos megjelenési formáinak – a munkanélküli ellátások melletti jogszerűtlen munkavégzésnek, illetve a külföldiek engedély nélküli foglalkoztatásának – felderítésére és szankcionálására vonatkozó kötelezettségeket.

A feketemunka főbb területei, a munkaerőpiaci ellenőrzés tapasztalatai

A megyei munkaügyi központok országosan mintegy 170 fős ellenőrzési apparátusa a Foglalkoztatási törvény alapján folyósítható munkanélküli ellátásokra való jogosultság feltételeinek meglétét ellenőrzi az érintettek körében, valamint a munkáltatóknak nyújtott támogatások fejében vállalt foglalkoztatási kötelezettségek teljesítését. Hatósági ellenőrzési munkájuk kiterjed a külföldiek magyarországi foglalkoztatásának engedélyezésére, valamint az engedély nélküli foglalkoztatás felderítésére is.

1995 első félévében összesen több mint 14 000 ellenőrzést végeztek a munkaerőpiaci szervezet ellenőrei, csaknem 90 000 főt illetően.

A sokféle ellenőrzési feladat közül a legnagyobb figyelmet a feketemunka ellenőrzése kapta: csaknem 3000 ellenőrzés irányult az ellátások mellett, szabálytalanul folytatott munkavégzés felderítésére, mintegy 12 000 főt érintően. Körülbelül minden tizedik személy ellenőrzése során kellett, összesen több mint 4,5 millió forintnyi jogtalanul felvett ellátás visszakövetelésére és a szankciók (az ellátásból történő 90 napig terjedő kizárás) érvényesítésére belső eljárást kezdeményezni.

Az összes ellenőrzés 5%-a irányult a külföldiek magyarországi munkavégzésére. A csaknem 800 ellenőrzés során 3500 külföldi foglalkoztatását vizsgálták és minden harmadik esetben kellett intézkedést javasolni a foglalkoztatási engedély hiánya, vagy az engedélyezettől eltérő munkakörben való foglalkoztatás miatt. A munkáltatói mulasztások szankcionálására 48 millió forint Foglalkoztatási Alapba történő befizetési kötelezést kezdeményeztek az ellenőrök.

Az ellenőrzések során gyakran olyan személyek feketefoglalkoztatásáról is tudomást szereznek a munkaerőpiaci ellenőrök, akik nem ügyfelei a munkaerőpiaci szervezetnek. Ilyen esetben csak annyit tehetnek, hogy értesítik az adó- és társadalombiztosítási ellenőrzést végző szervezeteket.

Az ellenőrök a feketefoglalkoztatás kapcsán valószínűleg elkövetett adó- és társadalombiztosítási, idegenrendészeti eljárási szabálytalanságokat mintegy 600 esetben jelezték az érintett hatósági ellenőrzést végző szerveknek. Emellett 17

esetben szabálysértési, 11 esetben pedig büntetőeljárás indítására tettek javaslatot.

Az ellenőrzések tapasztalatai alapján a feketemunka jellemző előfordulási területei: az építőipar és építő-szerelőipar, a közműépítések, a vendéglátás (felszolgáló, zenész, táncosnő), az idegenforgalom, a mezőgazdasági idénymunkák (fakitermelés, betakarítás, fametszés), a szállítási tevékenységek, az épülettakarítás és az ügynöki tevékenységek.

Az ellenőrzés során a feketemunka-végzés újfajta formái és jellemzői váltak ismertté. A külföldiek foglalkoztatásának engedélyeztetési kötelezettsége alól például sokan úgy bújnak ki, hogy szervezetten „importálják” a külföldi munkavállalókat, akik így nem munkavállalási vízummal (turistaként, vagy zöldhatáron keresztül) érkeznek Magyarországra. Tapasztalat szerint e szervezők a határ menti megyékben élő egyéni vállalkozók közül kerülnek ki. Ők „hivatalosan” szakképzettség nélkül végezhető, elsősorban építőipari, kereskedelmi tevékenységre kapott engedély alapján alvállalkozóként vállalnak munkát, valójában azonban rezi órábérben közvetítik ki a külföldieket munkavégzésre. Hasonló szervezethez tapasztaltunk a munkanélküli járadékban, előnyugdíjban, de főként a jövedelemplótló támogatásban részesülők jogellenes munkavégzésénél is. A szervezethez másik formája, hogy a külföldiek foglalkoztatására vonatkozó engedélyeztetés megkerülésére lényegében fantomvállalkozásokat – elsősorban betéti társaságokat – hoznak létre nagy számban.

A feketemunka-végzés hatásai és megítélése

Igen eltérő, sokszor szélsőséges álláspontok fejeződnek ki a feketemunka megítélése kapcsán, de mind a közmegítélés, mind a hivatalos álláspontok elégtelennek látják a visszaszorítására irányuló intézkedéseket, s kevés eredménnyel járóknak az ellenőrzési munkát.

Vannak, akik a feketemunkának csak a kedvezőtlen hatásait hangsúlyozzák: az adókiesést, a piaci verseny szétzilálását a jogosulatlan versenyelőnyök megszerzése miatt, s hogy növeli, fenntartja a munkanélküliséget. Mások túlzónak tartják az ellene való küzdelmet, mert véleményük szerint jelentős gazdasági teljesítmények forrása az illegálisan végzett munka, sőt sokan a gazdaság „kenőolajának” tekintik. Pozitív szerepe korábban, amikor a második gazdasághoz kapcsolódott, a hiánycikkek csökkentésében nyilvánult meg, most az elszegényedést mérsékli, hozzájárul a munkanélküliség társadalmi elviseléséhez stb.

A feketemunka többféle megítélése a foglalkoztatásra gyakorolt többirányú hatásából fakad.

A feketemunka foglalkoztatási összefüggései

Kétségtelen, hogy a feketefoglalkoztatás egy része legális munkahelyeket „vált ki”, ily módon mesterségesen növeli a munkanélküliséget. A csökkenő szintű foglalkoztatás alacsonyabb járulékbevételei és a munkanélküliség terhei miatt viszont növelni kell a bérterheket, ez pedig a munkahelyek újabb körét vonja be a fekete- vagy a szürkegazdaságba.

Igazolható azonban az is, hogy a feketegazdaság többlet munkalehetőségeket is teremt, mert a foglalkoztatás egy része olyan munkahelyen történik, amely a társadalombiztosítási és adóterheket figyelembe véve nem jött volna létre, illetve nem tudna fennmaradni legális munkahelyként.

Nagyarányú tartós munkanélküliség közepette nem mellőzhető az sem, hogy a feketemunka hozzájárulhat ahhoz, hogy a munkanélküli tartósan ne kerüljön távol a rendszeres munkavégző életformától.

Jellemző tapasztalat, hogy bizonyos munkakörökben a külföldiek illegális foglalkoztatása drasztikusan rontotta az elérhető béreket.

A feketefoglalkoztatás nagyságrendjét a létrehozott munkateljesítmények alapján a kutatók 1992-re vonatkozóan 200 000 teljes munkaidős foglalkoztatott idő-alapjával megegyezőnek becslik (Sik 1995). Érdemes azt a – nem a gazdasági teljesítménnyel összekapcsolt – hasonló helyzetértékelést adó becslést is idézni, amely szerint a statisztikában számításba nem vett feketén foglalkoztatottak száma valószínűleg nem haladja meg a regisztrált foglalkoztatottak 4–5%-át (Fazekas–Frey–Timár 1995).

A feketemunkát motiváló, terjedését segítő és azt kikényszerítő körülmények

A feketemunkát döntően a profitszerzés, a többletjövedelem elérése motiválja. Olyan fizetett munkavégzésről van szó, amelyet a különböző jogszabályokban előírt módon nem, vagy nem a valóságos foglalkoztatásnak megfelelően jelennek be. Ez lehetővé teszi az adó- és járulékfizetés részbeni vagy teljes elkerülését. Mindezt erősíti, hogy a munkaadó és a munkavállaló egyaránt érdekelt ebben.

Nem túlzás e tekintetben *kényszerítő körülményekről* is beszélni mind a munkaadók, mind a munkavállalók egy jelentős körét illetően. A 90-es évek első felének gazdasági válságát az jellemzi ugyanis, hogy tőkeszegény környezetben és beszűkült piacon történik a tulajdonosváltás. Emiatt sok vállalkozás számára a költségcsökkentés az egyetlen út a profitnöveléshez. Ennek formái: az elbocsátások, az ott maradó munkaerő fokozottabb kihasználása, vagy alulfizetett munkaerő felhasználása. Mindehhez általában a közterhek nem teljesítése és adócsalás is társul.

Az előbbieket alapján a feketemunkát motiváló tényezők közül első helyre kell tenni a *legális foglalkoztatás növekvő költségeit*.

A feketefoglalkoztatás másik fő oka a *foglalkoztatottság hanyatlása*. 1990 elejétől 1994 végéig közel 27%-kal, 1,4 millióval csökkent a foglalkoztatottak száma. Az elbocsátottak nagyobb része azonban nem a munkanélküliek táborát, hanem az inaktív népességet növelte. Ebben az időszakban a munkaképes nyugdíjasok száma 134 000-rel, a háztartásbeli eltartottak száma 312 000-rel nőtt (nagyobb részt iskolából kikerülő, elhelyezkedni nem tudó fiatalok körében és a háztartásba visszaszoruló gyerekes nők körében). Egy részük nem keres munkát, mert átmenetileg – számára megfelelő munkalehetőség híján – kivonult a munkaerőpiacról, más részük azért nem regisztráltatja magát álláskeresőként, mert valószínű, hogy feketén foglalkoztatott. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy az ilyen ún. elbátortalanodott (passzív) munkanélküliek nagyobb része a középkorú inaktív férfiak közül kerül ki.

Igen rosszak a munkanélküliek újraelhelyezkedési esélyei is, emiatt növekvő a munkanélküli ellátásból kikerülők, illetve a jövedelemptólló támogatásban részesülők száma. Az ő számukra a rejtett gazdaságban való munka kereseti, megélhetési lehetőséget jelent. Összességében *a foglalkoztatás ilyen jelentős zsugorodásának következménye, hogy mindenféle munka elvégzésére van jelentkező, hogy bizonyos körzetekben, illetve bizonyos munkákat illetően könnyebb illegális munkahelyet találni, mint legálisat*; romlottak az álláskeresők pozíciói, a fekete- és szürkemunkát végzők pedig kiszolgáltatottak.

A fentiek azt is bizonyítják, hogy adómorállal összefüggő kérdésről van szó. A lakosság feltehetően tekintélyes hányada és a munkáltatók egy része is a munkavégzés eltitkolását elfogadható ügyeskedésnek, olyan lehetőségnek tekintette és tekinti, amellyel az élelmes embernek és az életrevaló vállalkozónak élnie kell. E hozzáállást megerősíti, ha ez a piaci szereplők számára *egyértelmű előnyökkel és aránytalanul kis kockázattal jár*.

A feketefoglalkoztatás kiterjedése tehát arra is visszavezethető, hogy a gazdaság szereplői évekig biztonsággal kalkulálhattak a foglalkoztatás jelentős és növekvő költségeivel, a legális jövedelmek nagy adóterhével, valamint az illegális foglalkoztatás kis kockázatával. Ez utóbbi elsősorban a feketefoglalkoztatás felderítésének és bizonyításának korlátaiból, és az ehhez kapcsolódó, nem kelően visszatartó erejű szankciókból ered.

Az ellenőrizhetőség és a bizonyítás problémái nagyobb részt a gazdasági jog előírásainak liberalizálásához kapcsolódnak. Bár a liberalizálás e téren is helyesíthető, mégis szinte felkínálta a lehetőséget a visszaélőknek.

1992 derekáig a munkakönyvi bejegyzés alapján követhetőek és dokumentáltak voltak a munkavállalók munkavégzéssel kapcsolatos jogviszonyai. Ez biztosította a munkaviszonyhoz kapcsolódó jogok hitelességét, és megakadályozta az egymást kizáró jogviszonyok egyidejűségét. A munkáltató köteles volt a munkaviszony megkezdése előtt a munkaviszonyt a munkakönyvbe bejegyezni, és saját nyilvántartásba venni. Ezek alapján ellenőrizhető volt a foglalkoztatással járó kötelezettségek teljesítése.

Jelenleg a jogszabályok (Munka Törvénykönyv, Közalkalmazotti törvény stb.) rögzítik ugyan a munkáltatók munkaviszonnyal összefüggő kötelezettségeit,

amelyek között a munkaügyi nyilvántartások vezetése is szerepel, de széleskörű tapasztalat, hogy a munkaügyi nyilvántartások esetlegesek és az előírások lehetőségét teremtene a munkaviszony utólagos legalizálására. A munka megkezdését bizonyító nyilvántartások, bérjegyzékek és más hiteles dokumentumok híján a munkahelyi ellenőrzések során szinte lehetetlen bizonyíthatóan megállapítani, hogy egy dolgozó mely időponttól áll alkalmazásban, részesül-e munkanélküli ellátásban, továbbá hogy a munkáltató eleget tett-e járulékfizetési kötelezettségének. Emiatt az ilyen irányú munkaerőpiaci ellenőrzés ellehetetlenült. Mindez alapvető munkavállalói jogokat is sért.

Az előzők mellett maga a munkaügyi ellenőrzési rendszer is elégtelen a feketemunka ellenőrzésére, mert az a feketemunkának csak két szeletére irányul: a munkanélküli ellátások mellett történő szabálytalan munkavégzés és a külföldiek engedély nélküli munkavégzésének a felderítésére és szankcionálására.

A feketemunka visszaszorítására, és a hatásosabb ellenőrzési munka érdekében javasolt intézkedések

– A feketemunka és tágabban a feketegazdaság visszaszorítása megvalósíthatatlan olyan gazdaságpolitikai stratégia és politikai szándék nélkül, amelynek célja a legális verseny erősítése, a munkavállalók védelme, a járulékok (adók) beszedése és minél több legális munkahely teremtése.

– A visszatartó erejű szankciókkal társuló *tiltás mellett ösztönző módszerek alkalmazása is szükséges* annak érdekében, hogy a feketegazdaságba húzódott, adó- és járulékfizetést kikerülő munkavégzési formákat „kifehértse”. Ilyen külföldi gyakorlat például: a lakások számlával igazolt karbantartási költségei bizonyos hányadának adókedvezménye, vagy az alkalmi és részmunkaidős foglalkoztatás biztosítási és adókedvezménnyel működtetett támogatási konstrukciója.

– A különféle hatósági ellenőrzést végző szervek ellenőrzései más-más aspektusból ugyan, de részben a szürke- vagy feketefoglalkoztatás felderítésére és megszüntetésére irányulnak (ilyen szervek például: az Egészségbiztosítási, Nyugdíjbiztosítási Pénztár, az APEH, az Országos Munkabiztonsági és Munkaügyi Főfelügyelőség (OMMF), a Fogyasztóvédelmi Felügyelőség, a rendőri szervek, a munkaerőpiaci szervezet, az önkormányzatok). Több ország tapasztalata, hogy a *különbéle hatósági ellenőrzést végző szervek együttműködése* növeli az ellenőrzés eredményességét. Az együttműködést nagymértékben elősegítené az ellenőrzési célú adategyeztetésre való jogosítványok törvényi szintű megfogalmazása.

– A feketemunka elleni fellépést a jelenlegi gyakorlatban gátolja, hogy *nem tisztázott a feketemunka fogalma* és az ide nem sorolható munkavégző tevékenységek sem rögzítettek jogszabályban (pl. szívességi munka, az önfoglalkoztatás különböző fajtái stb.). E fogalmi meghatározásnak elsődlegesen a munkavégzés tényéből és a foglalkoztatáshoz kapcsolt kötelezettségek elmulasztásából kellene kiindulnia, ez teremtené meg az ellenőrizhetőség és a szankcionálás alapját.

– Felmerült a munkáltatók számára kötelező munkaügyi nyilvántartások vezetésének jogszabályi előírása, amelynek ki kellene terjednie például a munkaidő részletes nyilvántartására, a bérnyilvántartásra, és a munkaszerződések nyilvántartására.

Az alapnyilvántartások szükségessége mellett kiemelt jelentőségű a *foglalkoztatás megkezdését dokumentáló munkáltatói bejelentési kötelezettség előírása* és érvényesítése. A társadalombiztosítási járulékfizetés és a munkanélküli ellátások személyi szintű – összehangolt információrendszert feltételező – adategyeztetésén alapuló ellenőrzési gyakorlat igen hatékony és széles körben alkalmazott módszer. Magyarországon azonban jelenleg ehhez nem biztosítottak a feltételek a társadalombiztosításban. A munkaadóknál történő ellenőrzés feltételeit azonban meg lehet teremteni a munkaerőforgalomra vonatkozó személyzeti regiszter vezetésének előírásával.

Az előzőeket kiegészítő javaslat a munkavállalók számára garanciális biztosítéket jelentő *munkavállalói igazolvány bevezetése*. Erre fokozatosan kerülhetne sor, elsősorban a feketemunkával különösen érintett területeken.

– Nem mindegy, hogy milyen a feketefoglalkoztatást tiltó szankciórendszer. Ennek nagy szerepe van mind a megelőzésben, mind a visszaszorításra irányuló ellenőrzések hatékonysága szempontjából. A szankciórendszer kimunkálásában alapelv kellene legyen, hogy a vétkesnek tekinthető fél magatartását szankcionáljuk, hogy a szankció visszatartó erejű legyen és arányos a vétséggel, hogy a büntetési tétel mellett *a jogtalan haszon is elvonásra kerüljön*.

– Piacgazdasági tapasztalatok szerint a feketemunka miatt szankcionált munkáltatók elleni fellépés hatékony eszköze a különféle gazdasági-, iparkamarákkal és az iparüzési engedélyeket kiadó önkormányzatokkal való együttműködés. Nekik ez azért áll érdekükben, mert így jobban kiszűrhetik az illegális versenyelőnyöket.

A jövedelemszerző tevékenységek változásai 1986 és 1993 között

Falussy Béla

Létezik a társadalomkutatásnak egy nagy hagyományokkal rendelkező, az utóbbi két évtizedben Európa számos országában újra felfedezett ága, az *időmérleg*. Ez az emberek mindennapi életét egészében, tevékenységeiken és időbeosztásukon keresztül ragadja meg egy igen ártatlan, ugyanakkor nagyon konkrét kérdés révén, nevezetesen, hogy időrendben sorolja fel: a megelőző napon mikor, mettől meddig, mivel töltötte a nap 24 óráját.

A társadalom nagy csoportjainak jövedelemszerző és azt kiegészítő erőfeszítéseit, valamint ezek változásait a napi 24 óra által behatárolt időfelhasználás és a mindennapi tevékenységek oldaláról, továbbá az életkörülményekkel összefüggésben próbáljuk elemezni. Mindezt csak a társadalom gerincét alkotó népesség meghatározott munkatevékenységeinek gyakoriságával és mérhető időráfordításával tudjuk vizsgálni. Így kimaradnak ebből a képből azok a létszámukban már nem elhanyagolható, állandó lakással sem rendelkező perifériára szorult emberek, akik a rendszer áldozataiként „rabszolgapiacra” árulják munkaerejüket, akik a szó legmélyebb értelmében fekete munkát végeznek.

Az emberek mindennapi időfelhasználásában központi szerep jut a megélhetést biztosító munkatevékenységeknek, a jövedelemszerző munkának, amely – mint átfogó kategória – tartalmazza a főkereső munkavégzést, a rendszeres, alapvető jövedelem (kereset, nyugdíj) kiegészítésére és (munkanélküliek esetén) az elmaradt jövedelem pótlására végzett valamennyi munkatevékenységet. A munkával szerzett jövedelmek egy része készpénzjövedelem, más részük természetbeni, amellyel közvetlenül elégíti ki az egyén saját, illetve szűkebb és tágabb családjának szükségleteit. A szolgáltatásokat kiváltó munkák megfelelő szakértelem és gyakorlat esetén alkalmasak más háztartások segítésére, háztartások közötti munkacserére éppúgy, mint keresőmunka végzésére.

Az 1986/87. évi és az 1993. évi időmérleg-felvételek során tisztáztuk, hogy adott munkatevékenység keresőmunka, saját, esetleg más háztartás számára végzett segítő munka, vagy nem fizetett, közösségi munka volt-e. Így lehetségessé vált, hogy különbséget tegyünk az egyértelműen keresőtevékenységek, és a pénzkeresetet csupán különböző mértékben valószínűsítő tevékenységek között.

A jövedelemszerző munka mennyiségi és szerkezeti változásai Magyarországon, Ausztriában, Finnországban és Norvégiában

Ausztria, Finnország és Norvégia esetében módunkban állt megvizsgálni, hogy a 70-es évek végétől a 90-es évek kezdetéig milyen irányú és nagyságrendű változások következtek be a különböző kereső, jövedelemszerző tevékenységek terén (lásd a 73. oldalon lévő táblázatot). A legáltalánosabb vonás, hogy a főfoglalkozású munkavégzés arányaiban 2–3%-nál nem nagyobbak a változások. Magyarországon azonban – az ötnapos munkahét bevezetése következtében – már 1977 és 1986 között is a férfiaknál közel 5%-os, a nőknél több mint 2%-os volt a csökkenés mértéke.

A jövedelemszerzés központi tevékenysége a főfoglalkozású munka. A többi jövedelemkiegészítő és háztartási munkatevékenység ennek függvényében változik. Azokban az országokban, ahol a két időpont között növekedett – feltehetően a munkanélküliek számának, arányának csökkenésével – az átlagos napi főfoglalkozású munkavégzés aránya (Ausztria, Finnország), csökkent a jövedelemkiegészítés kényszere, így kevesebben végeztek jövedelemkiegészítő (mellékfoglalkozású) vagy kiadásmegtakarító (javító, karbantartó) munkát. Norvégiában viszont, ahol a magyarokhoz képest kisebb mértékben ugyan, de szintén csökkent a férfiak főkereső munkatevékenysége (miközben a nőké hasonló mértékben nőtt), érzékelhetően emelkedett azon munkák végzőinek aránya, amelyek a csökkent keresetek kiegészítésére, pótlására alkalmasak (állattartás, más háztartásnak nyújtott segítség, felnőttgondozás). Az 1977 és 1986 közötti időszak hazai változásaira is ez volt jellemző.

A megélhetés biztosításában az alapvető és az azt kiegészítő jövedelemszerző tevékenységek feltehetően csak a gazdaság tartós egyensúlyi állapota esetén működnek ilyen kiegészítő jelleggel.

Hazánkban a gazdasági átalakulás következtében 1993-ban – 1986-hoz képest – több mint 10%-kal kevesebb férfi és 5%-kal kevesebb nő végzett főkereső tevékenységet. További nagymértékű visszaesés mutatkozik a jövedelmezőbb keresőtevékenységeknél, míg a többnyire alacsony hatásfokkal, természetbeni jövedelmet hozó mezőgazdasági munkák végzése alig csökkent. *A jövedelemkiegészítő tevékenységek végzése ma a társadalomnak egy szűkebb körében koncentrálódik, akik viszont rendelkeznek ilyen lehetőséggel, a korábbiánál több időt fordítanak rájuk.*

A társadalom jövedelmi viszonyait közvetlenül befolyásolja az aktív keresők aránya, napi munkatevékenységük megfizetettsége, mennyisége és összetétele. Ahol a főfoglalkozású munka kellően szervezett és jól fizetett, ott viszonylag sok időt köt le, ugyanakkor kevésbé van szükség egyéb jövedelemkiegészítő munkák végzésére. A magyar aktív kereső férfiak és nők összes munkára, s ezen belül jövedelemszerzésre fordított ideje 1977-ben nemzetközi összehasonlításban is a legmagasabb volt. Ezt követően minimális többlettel az osztrákok vették át a vezetést. (Ez a többlet abból is adódhat, hogy a főfoglalkozású munkaidőre

vonatkozó adataink némileg eltérnek egymástól: az osztrákoknál ugyanis ez az idő tartalmaz olyan elemeket is, mint a munkahelyi étkezés és pihenőidő, amiket a magyar adatközlésből kiszűrtünk.) Van azonban egy alapvető különbség: az osztrák aktív keresők kereső-termelő munkaidejének 93–96%-át a főfoglalkozású munka teszi ki, míg nálunk ennek hányada 1986-ban csupán 81% volt, 1977-ben és 1993-ban ennél magasabb, 85% körül mozgott.

Az összes – kereső és háztartás-, családellátó – munka idején belül az osztrák férfiaknál legmagasabb a keresőmunka, és legalacsonyabb a háztartás, a család ellátásában végzett munka idejének mennyisége és aránya. A négy ország összehasonlításában elmondható, hogy az aktív kereső férfiak keresőidejének csökkenésével növekszik a háztartásban végzett munkájuk ideje.

A második gazdaságtól a feketemunkáig

Magyarországon a nyolcvanas években még érdemes volt az ösztönzött és legálisan működő második gazdaság keretei között az anyagi megtakarításokat mobilizálva jelentős munkatöbbletet vállalni. A hatékonyabb, vállalkozói alapon működő „második” gazdaság lehetőséget adott – az egyéni és a közösségi érdekek egybeesése mellett – többletjövedelem szerzésére, amelyet valójában egy egészségesen működő első gazdaságnak kellett volna biztosítani. Magyarországon ekkor egyedülálló méreteket öltött a fő keresőmunkán túl nyíltan vállalt (vállalható) munkaidő-ráfordítások mértéke. Ennek alapvető motívuma nem a meggazdagodás, hanem egy elfogadható polgári életvitel kereteinek a megteremtése volt, amiért igen magas árat fizettek a leginkább érintett középkorú férfiak: napi 12–14 órás munkavégzés vállalásával, gyakorlatilag hosszú távon *lemondtak a szellemi és fizikai rekreációhoz szükséges időről*, amely nagyban hozzájárult e réteg világviszonylatban is legmagasabb halandóságához, tartós egészségkárosodásához, a családok nagy mértékű felbomlásához, az alkoholizmushoz és a társadalmi neurózisok kialakulásához. Mégis meghozták az áldozatot, mivel más lehetőség nem volt az élet minőségének javítására. De meddig érdemes, meddig lehet ezt az áldozatot vállalni?

A kisárutermelők ezt a határt többnyire ott húzzák meg, ahol minden haszon nélkül legalább a termelés anyagi ráfordítása megtérül (saját munkaidejüket nem számolva); a jövő reményében folytatják tevékenységüket. Amikor azonban a központi szabályozás, vagy a monopóliumhelyzetű felvásárlás már ezt sem tette lehetővé, kivágták a termő barackosokat, a nógrádi málnásokat, áldozatul esett a nyírségi alma, legutóbb a burgonya, s tömegesen vágták az anyaállatokat. Így a termelés háttérének felszámolásával maga a termelőtevékenység szűnt meg, hosszú távon vissza nem állítható károkat okozva.

A mezőgazdaságon kívüli keresőmunka a személyi jövedelemadó rendszerének bevezetésével, de különösen napjainkban illegálisba kényszerül, hiszen a többletjövedelem szerzése általában egy személyre, elsősorban a férfiakra hárul, akik ezzel a családfenntartás érdekében nemcsak saját, de házastársuk

alacsony keresetét is kénytelenek kiegészíteni. *Az esetek többségében az adó olyan mértékű elvonással jár, amelynél már nem éri meg az időt és energiát egyaránt felemésztő munkatöbbletet vállalni.* Vagy lemondanak a többletjövedelmről, vagy más keretek közé helyezik tevékenységüket.

Miután a korábban végzett fő keresőtevékenység sem nyújtott megélhetést, sokan könnyen vállalták a munkanélküliséget is, mivel az alacsony munkabér és a segély különbsége nem volt igazán munkavállalásra ösztönző.

Óriási morális károkat okoz annak a szemléletnek a terjedése, miszerint ma már többletmunkával sem lehet elfogadható megélhetést biztosítani, csak spekuláció, pénzügyi manőverek, vagy törvényen kívüli tevékenységek révén. A fogyasztást hosszú távon, folyamatosan korlátozó politika számos pozitív szükséglet, szokás és tevékenység sorvadását idézte elő. *Az igazi veszélyt ma már nem a nem adózó feketemunka, hanem sokkal inkább a társadalom szellemi és fizikai önfenntartásához szükséges tevékenységek és jövedelmek elmaradása jelenti.*

A jövedelemkiegészítés gyakori munkatípusai Magyarországon

A bevallottan kereső célú „nem mezőgazdasági jövedelemkiegészítés” keretében a férfiak által végzett munkafajták megoszlása a következő:

- 53% valamilyen fizikai szakmunka, ezen belül 20% építőipari, 18% egyéb ipari szakmunka (gépjárműszerelés, háztartási gépek szerelése, asztalosmunka), 15% kereskedelmi és szolgáltatói tevékenység;

- 18% szellemi munka, ezen belül 11% a kvalifikált, 7% egyéb jellegű;

- 9% másodállás, mellékfoglalkozás keretében végzett munka;

- 8% háztartási alkalmazotti munka, főként takarítás, ablakmosás;

- 12% egyéb, főként segédmunka.

A nők által végzett munkafajták összetétele:

- 38% háztartási alkalmazotti tevékenység;

- 28% szakmunka, ezen belül 18% szabás-varrás, 8% kereskedői-szolgáltatói tevékenység;

- 16% szellemi tevékenység (fele-fele arányban kvalifikált, pl. tanári-tanítói és egyéb, pl. gépírás);

- 8% másodállás, mellékfoglalkozás keretében végzett munka;

- 12% egyéb, főként segédmunka.

A továbbiakban néhány háztartási kerethez sorolt munkatevékenységben belül azt vizsgáljuk, hogy mi az aránya az olyan, főként szakmunka jellegű tevékenységeknek, *amelyeket más háztartások számára is végezhetnek* akár fizetett, akár segítő munkaként vagy munkacserében. A férfiak munkafajtái közül

- az „Épület, helyiség felújítása, építkezés” gyűjtőkategória alá sorolt tevékenységek 91%-a (ezen belül új lakás, ház építése, festése, szerelvényezése 27%, meglévő épület, lakás, nyaraló felújítása, festése 64%) végezhető jellegénél fogva más háztartás számára is;

- a „Jármű és háztartási eszközök javítása, karbantartása” keretében végzett

tevékenységek 61%-a (gépjármű szerelése, javítása 32%, elektromos háztartási gépek, híradástechnikai eszközök szerelése, javítása 29%),

– az „Egyéb háztartási munka” (ide soroltuk a mások számára végzett segítő munkának minősített tevékenységeket is) kategória tevékenységeinek 43%-a (faipari, asztalosmunka, bútorszerelés 23%, szellemi tevékenység 11%, kereskedelmi és szolgáltatói tevékenység 9%).

A nők háztartási munkavégzésében

– a „Felnőttek ápolása, gondozása” tevékenységkör 72%-a (idős, beteg ember etetése, öltöztetése, fürdetése) végezhető más háztartás számára;

– a „Ruhaneműk javítása, varrása” tevékenységeinek 31%-a (új ruhanemű szabása, varrása, kötése),

– az „Egyéb háztartási munkák” során végzett tevékenységek 33%-a (gépelés, könyvelés 11%, kereskedelmi, szolgáltatói tevékenység 10%, tanítás 8%, háziipar 4%).

A vizsgált korosztályban a férfi/nő arány 49, illetve 51%. A jövedelemszerző munkák 60%-át férfiak végezték 1986-ban és 1993-ban egyaránt. Aránytöbbletük a korábbiakhoz képest a főfoglalkozású munkavégzésben ugyan valamelyest csökkent (nagyobb hányaduk lett munkanélküli), valamennyi jövedelemkiegészítésben azonban tovább nőtt (a nem mezőgazdasági jövedelemkiegészítésben 64-ről 66%-ra, a mezőgazdaságiban 64-ről 67%-ra). A férfi népességen belül a létszámában csökkenő aktív kereső férfiakra a társadalom anyagi létfeltételeinek biztosításából egyre nagyobb kötelezettségek hárulnak. A nemek közötti munkamegosztásban a jövedelemszerző munkák nagyobb hányadát a férfiak, a háztartás, a család ellátásának döntő többségét a nők végzik.

Kik végeznek többletmunkát?

A jövedelemkiegészítő munkát végzők társadalmi összetételét a következő (1993-as) adatok jellemzik.

A felnőtt férfiak 40%-a, a nők 27%-a (ezen belül az aktív kereső férfiak 31, a nők 18%-a) kénytelen valamilyen formában – egy átlagos napon – alapvető megélhetési forrásait kiegészíteni vagy pótolni. (Az átlagos nap hangsúlyozása azért fontos, mert a társadalomnak ennél jóval szélesebb köre érintett e munkaféleségek végzésében, hiszen a felmérés egy adott napra vonatkozott és az átlagos napi arány csak a megfigyelt napon tevékenységet végzők arányát fejezi ki.)

A jövedelemtöbbletért végzett munka ideje a férfiak átlagában heti 10–11 órát, a nőknél heti 7 (az aktív keresőknél 4) órát köt le. A többletidő 77–82%-a mezőgazdasági jellegű, 5–7%-a fizetett nem-mezőgazdasági, 13–16%-a a háztartás keretei között regisztrált latens jövedelemkiegészítő munkát jelent. Az aktív kereső férfiak végzik a legtöbb fizetett, nem mezőgazdasági jellegű tevékenységet.

A jövedelemkiegészítő munkát végzők között – az ilyen tevékenységeket nem

végzők társadalmi összetételéhez viszonyítva – az alábbi népességcsoportoknak magas az aránya:

– a 18–79 éves népességben belül annak a zömmel községekben élő, gyermeket már nem nevelő, idősebb (50 év feletti), általános iskolai (vagy annál alacsonyabb) végzettségű házas korosztálynak, amelynek háztartásában rokkantnyugdíjas, munkanélküli, vagy rendszeres szociális segélyezett él; létszamarányukhoz képest magas köztük a nyugdíjasok, a munkanélküliek, és valamelyest a rokkantnyugdíjasok aránya (lásd a 72. oldalon lévő felső táblázatot);

– az aktív keresőkön belül annak a szakmunkás (vagy annál alacsonyabb) végzettségű, 40–59 éves, főként férfiakkól álló korosztálynak, akik halmozottan kedvezőtlen életkörülmények között élnek és/vagy két és több gyermeket tartanak el, háztartásuk tagjai között rokkantnyugdíjas, munkanélküli, vagy szociális segélyezett nagyobb arányban él.

Jelentős különbség van azonban a nem mezőgazdasági és az alapvetően csak mezőgazdasági jövedelemkiegészítést végzők társadalmi-szociális összetétele között: akik külön jövedelmüket nem a mezőgazdaságból, hanem különböző ipari, szolgáltató vagy szellemi tevékenységek révén teremtik elő, többnyire városban élnek, nagyobb köztük a jobb életviszonyok között élő, gyermeket nevelő fiatalabb (a 30–39 éves korosztályhoz tartozó), iskolázottabb (szakmunkás, középfokú felsőfokú végzettségű) rétegek aránya.

Kik fordítják ma Magyarországon a legtöbb időt kereső-termelő munkára?

A kérdésre a munkanapokon legtöbbet dolgozó férfiaknak (akiknek napi tevékenységszerkezetébe legfeljebb egy szabadidős tevékenység fér bele) az összes férfihoz viszonyított társadalmi összetétele ad választ, ami egyben arra is utal, hogy mik a legfőbb motívumai, ösztönzői – vagy inkább kényszerítő körülményei – az átlagosnál jóval nagyobb mértékű munkavállalásnak, amely a rendelkezésre álló napi időt és energiát szinte teljes egészében felemészti (lásd a 72. oldalon lévő alsó táblázatot).

Ledolgozott munkanapokon az aktív kereső férfiak 20%-ának, a nők 11%-ának fér napi időfelhasználásába legfeljebb egy szabadidős tevékenység végzése. E réteg társadalmilag kötött (azaz jövedelemszerzésre, a család ellátására és közlekedésre együttesen fordított) ideje 13 óra, amiből a férfiak 11 órát, a nők 9 órát töltenek közvetlenül jövedelemszerző munkával.

A ledolgozott munkanapokon legtöbbet dolgozók alapvetően a főfoglalkozású munka végzésében, kisebb mértékben pedig a mezőgazdasági munkában megjelenő többletidő-ráfordítással térnek el az átlagtól. Kevesebb idejük jut – férfiaknak, nőknek egyaránt – a háztartást, családot ellátó tevékenységekre. Figyelemre méltó, hogy a munkanapokon legtöbbet dolgozó aktív keresők jövedelemszerző tevékenységeinek összetételében viszonylag kis hányad jut a jövedelemkiegé-

szítõ tevékenységek végzésére, a súlyában jelentõsen megnövekedett fõfoglalkozású munka minden egyebet kiszorít.

A fõfoglalkozásban le nem dolgozott napokon legtöbbet dolgozó aktív keresõk aránya a férfiak között ugyancsak 21%, a nõk között 8% (napi tevékenységszerkezetükbe legfeljebb két szabadidõs tevékenység fér bele). A hétvégén jelentõs jövedelemkiegészítést végzõ aktív keresõ nõk az átlaghoz viszonyítva kevesebbet fordítanak a háztartási teendõk ellátására. Jövedelemkiegészítést – néhány kivételtõl eltekintve – fõként azon nõi rétegek tudnak végezni, amelyekre kisebb családelátó kötelezettség hárul. A férfiak ilyen jellegû többletmunkaidõ-ráfordítását – mint láttuk – éppen a család anyagi szükségletei motiválják igen erõsen.

Mit jelent a népesség számára ma a jövedelemkiegészítés lehetõsége?

A jövedelemkiegészítõ munka a megélhetést önmagában nem biztosító munkabérekre és az elvonásokra adott tömeges egyéni válasz, amely az alacsony jövedelmezõ mezõgazdaságban nagy tömegeket, továbbá a túlélésért sokat áldozó, de nagyobb hasznot nem remélõ egyéb rétegeket érint. A szûkebb, ipari, szolgáltatói, szellemi többletmunkát végzõ, fõként városi rétegek igénye korábban, a második gazdaság virágzásának idején sem a meggazdagodás volt, hanem egy elfogadhatónak tartott (kis)polgári életvitel elérését tüzték ki célul, amely egy Trabantig, a panellakást kitágító, gazdálkodásra (is) alkalmas hétvégi telekig, egy külföldi nyaralásig terjedt. A minimálisra zsugorodott legális többletmunka lehetõsége ma már gyakran *a puszta létfenntartáshoz, a nem halasztható és tovább nem korlátozható szükségletek kielégítéséhez szükséges: a megfelelõ élelemhez, a rezsiköltséghez, a lakásállag megóvásához, a gyerekek iskoláztatásához, ruházásához, orvosi ellátáshoz.*

Társadalmunk java része már hosszú ideje mindig valami, a köz érdekében hozott, vagy annak álcázott megszorítás túlélésére rendezkedett be, ezért igen jó a túróképessége. De végül nem lehet – alapvetõ károsodás nélkül – mindig csak egyik napról a másikra, távlatok nélkül élni. Az ilyen élet elõbb-utóbb feléli saját maga és környezetének tartalékait. Az ilyen kényszerpályák ellen csak lázadni lehet, gyakran önkímélet nélkül, az élet kellemességének feláldozásával.

Összegzés és következtetések

A magyar társadalomra a hasonló nagyságú fejlett országokhoz képest igen *magas munkaidõ-ráfordítás, ugyanakkor a végzett munka alacsony jövedelmezõségé* egyaránt hagyományosan *jellemzõ.*

A családok önfenntartásához szükséges jövedelmet több forrás együttesen képes csak biztosítani. A családfõ keresetén túl elõbb csak a feleség jóval alacsonyabb átlagú kiegészítõ keresete vált nélkülözhetetlenné, majd pedig valamilyen

többletmunka vállalása is fokozottan szükségessé vált a családok olyan alapvető szükségleteinek a kielégítéséhez, amelyeket elemi szinten a főfoglalkozású munkavégzésből származó jövedelmeknek kellene biztosítaniuk. Ilyen szükséglet a társadalom valamennyi munkából élő rétege számára a mindennapi megélhetésen túl a felnövekvő nemzedék adottságának megfelelő taníttatása, első lakáshoz juttatása, a saját lakás és a felszerelések karbantartása, állagmegőrzése, időszakos felújítása, szükség esetén minőségi cseréje, az igényes mindennapi és hétvégi kikapcsolódás, az évi egyszeri nyaralás, a vagyon- és egészségbiztosítás költségei, váratlan helyzetekre (tartós betegség, munkanélküliség, haláleset) anyagi tartalék képzésének a lehetősége. A munkabérekből a teljes foglalkoztatottság idején sem lehetett – néhány igen szűk réteg kivételével – a családok ezen alapszükségleteit kielégíteni. Az említett „szűk réteghez” tartoztak a hosszabb ideig külföldön munkát vállalók, néhány felfutóban lévő divat- és elitszakma, valamint a borralalós, hálapénzes foglalkozások képviselői, a nagyvállalatok gazdasági vezetői, kapcsolatrendszerük és megkülönböztetett juttatások révén a politikai vezetők, jelenleg a pénzügyi arisztokrácia tagjai és a prosperáló magánszféra menedzserei. E rétegek anyagi helyzetük, lehetőségeik, életvitelük, mentalitásuk tekintetében messze kerültek a munkabérből, fizetésből, nyugdíjból élő társadalmi többségtől.

A 80-as évektől az egyéni érdekeltségre, kezdeményezőkézségre alapozott, nem mezőgazdasági jellegű többletjövedelem-szerzés lehetőségét intézkedések sora támogatta: a gmk-k, vgm-k kereteinek kialakítása, adókedvezmények, kedvező hitelfelvételi lehetőségek. Az ehhez szükséges időt pedig az ötnapos munkahét bevezetése biztosította. Az ilyen keretekben végzett szakképzettséget igénylő munkát tényleges társadalmi kereslet hívta létre, mert hatékonyabb és jövedelmezőbb volt mint a legtöbb főfoglalkozás keretében vagy a kisgazdaságokban végezhető munka. Az 1986/87. évi időmérleg megfelelően tükrözte is ezt az állapotot (lásd Farkas – Vajda 1989). Ekkor még nem volt személyi jövedelemadó, nem kellett tartani a tevékenységek jövedelemkiegészítő funkciójának nyílt megvallásától. 1993-ra ez a helyzet alapvetően megváltozott, *jelentősen csökkent a mezőgazdaságon kívüli jövedelemkiegészítő tevékenységekről számot adó népesség*. A megfigyelt jelenség kettős oka, hogy (1) valóban csökkent a nem mezőgazdasági jövedelemkiegészítés, részben a lehetőségek korlátozódása miatt (csökkent az építkezések száma, a szolgáltatások igénybevétele, a munkaerőt leépítő állami intézményeken, vállalatokon belül az ott dolgozók gmk-s alkalmazása), részben mert messze alul maradt az elvárható jövedelmezőségen, más oldalról viszont (2) a bér munkában (ha úgy tetszik feketén) végzett tevékenységek egy részét a megkérdezettek – minden hivatalosnak tűnő személynek szóló bizalmatlanság miatt – már nem keresőmunkának, hanem háztartási, illetve segítő munkának minősítették.

Annak ellenére, hogy az életkörülmények szorító hatására a jövedelmek kiegészítésére, pótlására irányuló társadalmi igény fokozódott, a munkával történő *legális, adózó jövedelem pótlás lehetőségei a 90-es évekre lényegesen beszűkültek*. Mivel az adózott szolgáltatások egyre megfizethetlenebbé váltak, csökkent

ezek iránt a kereslet, számos háztartási szükségletet a családok saját erőből, vagy egymást segítő munkacserével elégítenek ki, vagy olcsóbb, nem legálisan működő szakembert hívnak segítségül. Erre utal, hogy amíg 1977-ről 1986-ra a háztartás, a család ellátására fordított össztársadalmi idő csökkent, addig 1993-ra – 1977-hez képest is – érzékelhetően emelkedett.

Már a nyolcvanas évektől érzékelhető volt az a pénzügyi-gazdasági politika, amelynek következményeként végül a rendszerváltást követően a legtöbb alapvető termék és szolgáltatás ára lassan nyugat-európai színvonalra emelkedett, miközben a termékekben megtestesülő hazai munkaerő költsége, megfizetettsége mélyen annak valóságos értéke alatt, egy tartósan minimalizált szinten maradt. (Nemzetközi összehasonlításban a feldolgozóipar munkaerőköltsége Portugáliában, Görögországban másfél-kétszerese, Finnországban, Norvégiában, Olaszországban négy-ötszöröse, az olcsón termelő Japánban hétszerese a hazainak.) A szükségszerűen alkalmazott *forintleértékelésekkel, a bérek vásárlóértékének folyamatos csökkentésével valójában a társadalom legális keresőmunkával töltött idejének* – tágabb értelemben az emberi időnek – *a leértékelése valósult meg.* Az értékkülönbség pótlásának tömeges egyéni szükséglete nyilvánult meg abban, hogy a szabad rendelkezésű idő egy részét, munkaidőtöbbletként a főfoglalkozású munka keretében elmaradt jövedelem pótlására kellett fordítani. Ez a jövedelepótlás azonban társadalmi helyzettől és lehetőségektől függően igen változó tartalmú, mértékű és eredményességű. Legáltalánosabb formája a háztartásra fordított idő növekedésében érhető tetten, amely a mindennapi életet megkönnyítő szolgáltatások elhagyása révén, többletidő-ráfordítással kiadások megtakarítását eredményezi. Meg kell azonban jegyezni, hogy az egyes termékek előállítására, szolgáltatások nyújtására szakosodott, megvásárolható munkához viszonyítva az ilyen jellegű sajátságos munkavégzés a kellő rutin, a műszaki feltételek és szervezettség hiányosságai miatt az esetek nagy részében *többszörös idő- és energiaigényű,* végső soron pazarló és gazdaságtalan, mivel az így előállított termékben, szolgáltatásban megtestesülő munka értéke a legalacsonyabb órabérékkel számolva is meghaladja annak piaci árát.

A munkabér és munkaidő leértékelése mellett nem feledkezhetünk meg egy másik, már régebben is többletmunka vállalására kényszerítő körülményről sem: arról, hogy a máig érvényben lévő szocialista bérrendszer kialakításakor az állam felvállalt egy sor kötelezettséget, amely a ki nem fizetett bérhányadok újraelosztása révén például olcsó állami bérlakásokhoz juttatta a rászorulókat, ingyenes közoktatást és egészségügyi ellátást, a családi üdülés lehetőségét, egy átlagosan elfogadható életvitelt lehetővé tevő, értékálló nyugdíjat biztosított polgárainak. Mindezek teljesítése az idők folyamán fokozódó nehézségekbe ütközött. Ma már – ha csak a tankönyváraakra, vagy az oktatás szerves részét képező két-háromnapos tanulmányi kirándulások költségeire gondolunk – a közoktatás is fokozódó mértékben terheli közvetlenül a szülőket, ami két középiskolás gyerek esetén az anyák 2–3 havi nettó átlagkeresetét is lekötheti egyetlen tanév során.

Miután a lakásépítés költségei teljes mértékben elszakadtak a szellemi vagy fizikai munkavégzésből (bérből és fizetésből) élők anyagi lehetőségeitől, a la-

káshoz jutás szükséglete azonban az érintett ifjúsági és szülői korosztályok számára mindenkor parancsoló jellegű, az evvel kapcsolatos lakossági tevékenységek – akkor is ha kifejezetten saját részre, kiadások megtakarítása céljával végzik – minden tekintetben jövedelempótló tevékenységnek minősíthetők. A kalákában végzett építkezések során a segítő munka értékét nem pénzzel, hanem bármikor beváltható élő munkával törlesztik (vagy korábban már megelőlegezték) az építetők, sokszor egy egész életre, akár több nemzedékre is vállalva a viszonzás kötelezettségét. A munka- és termékcsere gyakorlata azonban egyre kevésbé korlátozódik az építkezésekre, jelen van a beteggondozásban, a javító-szerelő munkákban, ruhavarrásban, a kisgazdaságokban megtermelt fölöslegek (zöldség-, gyümölcsfélék) cseréjében.

Adataink – a hasonló tartalmú külföldi adatfelvételekkel egybehangzóan – arra utalnak, hogy a háztartások anyagi életkörülményeinek javulásával nő a jövedelemszerző összes munkaidő, s minél jobb helyzetben van egy háztartás, annál nagyobb a munkaidőn belül a főfoglalkozásra fordított idő hányada, és kisebb a – főként a mezőgazdaságból eredő – jövedelemkiegészítésé. A többlet idő- és energiaráfordítással, egyéni áldozatvállalással járó jövedelemkiegészítés, hogy ne kelljen az alapvető szükségleteket csökkenteni, a társadalom egyre szélesebb, kedvezőtlen és bizonytalan helyzetű rétegeire jellemző.

Szükséghelyzetben természetesen elkerülhetetlen a korlátozás, de csak a pazarlást, a munka nélkül szerzett fölösleg további gyarapodását lehet és kell korlátozni, de azt nem szabad megengedni hogy ez a megteremtett értékek pusztulását és az alapvető igények kielégítésének korlátozását is maga után vonja.

A feketegazdaság adópszichológiai szempontjai

Nagy Imre Zoltán

Jövedelemeltitkolás, feketegazdaság

Adót sehol a világon nem fizetnek szívesen, de a legtöbb helyen kénytelenek. A jövedelemeltitkolás komoly gondokat okoz még a legfejlettebb piacgazdaságokban is, ahol a modern adórendszer tradíciói régebbre tekintenek vissza, mint hazánkban. A jövedelmet eltitkolók főleg az adóhatóság, a társadalombiztosítás és a vámhatóság elől kívánnak rejtve maradni, láthatatlanná téve tevékenységüket és jövedelmüket. Minél nagyobb részarányt tesz ki a láthatatlan jövedelem a statisztikailag kimutatotthoz képest, annál inkább illetik azt a feketegazdaság elnevezéssel.

Nem szerencsés ez a terminológia, mert azt a látszatot kelti, mintha egy önálló struktúráról lenne szó, pedig a feketegazdaság egy jelentős része szorosan kapcsolódik a legális gazdasághoz. A nyugta nélkül kifizetett áru tulajdonosaként bárki szereplőjévé és egyben szenvedő alanyává válik a feketegazdaságnak. Szenvedő alany két szempontból is. Egyrészt, mint a társadalom tagja hátrányt szenved annyiban, amennyiben a közkiadásokra szánt bevételeket megkurtították. Másrészt a nyugta nélkül vásárló nem emelhet jogos kifogást a vásárolt áru ellen. Ausztriában például a nyugta nélkül vásárló személyt is szankcionálja a törvény, s nem véletlenül.

Ugyanakkor találó a feketegazdaság elnevezés abból a szempontból, hogy a fogalom némi szervezethez sugall, ami nyilvánvalóan igaz. Gondoljunk csak néhány nagyobb horderejű adócsalásra, vagy az olajszőkítő botrányra. Ez utóbbi példából is látszik, hogy a feketegazdaság kifejezés helyesen utal a bűnözéssel való kapcsolatra, ami gyakran előfordul: az adójogszabályok kijátszása gyakran párosul egyéb bűncselekményekkel, vagyis a társadalom az adójogszabályok kijátszásán keresztül kriminalizálódik. Az ilyen kapcsolatnak ékes bizonyítéka például Al Capone esete is. A híres maffiavezért adócsalás vádjával sikerült végül is börtönbe juttatni, ami egyben az adójogszabályok betartatásának súlyát is jól szemlélteti.

Szakértők véleménye szerint a fejlett nyugati gazdaságokban a feketegazdaság aránya ma 5–20%-ra tehető, míg hazánkban ugyanez a részarány eléri a 30%-ot, 200 milliárd Ft adókiesést okozva a költségvetésnek 1995-ben. Tovább nehezíti a helyzetet, hogy a teljes adóbevételek 60%-a Budapestről és környékéről, Pest megyéből származik. Ez a tény nagyon megnehezíti az adóigazgatás helyzetét és növeli a feketegazdaság esélyeit, különösen ma, amikor az adóhatóság munkáját számos körülmény nehezíti.

Németországban a korábbi NSZK-t alkotó tartományokban 1990-ben 50 mil-

liárd DM-re becsülték az adócsalás által okozott költségvetési bevételkiesést. Ez az összes adó- és vámbevételek közel 6%-át, a GDP-nek pedig 2%-át tette ki.

Magyarországon egyes becslések szerint a láthatatlan jövedelmek 1990-ben mintegy 50 milliárd Ft adókiesést eredményeztek a költségvetés kárára. Érdekes összehasonlításra nyílik lehetőség, még akkor is, ha figyelembe vesszük a becslések nagymértékű bizonytalanságát. Hazánkban a láthatatlan jövedelmek következtében keletkező adókiesés a költségvetés adó- és vámbevételeinek 7,8%-át tette ki 1990-ben, míg az adóhiány GDP-hez viszonyított aránya 2,4% volt a becsült adatok szerint.

A feketegazdaság a becslések alapján hazánkban kiterjedtebb, mint a fejlett ipari államokban, ami a piacokonform adórendszer viszonylag nem régi bevezetésével, továbbá az adómorál számos, főleg adópszichológiai tényezőtől függő alakulásával magyarázható, de semmiképpen sem elfogadható.

A feketegazdaság és a társadalmi normák

Az adóhatóságok a világon mindenütt panaszkodnak a bevételek elmaradása miatt, intenzívebb ellenőrzési lehetőségeket és súlyosabb szankciókat követelnek. Az indoklásban az adókiesés – amit egyébként az ún. multiplikátor hatás a forgalmi és a fogyasztási adórendszeren keresztül mérsékel – csak másodlagos szerepet játszik. (Multiplikátor hatáson azt értjük, hogy az adócsalás révén szerzett jövedelem elköltésre kerül, s így végül is a fogyasztási és forgalmi adóbevételek növekednek.) A jövedelem eltitkolásának az adóhiánynál is komolyabb következménye, hogy csorbát szenved a közteherviselés elve. A becsületes adófizető becsapottnak érzi magát, sőt a szakértők véleménye szerint a „tisztességtelenek” tartott adórendszer a demokrácia működőképességét is veszélyeztetheti. Fennáll annak a veszélye is, hogy az adótörvények kijátszása és semmibevétele a többi törvény megszegéséhez is hozzájárul.

A jövedelemeltitkolás okai

Számos külföldi kutatás alapján összeállították a feketegazdaság térhódítására ható tényezőket. Magyarországon ez ideig még nem születtek ilyen témájú értékelhető szociológiai eredmények, ezért csak feltételezhetjük, hogy a külföldi tapasztalatok Magyarországon is hasznosíthatóak. Általában igaz, hogy világszerte csökkentek az adócsalással szembeni pszichológiai gátlások, ami a növekvő individualizmussal és az erősen megkopott közösségi szellemmel függ össze.

A kutatások a jövedelemeltitkolást olyan kockázattal bíró döntési problémaként fogják fel, amely arra irányul, hogy az adóalany a saját jövedelmét akár ezúton is maximalizálja. Eközben feltehetően a következő szempontokat mérlegeli:

- a felfedezés valószínűsége;

- befolyásoló tényező lehet a bírság és az egyéb büntetések mértéke is;
- további determináló tényező az átlagos adóteher, az adóprogresszió, az adómentes sávok nagysága;
- befolyással bírhat a jövedelmek eltitkolására a tényleges jövedelem nagysága.

Ezek a tényezők képezik az ún. tradicionális modellek alapját, amelyeket a modern kutatások egyre inkább kibővítenek, s egyre inkább a kutatás középpontjába állítják a pszichológiai és a szociológiai szempontokat. Ez annál is inkább indokolt, mert az adóeltitkolást befolyásoló tényezők az adóalanyok pszichikumán és a szociológiai törvényszerűségeken keresztül jutnak érvényre.

A felfedezés valószínűsége, annak növekedése a vizsgálatok eredménye szerint egyértelműen csökkenti a jövedelemeltitkolás mértékét.

Nem sikerült viszont a büntetés mértékének (pótlék, bírság) a jövedelemeltitkolásra gyakorolt hatását statisztikailag bizonyítva kimutatni sem egy nagyszabású svájci kutatás, sem az USA-ban végzett ökonometriai vizsgálatok, de több más kutatás során sem. Ennek magyarázata részben az lehet, hogy a büntetések megállapítását parlamenti és bírósági hatáskörbe utalták, míg az adóalanyok vizsgálata és meghallgatása természetesen az adóhatóság feladata. A parlament és a bíróság nem képes az adócsalás büntetésének olyan gyors módosítására, amely megfelelően szolgálná a visszaszorítást. A parlament esetében természetesen a döntések politikai aspektusai is lényegesek. Másrészt, mint ahogy igen sok más bűncselekmény esetében, úgy az adócsalás esetén sem bír visszatartó erővel a büntetés.

Széles körben elterjedt nézet, hogy az adóeltitkolás egyik fő motiváló tényezője a magas átlagos adóteher. Ezt fokozza még, ha az ún. járulékos elvonások is túl magasak (társadalombiztosítási hozzájárulás, nyugdíjjárulék, munkaadói hozzájárulás, munkavállalói hozzájárulás stb.). Az adóalanyok ilyenkor úgy érzik, hogy munkájuk eredményének túl nagy részét teszi ki az elvonás, ezért adóeltitkolással, fekete foglalkoztatással reagálnak. Közismert, hogy Magyarországon magas az átlagos elvonás szintje, ami erős motivációt jelent a feketegazdaság térhódítására. Kedvező jelenség viszont a társasági adózás 1995-ös változása. A külföldi kutatások eredményei azt mutatják, hogy az adóteher 1%-os emelésére az adóalanyok az eltitkolt jövedelem 8%-os növelésével reagálnak. Az adóteher növelésekor az eltitkolt jövedelem növekedési aránya meghaladja a tényleges jövedelem növekedését. További motivációs tényezőt jelent a jövedelemadó progresszivitásának foka. Erős progresszió esetén erős a késztetés a jövedelem eltitkolására a magas jövedelmet élvezők körében. Hazánkban az SZJA progressziója véleményem szerint túlságosan is erős, már viszonylag alacsony jövedelemsávhoz kapcsolódik a legmagasabb adósáv. Kedvező jelenség az adóeltitkolás szempontjából az adómentes sáv növelése. Az adómentes sáv növekedése általában csökkenti a jövedelemeltitkolás mértékét, ebből arra lehet következtetni, hogy az adótételek csökkentése, az adómentes határok emelése legalábbis a vizsgált fejlett ipari országokban nem vezetnek feltétlenül teljes adó-

kieséshez, mert a bevallott jövedelmek növekednek. Természetesen az adó mértékét más szempontok is befolyásolják.

Nem sikerült a kutatások során statisztikailag megbízható eredményt kimutatni a jövedelem nagysága és a jövedelemeltitkolás gyakorisága között. A már említett svájci kutatás során a jövedelem nagyságát háztartásonként figyelembe véve azt vizsgálták, hogyan változik az adózók bevallási és kockázatvállalási magatartása. Az eredmények alapján azt mondhatjuk, hogy a nagy jövedelmű családok közel hasonló gyakorisággal vállalják a jövedelemeltitkolás kockázatát, mint a kisjövedelműek.

Minél magasabb a kevésbé jól dokumentált jövedelmek részaránya, annál magasabb a jövedelemeltitkolás mértéke. Ezzel szemben az aktív kort elhagyó adókötelezettek arányának növekedése kedvezően hat az adócsalásra. Ennek a nyilvánvaló pszichológiai okok mellett az a magyarázata, hogy az időskorú lakosság többnyire dokumentált jövedelmet élvez.

Az eddig felsorolt, jövedelemeltitkolást befolyásoló tényezők hatásának áttekintése arra a következtetésre vezette a kutatókat, hogy a felfedezés valószínűsége az a tényező, amelyik „elrettentő” tényezőként jöhet szóba. A behatóbb kutatások azonban azt mutatták, hogy az ellenőrzések gyakoriságának megkétszerezése csak az eltitkolt jövedelem 15%-os csökkenésével jár együtt.

Az adóigazgatás a világ számos országában súlyos gondokkal küzd. Az adóhivatalokban általában rossz a fizetés, alig van előmeneteli lehetőség, amit tovább súlyosbít, hogy a társadalom megítélése kedvezőtlen az ott folyó munkáról. Mindezeknek egyenes következménye a magas fluktuáció és a munkaerőhiány. Az amúgy is nehéz helyzetben lévő adóapparátus munkáját tovább nehezíti világszerte a túlkomplikált adójog. Egy német adószakértő találó véleménye szerint: az adójog egy olyan szabálygyűjtemény, amely saját nagyszámú kivételeibe fog belefulladásni. Az adóapparátus dolgozóinak meg kell küzdeni a hiányos infrastruktúrával is. Számos adóhivatalban nem megfelelő a számítógépesítés, az információk hiányosan, túl későn vagy egyáltalán nem érkeznek meg az illetékes ügyintézőkhöz. Ugyanez áll a különböző törvényekre és hivatali útmutatókra, állásfoglalásokra. Kedvezőtlen a kép a dolgozók továbbképzését illetően is. A továbbképzés nem öleli fel az összes fontos témát, számos témával nem kellő mélységben foglalkoznak a továbbképző tanfolyamokon. Az adótanácsadók a legfrissebb útmutatásokkal, bírói végzésekkel felvértezve, korszerűen felszerelt irodákból veszik fel a „harcot” az adóigazgatással. Így aztán sok hivatalnok egyszerűen átáll a „front” túloldalára.

Mindez nem azt jelenti, hogy az ellenőrzést nem célszerű fokozni. De az ellenőrzés önmagában nem elégséges eszköz, és nem is mindig megvalósítható. Ezért a kutatásokat olyan tényezőkkel bővítették ki, amelyek hatásmechanizmusa mélyebb bepillantást enged a jövedelemeltitkolás rejtelmeibe, a feketegazdaság térhódításába.

További pszichológiai és szociológiai tényezők

Számos kutatás vizsgálta az adóalanyok képzettségének és az adócsalás mértékének összefüggését. Az alacsonyabb iskolai végzettségű adóalanyok kevésbé járatosak az adózási jogszabályokban, így kevésbé ismerik a különböző szankciókat, az adócsalás következményeit. Ennek a fordítottja igaz a magasabb iskolai végzettségű adóalanyok adózási magatartására: ők tudnak számolni tettük következményeivel. Ugyanakkor a magasabb képzettségű adóalanyok könnyebben eligazodnak az adózás „útvesztőjében”, s így jobban tudnak élni a csalás lehetőségeivel is. A végeredmény: a magasabb képzettségűek körében kisebb mértékű az adóeltitkolás. Ez egyben azt is jelenti, hogy intenzívebb ellenőrzéssel csak az adókötelezettek kisebbik részének, nevezetesen az iskolázottabb rétegeknek az „elrettentése” lehetséges. Ez a statisztikailag is bizonyított tény az egyik magyarázata annak, hogy az ellenőrzések megkészszerzése csak 15%-os csökkenést eredményez a jövedelemeltitkolás tekintetében. A gyakoribb ellenőrzések másrészt nem kívánatos reakciókat is kiválthatnak az adóalanyokból, akik a gyakori kihallgatás és vizsgálat során rájöhetnek arra, hogy az adóhatóság az eltitkolt jövedelemnek csak egy részét tudja feltárni, s ez jelentős motivációs tényezővé válhat. Az adóhatóságoknak tehát minden olyan esetet, ahol a szokványos ellenőrzés eszközeit túllépi, lehetőleg teljes feltárással és bizonyítással kell lezárniuk.

Az alacsonyabb végzettség és a szankciókkal kapcsolatos járatlanság részben magyarázatot ad arra, hogy miért kisebb a büntetések visszatartó hatása, mint azt sokszor elvárják. Mindenesetre, a külföldi szakirodalom a gyakorlati tapasztalatok alapján azt ajánlja, hogy amennyiben a jövedelemeltitkolás túlzott méretet ölt, akkor magas pénzbüntetések és szabadságvesztés kiszabásával kell az adómorál javulását kikényszeríteni.

Nem sikerült statisztikailag értékelhető kapcsolatot kimutatni egyes társadalmi csoportok (mint pl. az egyedül élő személyek, a családos adóalanyok, a férfiak és a nők, az ideiglenes jelleggel foglalkoztatott külföldi állampolgárok vagy a különböző vallású lakosok) és a jövedelemeltitkolás között.

A fejlett ipari országok egy részében az adófizetők megtekinthetik az önkormányzatoknál vezetett adónyilvántartásokat. Ez a nyilvánosság olyan társadalmi ellenőrzést jelent, amely – harmadik személy betekintésén keresztül – csökkenti a jövedelemeltitkolás mértékét.

Az infláció hatása a jövedelemeltitkolásra

Az infláció a nominális jövedelmet reáljövedelemmé mérsékli, ami az állampolgárokat arra készíti, hogy akár jövedelemeltitkolás segítségével is, de helyreállítsák jövedelmük vásárlóerejét, vagy legalábbis az infláció hatását némiképp enyhítsék. A hatásmechanizmus azonban nem ilyen egyszerű. Az infláció hatására ugyanis a nominális jövedelmek is nőnek. Ha azonban a nominális jöve-

delmeket úgy igazítják az inflációhoz, hogy az adózás előtti reáljövedelem változatlan marad, akkor az adózás utáni reáljövedelem csökken, mert az infláció mértékéhez igazított nominális jövedelem növekedése következtében az adóalany automatikusan magasabb adósávba kerül. A nominális bérek kiigazítása pedig többnyire utólagos és nem megfelelő mértékű. Továbbá az állampolgárok még akkor is kevésnek érzik az inflációkövetés mértékét, ha az történetesen megfelel az inflációs rátának. Ezért a reáljövedelem csökkenésének és a nominális bérek emelkedésének hatása a jövedelem eltitkolására többnyire együttesen jelentkezik.

Az infláció következtében az adóprogresszió automatikus növekedését az adóterhek indexálásával lehet kiiktatni, ami az infláció miatti magasabb sávokba történő átkerülést legalább is részben megakadályozza. Magyarországon a modern adórendszer bevezetése óta többször módosították az adómértékeket, de indexálás nem történt, sőt az SZJA rendszerében a kezdeti állapothoz képest évről-évre bekövetkezett csökkenést az elmúlt években emelések követték (lásd a 62. oldalon lévő táblázatot).

Az inflációnak ezt a bonyolult hatását a már említett svájci vizsgálat során úgy próbálták számszerűsíteni, hogy a jövedelmet reálszinten vették számításba, és külön inflációs változót alkalmaztak az egyes kantonok fogyasztási árszínvonalának évenkénti változását alapul véve. Így sikerült az infláció hatását évenként és kantononként számszerűsíteni. A tapasztalati eredmények igazolták a várakozásokat: az infláció növekedése a jövedelemeltitkolás abszolút és relatív (a tényleges jövedelem százalékában kifejezett) mértékét egyaránt növelte. Az USA-ban végzett hasonló vizsgálatok ugyanakkor más eredményre vezettek.

Az adóteher indexálása a különböző svájci kantonokban részben vagy egészben megtörténik. Az évenként és kantononként rendelkezésre álló indexeket szintén figyelembe vették a kutatás során. Sikerült statisztikailag igazolni, hogy az adóteher indexálása csökkenti az adócsalásra való késztetést. *Teljes mértékű indexálás mellett az eltitkolt jövedelemnek az infláció miatt bekövetkezett növekedése 40%-kal mérséklődött.* Ezek az adatok azt igazolják, hogy az adóprogresszió automatikus növekedésének kiiktatása esetén az állampolgárok hajlamosabbak feltárni valós jövedelmi helyzetüket.

A jövedelemeltitkolás oldaláról nézve kézenfekvőnek tűnik az adópolitikát az arányos adórendszer irányába módosítani, vagy ha ez nem lehetséges jövedelemelosztási okokból, akkor a jövedelemadó mértékét legalább annyira kell mérsékelni évről-évre, hogy az adóprogresszió automatikus növekedése kiiktatódjék. A különböző külföldi kutatások eredményei szerint az adóalanyok ezt a „szíveséget” azzal honorálják, hogy *kevesebb jövedelmet rejtenek el.*

Az adónyomozás feladata és módszerei

Az adóhatósági nyomozás kettős funkciót tölt be a fejlett ipari országokban. Feladata egyrészt a tényállás feltárása (ez a szűkebb értelemben vett adóhatósági

nyomozás), másrészt az adóalapok megállapítása, valamint a büntetőjogi és bírságolási szankciók érvényesítése. A kettős funkció tehát azt jelenti, hogy az adóhatósági nyomozás egyrészt bűnüldöző hatósági, másrészt adóhatósági feladatokat lát el.

Az adóhatóságnak az adóbűnügyek feltárása során ugyanolyan jogai és kötelességei vannak, mint az ügyészségnek. Az ún. adónyomozási részlegnek, amely nem rendelkezik önálló hatósági jelleggel, a rendőrséghez hasonló jogai és kötelességei vannak, amelyeket a büntetőeljárásról szóló törvény szabályoz.

Minden nyomozással érintett személy igényt tarthat a jogszerű meghallgatásra, a feltárt bizonyítékok alapján számukra biztosítani kell a nyilatkozat és vallomás lehetőségét. Az eljárás folyamán csak a kítűzött cél eléréséhez szükséges olyan eszközöket alkalmazhat a hatóság, amelyek megfelelnek az ügy jelentőségének és a gyanú mértékének. A jogállamiság alapján nyugvó büntetőeljárás további fontos alapelve a tiszta eljáráshoz való jog, ami megtiltja a hatóságnak, hogy nyomást gyakoroljon a vallomástételre, vagy egyéb, meg nem engedett eszközökkel befolyásolja azt.

Az adóigazgatási eljáráshoz hasonlóan, a büntetőeljárásban is kötelezettsége az adó- vagy pénzügyi hivatalnak az adóalany szempontjából kedvező körülményeket feltárni, továbbá arról gondoskodni, hogy a gyanúsított érdekében a teljes adónyomozást és büntetőeljárást a lehető legrövidebb idő alatt lebonyolítsák.

Az adóigazgatási eljárás és a büntetőeljárás szabályainak alkalmazása a gyakorlatban sok gondot okoz. Ha egy tényállást büntetőeljárással (adóhatósági nyomozással) és adóigazgatási eljárással (adóellenőrzéssel) is feltárnak, az adóalany és a hatóság jogait és kötelezettségeit a megfelelő eljárási szabályok határozzák meg, vagyis az első esetben a büntetőeljárás szabályai, a másodikban az adóigazgatás szabályai az irányadók.

Ha az adóhatósági nyomozás csak adóalapokat határoz meg, úgy az eljárás az adóigazgatási eljárás szabályaihoz igazodik, de így is fennáll a lehetőség, hogy az adóhatóság a gyanúsítottakon kívül más személyektől is információt kérjen (akár szóban is), továbbá, hogy előzetes bejelentés nélkül okmányokba betekintsen az érintettek beleegyezése nélkül is.

Adóbűnügyek feltárása során az adónyomozási hatáskör a büntetőeljárás szabályai szerint a rendőrség hatásköréhez hasonlítható. Az adónyomozási részleget megilleti az előzetes letartóztatás, a lefoglalás, a gyanúsítottak kihallgatásának, továbbá a házkutatásnak és az elkobzásnak a joga.

Az esetek többségében a tényállást csak akkor lehet felderítettnek minősíteni, ha az adóalapokat is meghatározták, mert az adóbűncselekmény egyik ismérve az adóbevételek megrövidítése. Ebből pedig az következik, hogy a két eljárási szabályozás együtt kerül alkalmazásra az adónyomozás során.

Gyakori módszere az adónyomozásnak a próbafogyasztás és ennek során feljegyzések készítése, valamint például a fizetőpincérek megfigyelése a különböző vendéglátóipari egységekben. Ezt követően néhány nappal, az adónyomozás nagy apparátussal kiszáll a helyszínre és ellenőrzi, hogy a korábban megfigyelt forgalom hogyan szerepel a vendéglős könyveiben. Ezután következik az étte-

rem és a tulajdonos lakásának átkutatása és ezzel egyidejűleg a szállítók ellenőrzése. A teljes körű vizsgálat során nem maradhatnak a bizonyítékok rejtve. Így rendszerint egész hálózatok kerülnek az adónyomozás hálójába, ami nem ritkán az adócsalók százainak leleplezéséhez vezethet.

Az adónyomozással kapcsolatban nem számít a társadalmi vagy politikai rang. Neves politikusok, művészek, ismert üzletemberek ellen is lefolytatják a szigorú eljárásokat. Így például Németországban Otto Graf Lambsdorff gazdasági miniszter ellen folyt eljárás, aki több más neves politikussal együtt pártadományozási ügybe keveredett, vagy a baden-würtembergi miniszterelnök ellen, aki magánutazásait egy neves céggel finanszírozta. De szerepelt az ügyfelek között neves énekes és pornótáncos, vagy a Mercedes-Benz vezetője is, aki magánházát cége pénzén építtette át és a vagyoni előnyt jövedelembevallásában nem szerepeltette.

A feketegazdaság elleni harc aktuális helyzete hazánkban

A feketegazdaság növekvő térnyerésével többször is foglalkozott a Kormány Nemzetbiztonsági Kabinetje. A rendőrség, az APEH, a VPOP (Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnoksága), a Határőrség javaslatokat dolgozott ki a feketegazdaság visszaszorítására, amelyeket a kormány megtárgyalt. Ennek eredményeképpen intézkedési tervet fogadtak el, illetve Koordinációs Bizottságot hoztak létre a társadalmi, gazdasági életet veszélyeztető jelenségek megfékezése céljából.

A hagyományos ellenőrzés eszközei egyre kevésbé bizonyulnak hatékonyak az adóeltitkolás visszaszorításában. Ennek egyik oka az, hogy az adózással kapcsolatos visszaélések egyre inkább szervezett formát öltenek. Ezért elkerülhetlenné vált a hagyományos eszközök kibővítése elsősorban az APEH-nél, de a többi, a feketegazdasággal kapcsolatba kerülő hatóságnál is. A hagyományos ellenőrzési eszközöket várhatóan ún. rendkívüli intézkedések lehetősége fogja kiegészíteni. Ezek a következők:

- adatszolgáltatás a pénzügyintézetektől a nem üzleti célú bankszámlák, takarékbetétek tekintetében;
- információkérés és adatszolgáltatás az összes állami nyilvántartásból;
- üzlethelyiségek, továbbá magánszemélyek lakásának átkutatása;
- személyi motozás;
- adóeltitkolással összefüggő dokumentumok, tárgyak lefoglalása;
- előállítás.

A rendkívüli intézkedések alkalmazásának természetesen szigorú feltételei lesznek. Így például a rendkívüli intézkedések alapját csak ellenőrzött forrás képezheti, névtelen feljelentés nem. Ilyen intézkedésekre csak jelentős ügyekben kerülhet sor. A különböző jogok korlátozásánál ügyési jóváhagyás szükséges (pl. kép- és hangfelvétel készítése), illetve szükséges a rendőrség közreműködé-

se. A rendkívüli intézkedéseket mindig a cselekmény súlyához mérten arányosan és dokumentáltan kell alkalmazni.

További lehetőség a hagyományos eszközök kibővítésére a becslések feltételeinek szélesítése. Az új előírások szerint becslésre akkor is sor kerülhet majd, ha az adózó jövedelme nem éri el az adott szakma jövedelemhatárait, amit egyébként a bevallásokat megelőzően közzétesznek.

Várhatóan módosulnak az adóitók szabályai. Nyilvánosságra hozhatók – pénzügyminiszteri engedéllyel – az olyan adózók adatai, akik saját ügyükben megtévesztették a közvéleményt. Várhatóan közzéteszi az adóhatóság azt a listát is, amelyen a legnagyobb adóhiányt produkáló vállalkozások kerülnek felsorolásra.

Jól szolgálhatják a feketegazdaság elleni harcot az átlátható, ellenőrizhető adójogszabályok is. Elsősorban az adóelőlegek és a bejelentkezések tárgyában várhatók változások.

Fontos eszköze lehet a feketegazdaság elleni harcnak az egységes szervezet kialakítása is. Nemrégiben kormánybiztos kinevezésével lépések történtek az APEH és a VPOP szervezetének egységesítése irányába, s ami még ennél is fontosabb, az egységesülő szervezet alkalmazhatja majd a VPOP nyomozati jogkörét.

A „feketegazdaság” büntetendő tevékenységei

Szladovics Mária

A feketegazdaság elemzése különböző szempontok szerint történhet. Büntetőjogi értékelés szempontjából a következő osztályozás látszik célszerűnek:

(1) *Tiltott tevékenységi körök*, amelyek elkövetése minden esetben büntetendő:

– Embercsempészség (Btk. 218. szakasz): ha valaki tiltott határátlépéshez – vagyoni haszonszerzés végett – segítséget nyújt.

– Nemzetközi jogi kötelezettség megszegése (az ENSZ Biztonsági Tanácsa által hozott gazdasági, kereskedelmi és pénzügyi tilalmak megszegése) (Btk. 261/A szakasz).

– Tiltott szerencsejáték szervezése (Btk. 268. szakasz), ha ez rendszeres tevékenység. Az is büntetendő, aki ehhez helyiséget biztosít.

– Visszaélés kábítószerrel (Btk. 282. szakasz), beleértve a termesztést, előállítását, megszerzést, határon behozatalt, kivitelt, birtokban tartást, kínálást, forgalomba hozatalt, kereskedelmet, anyagi eszközök biztosítását. Súlyosbító körülmény a rendszeres elkövetés, a fegyveres elkövetés és a gyermek, vagy fiatalkorú foglalkoztatása.

– Bennfentes értékpapír kereskedelem (Btk. 299/A szakasz) elkövetése, ha bennfentes értékpapírigyletet bennfentes információ felhasználásával haszonszerzés végett kötnek.

– Pénzmosás (Btk. 303. szakasz) (később ismertetve).

– Pénzhamisítás (Btk. 304. szakasz) büntetettét követi el, aki forgalomba hozatal céljából: (a) forgalomban lévő pénzt utánoz, vagy meghamisít; (b) hamis, vagy hamisított pénzt megszerez, forgalomba hoz; (c) az előzőekre előkészületeket tesz.

– Bélyeghamisítás (Btk. 307. szakasz).

– Csempészet és vámorgazdaság (Btk. 312. szakasz).

– Váltóhamisítás (Btk. 313/A szakasz), a hamis, vagy hamisított váltó forgalomba hozatala, ha károkozás nem történik.

– Bankkártya-hamisítás (Btk. 313/B szakasz).

– Bankkártyával visszaélés (Btk. 313/C szakasz).

– Orgazdaság (Btk. 326. szakasz).

(2) *Engedélyhez kötött tevékenységi körök*, amelyeknek az engedély nélküli, az engedélyt meghaladó, illetve az engedély feltételeitől eltérő gyakorlása büntetendő:

– Visszaélés lőfegyverrel, vagy lőszerrel (Btk. 263/A szakasz): ha valaki en-

gedély nélkül, vagy azt meghaladó mértékben lőfegyvert, vagy lőszer készít, megszerez, tart, vagy forgalomba hoz.

– Fegyvercsempészet (Btk. 263/B szakasz): a lőfegyver, lőszer, robbanóanyag, robbantószer, illetve robbanóanyag, robbantószer felhasználására szolgáló készülék engedély nélküli, vagy az engedélyt meghaladó kivitele, vagy behozatala az országhatáron.

– Visszaélés sugárzó anyaggal (Btk. 264. szakasz): az egészségre veszélyes sugárzó anyag, készítmény jogosulatlan előállítás, megszerzése, tartása, forgalomba hozatala; átadása tartásra nem jogosult személynek; fenyegetés ilyen anyag felhasználásával.

– Visszaélés méreggel (Btk. 265. szakasz): jogosulatlanul mérget készíteni, tartani, forgalomba hozni, mérgek visszaélésszerű felhasználásának megakadályozására, avagy mások veszélyeztetésének kizárására tett intézkedés elmulasztása.

– Engedély nélküli külkereskedelmi tevékenység (Btk. 298. szakasz): az engedélyhez kötött termékek külkereskedelmi forgalmazása engedély nélkül, vagy az engedélyt meghaladó mértékben.

– Jogosulatlan pénzügyi tevékenység (Btk. 298/D szakasz): engedélyhez kötött pénzügyi tevékenység engedély nélküli folytatása, vagy a bejelentési kötelezettség alá eső tevékenység bejelentés nélküli gyakorlása.

– Devizagazdálkodás megsértése (Btk. 309. szakasz): a devizaérték, belföldi fizetőeszköz vagy vagyoni érték engedély nélküli kivitele, továbbá a devizaértékre, belföldi fizetőeszközre vagy vagyoni értékre szóló külföldi követelés be nem jelentése. Súlyosbító körülmény az üzletszerű, a nagyobb vagy jelentős, vagy különösen nagy értékű, a muzeális tárgyra vonatkozó, illetve a bünszövegben történő elkövetés. Büntetendő a gondatlan elkövetés is.

– Visszaélés jövedékkel (Btk. 311. szakasz): a jövedéki termékek engedély nélküli, vagy jogszabályban előírt feltétel hiányában történő előállítása, a jövedéki ellenőrzés alóli elvonása, vagy más által elvont termék vagyoni haszonszerzés végett történő megszerzése, elrejtése, vagy közreműködés annak elidegenítésében.

– Szerzői és szomszédos jogok megsértése (Btk. 329/A szakasz): a feketegazdasággal összefüggésben a video- és audiokazetták illegális másolása, forgalmazása.

(3) *Engedély nélkül folytatható tevékenységi körök*, amelyek akkor tartoznak a feketegazdaság fogalmkörébe, ha az elért bevételt, vagy a foglalkoztatott munkaerőt eltitkolják, és ezzel kivonják az adó-, illetve TB-járulék fizetési kötelezettség alól.

A feketegazdaság működésének feltételei és forrásai

Az engedély nélkül folytatható tevékenységi körökhöz kapcsolódó feketegazdaság működésének két alapvető feltétele van: a kereslet és a kínálat.

A kereslet általában két alapvető okra vezethető vissza: (1) A legálisan működő kereskedelmi hálózat kínálatából hiányoznak az alacsony árfekvésű – a kisjövedelműek által is megfizethető – termékek. Továbbá (2) az adókkal, jövedékekkel és egyéb rezsiköltségekkel nem terhelt termékek ára jelentősen alatta marad a kereskedelmi hálózatokban forgalmazott áruk árainak.

A kínálat árufedezete több forrásból is származhat: (1) Külföldről behozott csempészáru, amely kisebb mennyiségek esetében okmányok nélkül, a vámstervek ellenőrzését megkerülve jut be az országba; nagyobb mennyiség esetében pedig a vámkezelt szállítmányok okmányai az árura vonatkozó adatokat a ténylegesnél alacsonyabb mennyiségben tüntetik fel. (2) Külföldre exportált áruk okmányain a ténylegesnél nagyobb mennyiséget tüntetnek fel. Az így nyert többletermék ÁFA-mentes és a teljes belföldi ellenérték bevétele is eltitkolható. (3) Lopott készletek (a termelőtől, kereskedőtől, vagy a szállítmányozótól). (4) A vállalkozó saját előállítású, illetve forgalmazású készleteinek egy részét illegális csatornákon értékesíti az adóterhek csökkentése érdekében. Végül (5) illegálisan előállított árut illegálisan forgalmaznak. A felsorolásból kitűnik, hogy ezekben az esetekben az áru bűncselekményből származik: részben magának az árunak az eltulajdonítása, részben pedig illegális jövedelmekből történő megszerzése révén.

A feketegazdaság másik jellemzője, hogy nem fizetnek utána sem adót, sem jövedéket, és az illegális termelést folytató nem fizet társadalombiztosítási, egészségbiztosítási, illetve nyugdíjbiztosítási járulékot sem a bejelentetlen munkaerő után.

Az engedély nélkül forgalmazható áruk feketekereskedelmével kapcsolatban általában az árualap megszerzésével, illetve a bevétel eltitkolásával megvalósított bűncselekmények egész sora állapítható meg.

Az áru származásával kapcsolatban a következő bűncselekmények fordulhatnak elő: (a) A külföldről csempésztett áru esetében: (i) csempészet és vámorgazdaság (Btk. 312. szakasz), (ii) jövedéki termék esetében: visszaélés jövedékekkel (Btk. 311. szakasz), (iii) az ÁFA-fizetési kötelezettség alóli kibúvás miatt adócsalás (Btk. 310. szakasz). (b) Belföldi termelőtől, forgalmazótól, szállítmányozótól történő eltulajdonítással szerzett árunál: (i) lopás, ha idegen követi el (Btk. 316. szakasz), (ii) sikkasztás, ha vagyongazdálkodó követi el (Btk. 317. szakasz), (iii) orgazdaság (Btk. 326. szakasz). (c) Hang- és videokazetták engedély nélküli sokszorosítása és ezek forgalmazása miatt szerzői és szomszédos jogok megsértése (Btk. 329/A szakasz). (d) Legális vállalkozás keretében illegális eszközökkel, munkaerővel előállított, számla nélkül értékesített árunál: (i) az alapanyag illegális megszerzése a módszertől függően az előző (a, b) pontokban felsoroltak; (ii) a bejelentetlen alkalmazottak foglalkoztatása miatti adó- és társadalombiztosítási csalás (Btk. 310. szakasz), a munkanélküliek Szolidaritási Alapjába fizetendő járulék fizetési kötelezettségének megszegése (Btk. 310/A szakasz); (iii) az eltitkolt bevétel miatt a számviteli fegyelem megsértése (Btk. 289. szakasz) és adócsalás (Btk. 310. szakasz).

Az áru illegális forgalmazásával kapcsolatos bűncselekmények a következők:
(a) a forgalom lebonyolításában résztvevők többnyire sem alkalmazottként, sem vállalkozóként nem adóznak, illetve nem fizetnek járulékot (Btk. 310. szakasz).
(b) A bevétel eltitkolása adócsalás és a számviteli fegyelem megsértése.

A fentiekből látható, hogy a feketegazdaság visszaszorítására a Büntető Törvénykönyv elegendő jogi eszközt tartalmaz. A folyamatelemzésből az is kitűnik, hogy az árualap keletkezésének megakadályozása lehetne a leghatékonyabb módszer, azonban éppen ez az, ami a legnehezebben tetten érhető. Ennek több oka is van, amelyek közül az alábbiakban a legfontosabbakat soroljuk fel:

(1) A vámáru ellenőrzésének módszere nem szűri ki teljes egészében a mennyiségi eltéréseket, illetve a csempészárut.

(2) Az előállítóknál és a kereskedőknél nem vezetnek tételes készletnyilvántartást, amely alkalmas lenne az elszámoltatásra és a bizonylatolás nélküli készletkiszállítás kimutatására.

(3) A pénzforgalom nagyrészt készpénzben bonyolódik, ami lehetőséget teremt (a) a ténylegesen befolyt bevétel manipulálására, (b) a nem bizonylatolt bevétel – adófizetési kötelezettség nélküli – megszerzésére, (c) a pénzmosásra.

(4) Készpénz átvételét igazoló okmányokhoz bárki, ellenőrizhetetlenül hozzáférhet. A forgalmazók – vevőnkénti sorozatszám szerinti – nyilvántartási kötelezettsége megszűnt.

(5) Az utcai árusok tettenérése többnyire nem vezet el az árualapot biztosító személyekhez, szervezetekhez.

(6) A feketegazdaság vásárlói megélhetési lehetőségük biztosítását látják a bejelentetlen utcai árusok kereskedelmi tevékenységében.

Mi lehetne a megoldás?

A felderítés és a bizonyítás eredményessége érdekében szükséges lenne a fokozott ellenőrzés és az egyes gazdálkodási folyamatok újraszabályozása. Az új szabályoknak vissza kellene szorítania a készpénzforgalmat és olyan eszközrendszert kellene kialakítania, amely alkalmas a vállalkozások elszámoltatására. Vissza kellene állítani a feketén beszerzett, bűncselekményből származó áruk legalizálásának, valamint az eladás szabályosságának látszatát keltő fiktív számlák, illetve nyugták forgalomba kerülésének vásárló és sorszám szerinti nyilvántartását. Ezt a kötelezettséget – az 1993. február 15-től hatályon kívül helyezett – 36/1990. (XII. 28.) PM rendelet részletesen előírta. A jelenleg érvényes adózási és számviteli előírások szerint, az adóalany kötelezettsége a szigorú számadású bizonylatok nyilvántartása. A feketegazdaság szereplői nem vezetnek szigorú számadású nyomtatványaikról nyilvántartást, ha mégis, az illegális forgalmazáshoz használt tömböket nem írják bele. A 36/1990. (XII. 28.) PM rendeletben előírt szabályok újbóli bevezetése, a már felhasználónál lévő tömbök hitelesítése, nyilvántartásba vétele az adóhatóságnál, lehetővé tenné az adófizetési kötelezettség kijátszási lehetőségének nagymértékű csökkentését.

A készpénzforgalom korlátozása ellenőrizhetőbbé tenné a tényleges pénzmozgásokat, míg a *készletek kötelező nyilvántartása* lehetőséget teremtene az elszámoltatásra.

A jelenlegi szabályozás a tulajdonosokra és vállalkozókra bízta, hogy a társaság, illetve vállalkozás szükségleteinek és igényeinek megfelelő anyagi és pénzügyi elszámolási rendet dolgozzon ki. Ez a szabályozás a tulajdonosi érdekekre épít, de a látszatvállalkozások érdeke nem azonos a törvénytisztelő vállalkozókéval. A dereguláció során például hatályon kívül helyezték a házipénztár kezelésére vonatkozó jogszabályt. A gyakorlat azt mutatja, hogy a társaságok egy részének értelmezésében ez azt jelenti, hogy a továbbiakban a pénztár kezelésére, bizonylatolására vonatkozó szabályok betartására nincs szükség. Pedig ezek a szabályok szakmai szempontból helyesek és a számviteli törvény általános elveinek következetes alkalmazása esetén magától értetődőek.

Meg kellene változtatni azt a szemléletet, hogy a szabályozás a vállalkozási szabadság felesleges korlátozása. Tudatosítani kellene, hogy a feketegazdaság miatti adókiesést a többieknek kell megfizetniük, elsősorban a bérből és fizetésből élőknek, illetve a legális tevékenységet folytató vállalkozóknak.

Ösztönözni, preferálni kellene továbbá az olcsóbb árfekvésű magyar termékek gyártását és forgalmazását a legális vállalkozások körében.

A fogyasztók érdeksérelme

Az utcai kereskedelemben a fogyasztók érdekeinek védelme nem biztosított. Ezekre az árukra nincs garancia, nincs kivel szemben érvényesíteni a szavatossági igényeket. A termékek minősége többnyire rossz.

A Büntető Törvénykönyv (Btk.) több szakasza is védi a fogyasztói érdekeket. Büntetendő: a rossz minőségű termék forgalomba hozatala (Btk. 292., 293., 294. szakaszai), a minőség hamis tanúsítása (Btk. 295. szakasz), az áru hamis megjelölése (Btk. 296. szakasz), a fogyasztó megtévesztése (Btk. 296/A szakasz), és a vásárlók megkárosítása (Btk. 328. szakasz). Ezek a szakaszok azonban nem alkalmasak az utcai alkalmi árusokkal szembeni eredményes fellépésre, mert a Btk. a rossz minőségű termék forgalomba hozatalát akkor rendeli büntetni, ha egyéni vállalkozó vagy gazdálkodó szervezet döntésre jogosult vezetője jelentős mennyiségű vagy értékű rossz minőségű termékre valósítja meg. Az utcai alkalmi árus esetében a jelentős mennyiség nem jellemző. A jelentős érték az 1 millió Ft, a jelentős mennyiség 4–500 db. Ezen kívül az utcai árus többnyire nem vállalkozó és nem gazdálkodó szervezet nevében kereskedik. A minőséget tanúsító okirat kiállítója – ha van ilyen egyáltalán – nem megállapítható. De a minőség hamis tanúsítását is csak jelentős mennyiségű vagy értékű termék esetében rendeli büntetni a törvény. A hamis márkajellel ellátott termékek forgalomba hozatala is csak jelentős mennyiségre elkövetve büntethető (Btk. 296. szakasz). Mivel az utcai árusnak nincs szüksége reklámra az áru kelendőségének fokozása érdekében, hiszen ezt a funkciót az alacsony ár önmagában betölti, ezért a Btk.

296/A szakaszát általában nem sértik meg. Végül, az ügyletek jellege miatt nehezen tetten érhető a vásárlóknak – hamis méréssel, vagy számolással, az áru minőségének megmontásával – történő megkárosítása.

A feketegazdaság szereplői maguk is kiszolgáltatottak

Mivel a feketegazdaság szereplői tevékenységüket a jogszabályok előírásainak megkerülésével, a kötelezettségek alóli kibúvással folytatják, a legális vállalkozókat védő intézményeket nem tudják igénybe venni. Így sértetteivé válhatnak a zsarolásnak (Btk. 323. szakasz) és más erőszakos cselekményeknek. Az elmúlt időszakban több brutális gyilkosság sértettjéről derült ki, hogy illegális gazdasági tevékenységet folytatott.

Sajátos jelenség a prostitúció. Az 1993. évi XVII. törvény 1993. 05. 15-i hatályba lépésétől az üzletszerű kéjtelgés nem bűncselekmény. Továbbra is büntetendő azonban: az üzletszerű kéjtelgés elősegítése (Btk. 205. szakasz), a kitarottság (Btk. 206. szakasz), és a kerítés (Btk. 207. szakasz).

Ebből következik, hogy a prostituáltakat foglalkoztató üzletág is a feketegazdaság kategóriájába tartozik. Haszonélvezői bűncselekményt követnek el. Az általuk foglalkoztatott lányok nem követnek el bűncselekményt csak szabálysértést, de ennek ellenére nagyon kiszolgáltatottak.

A feketegazdaság kapcsolata a legális gazdasággal

A feketegazdaságban elért jövedelmek luxusfogyasztási igényeket meghaladó részét pénzmosással szokták legalizálni, amely során a pénz eredetét különböző pénzügyi tranzakciók révén elfedik. Ezzel kapcsolatban a törvény az öt évet meghaladó szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekményből, illetve embercsempészből, kábítószerrel való visszaélésből vagy nemzetközi jogi kötelezettség megszegéséből keletkezett anyagi javak eredetének – különböző pénzügyi tranzakciókkal történő – elrejtését rendeli büntetni (Btk. 303. szakasz). A pénzmosás származékos bűncselekmény, elkövetője nem azonos a pénz megszerzése érdekében megvalósított bűncselekmény tettesével.

A pénzmosás bűncselekményének elkövetői többnyire pénzügyi szolgáltatói tevékenységet folytató legális cégek vezetői vagy alkalmazottai, hivatalos személyek, vagy ügynökök lehetnek.

Összefoglalás

Összefoglalva megállapítható, hogy a feketegazdaság visszaszorításához a társadalomnak fontos érdeke fűződik. A zugárosoknál vásárló fogyasztó rövid távú

érdekeit a hosszú távú érdekei elé helyezi, még akkor is, ha felismeri a feketegazdaság hátrányát.

A feketegazdaság működésének megakadályozása csupán büntetőjogi eszközökkel nem valósítható meg.

Az állami ellenőrző szervek és a bűnüldöző szervek összehangolt együttműködésén kívül a gazdálkodás szabályozó rendszerét is alkalmasabbá kell tenni a megelőzésre és a bizonyításra.

A bűnüldöző szervek által feltárt gazdálkodási folyamatokhoz kapcsolódó bűncselekményeket sok esetben – a ténybeli bizonyítás ellenére – az átalakulás természetes velejárójaként, az eredeti tőkefelhalmozás elfogadható módszereként értékeli a sajtó és a közvélemény egy része, s nem egyszer ilyen értelmű döntés születik.

Statisztikai táblázatok

Az itt közölt táblázatok lapunk e számának témáira vonatkozó legfontosabb adatokat tartalmazzák.

A GDP és a rejtett jövedelem nagysága 1994-ben

	Becsült rejtett jövedelem	Hivatalos GDP, alapáron (előzetes)	Rejtett jövedelem aránya a hivatalos GDP-hez (%)
	folyó áron (milliárd forint)		
<i>Köztulajdon</i>			
Társas vállalkozások	70	1200	6
Költségvetési intézmények	40	610	6
Rejtett jövedelmek vizsgálatába be nem vont kör	–	220	–
Együtt	110	2030	5
<i>Magántulajdon (hazai)</i>			
Társas magánvállalkozások	260	552	47
Regisztrált egyéni vállalkozók	400	426	94
Nem regisztrált magánszemélyek	290	0	–
Lakosság kiegészítő gazdasági tevékenysége	0	206	–
Rejtett jövedelem vizsgálatába be nem vont kör	–	106	–
Együtt	950	1290	74
<i>Külföldi tulajdon</i>	20	288	7
Összesen	1080	3608	30

Forrás: GKI 1995.

A nyílt és a rejtett gazdaság aránya 1980–1992

	1980	1985	1989	1990	1991	1992
<i>Nyílt gazdaság: hivatalos GDP</i>						
folyó áron, milliárd forint						
piaci áron	721	1034	1722	2089	2308	2805
alapáron	645	931	1498	1787	2039	2451
<i>Rejtett gazdaság, becslés, milliárd forint</i>						
	83	130	233	335	465	650
<i>A rejtett gazdaság aránya (%)</i>						
piaci áron értékelt GDP-hez	12	13	14	16	20	23
alapáron értékelt GDP-hez	13	14	16	19	23	27

Forrás: GKI 1994.

A rejtett gazdaság súlya ágazatonként 1992-ben

Ágazatok	Hivatalos GDP (1)	Rejtett gazdaságból származó GDP			Dokumentált GDP (1-3)	Kiterjesztett GDP (1+4)	Kiterjesztett GDP a hivatalos százalékában
		Összesen (2)	Hivatalos GDP-ben				
			számbavett (3)	számbanem vett (4)			
Bányászat	66	1	0	1	66	67	101
Villamos energia, gáz-, hő- és vízellátás	122	5	0	5	122	127	104
Feldolgozóipar	587	98	37	61	550	648	110
Építőipar	149	69	25	44	124	193	130
Mező-, erdő-, vadgazdaság	208	19	3	16	205	224	108
Kereskedelem, közúti járműjavítás	361	239	128	111	233	472	131
Szálláshely, vendéglátás	84	39	22	17	62	101	120
Szállítás, posta, hírközlés	205	52	27	25	178	230	112
Pénzügyi tevékenység	66	0	0	0	66	66	100
Gazdasági tevékenységet segítő ágazat	174	54	10	44	164	218	125
Oktatás, egészségügy és egyéb közösségi és személyi szolgáltatás	429	74	5	69	424	498	116
Összesen	2451	650	257	393	2194	2844	116

Forrás: GKI 1995.

A tulajdonosi főszektorok súlya az egyes ágazatokban a hivatalos és a kiterjesztett GDP alapján 1992-ben

Ágazatok	Köztulajdon		Hazai magántulajdon		Külföldi tulajdon	
	Hivatalos GDP	Kiterjesztett GDP	Hivatalos GDP	Kiterjesztett GDP	Hivatalos GDP	Kiterjesztett GDP
Bányászat	97	97	2	2	1	1
Villamos energia, gáz-, hő- és vízellátás	99	99	0	0	1	1
Feldolgozóipar	57	54	25	29	18	17
Építőipar	21	17	69	75	10	8
Mező-, erdő-, vadgazdaság	36	35	64	65	0	0
Kereskedelem, közúti járműjavítás	24	19	66	73	10	8
Szálláshely, vendéglátás	48	43	50	56	2	1
Szállítás, posta, hírközlés	77	72	22	27	1	1
Pénzügyi tevékenység	57	57	12	12	31	31
Gazdasági tevékenységet segítő ágazat	27	23	65	70	8	7
Oktatás, egészségügy és egyéb közösségi és személyi szolgáltatás	89	80	10	19	1	1
Összesen	56	50	36	42	8	8

Forrás: GKI Rt.

**A tulajdonosi szektorok százalékos súlya
a feldolgozóipar alágazatainak hivatalos GDP-jében 1992-ben**

Ipari ágazatok	Köztulajdon	Hazai magántulajdon	Külföldi tulajdon	Összesen
Kohászat, fémfeldolgozás	49	40	11	100
Gépipar	45	33	22	100
Nem-fém ásványi termékek gyártása	41	22	37	100
Vegyipar	89	5	6	100
Textil-, ruha-, bőr- és szőrmeipar	42	39	19	100
Fa-, papír- és nyomdaipar	42	39	19	100
Élelmiszer, ital és dohányipar	53	23	24	100
Egyéb feldolgozóipar	53	34	13	100

Forrás: GKI Rt.

**A rejtett gazdaságból származó jövedelem ágazati megoszlása
és aránya a dokumentált GDP-hez 1992-ben (%)**

Ágazatok	Ágazatok közötti megoszlása	Aránya a dokumentált GDP-hez
Bányászat	0	1
Villamos energia, hő-, gáz- és vízellátás	1	4
Feldolgozóipar	15	18
Építőipar	11	56
Mező-, erdő- és vadgazdaság	3	9
Kereskedelem	37	102
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	6	63
Szállítás, posta és hírközlés	8	29
Pénzügyi tevékenység	0	0
Gazdasági tevékenységet kiegészítő szolgáltatás	8	33
Oktatás, egészségügy és egyéb közösségi és személyi szolgáltatás	11	17
Összesen	100	30

Forrás: GKI Rt.

**Adóeltitkolás 1992-ben
(milliárd Ft)**

Adónem	Eltitkolt adó- vagy járulékalap	Eltitkolt adó vagy járulék	Haszonélvezők
ÁFA (és forgalmi adók)	450-500	90-110	Eladók, vevők, szállítók
Társasági adó	170	60	Tulajdonosok, menedzserek, alkalmazottak
SZJA	206	40	Jövedelemtulajdonosok, alkalmazók vagy kifizetők, vevők
TB és más járulékok	205	150	Alkalmazók, jövedelemtulajdonosok, kifizetők, vevők
Vám	20	5	Importőrök, vevők

Forrás: Piacgazdaság Alapítvány. Megjelent: GKI 1995.

Az 1989. évi jövedelmekre érvényes adókulcsok és adósávok

A jövedelem	Az adó	
0- 55 000 Ft		0%
55 001- 70 000 Ft	az 55 000 Ft-on felüli rész	17%-a
70 001-100 000 Ft	2 550 Ft és a 70 000 Ft-on felüli rész	23%-a
100 001-150 000 Ft	9 450 Ft és a 100 000 Ft-on felüli rész	29%-a
150 001-240 000 Ft	23 950 Ft és a 150 000 Ft-on felüli rész	35%-a
240 001-360 000 Ft	55 450 Ft és a 240 000 Ft-on felüli rész	42%-a
360 001-600 000 Ft	105 850 Ft és a 360 000 Ft-on felüli rész	49%-a
600 001 felett	223 450 Ft és a 600 000 Ft-on felüli rész	56%-a

Az 1993. évi jövedelmekre érvényes adókulcsok és adósávok

A jövedelem	Az adó	
0-100 000 Ft		0%
100 001-200 000 Ft	a 100 000 Ft-on felüli rész	25%-a
200 001-500 000 Ft	25 000 Ft és a 200 000 Ft-on felüli rész	35%-a
500 001 felett	130 000 Ft és az 500 000 Ft-on felüli rész	40%-a

Az 1994. és az 1995. évi jövedelmekre érvényes adókulcsok és adósávok

A jövedelem	Az adó	
0-110 000 Ft		0%
110 001-150 000 Ft	a 110 000 Ft-on felüli rész	20%-a
150 001-220 000 Ft	8 000 Ft és a 150 000 Ft-on felüli rész	25%-a
220 001-380 000 Ft	25 500 Ft és a 220 000 Ft-on felüli rész	35%-a
380 001-550 000 Ft	81 500 Ft és a 380 000 Ft-on felüli rész	40%-a
550 001 felett	149 500 Ft és az 550 000 Ft-on felüli rész	44%-a

A láthatatlan jövedelmek 1981-re vonatkozó becült értékei

Jövedelemtípus	Milliárd Ft
Borravaló	10-12
Hálapénz	5-6
Csúszópénz	2-3
Fusi (és kontár) munka	11-13
Engedély nélküli ingatlan-bérbeadás	3-4
Társadalmi tulajdon használata saját haszonra	10-12
Vám- és devizajogszabály megsértéséből származó jövedelem	1
Adócsalás	8-9
Fogyasztók megkárosítása	10-12
Ingatlanspekuláció	10
Köztulajdon lopása	12
Korrupció, csalás, sikkasztás	10-30
Összesen	92-124

A láthatatlan jövedelmek 1991-re vonatkozó becült értékei

Jövedelemtípus	Milliárd Ft
Borravaló	18,0
Hálapénz az egészségügyben	7,4
Hálapénz ügyvédeknel	0,5-0,7
Csúszópénz	0,8
„Moonlighting”	2,4
– ruhavarrás	8,3
– takarítás	2,7
– kertész, napszámos munka	8,0
– magánoktatás	2,4
– magánorvosi rendelő	0,5
– gépiprás	0,8
– lakásbérbeadás	3,2
Fuszítás	60,0
Adócsalás	160-170
Feketemunka	53
Szürke- és feketepiac	25-30
Úzszakamat	0,8
Fogyasztók megkárosítása	28
Vám- és devizajogszabálysértés	11-12
Korrupció, csalás, sikkasztás	150
Összesen	542,8-559,0

**A borraalót adó családok megoszlása az adott összeg szerint 25 borraalós szakmánál
1992-ben (%)***

A borraaló összege (forint)	Borraalót adó családok aránya (havi költség szerint)	Újévi borraalót adó családok aránya
0	22,5	81,2
1– 20	17,8	3,6
20– 50	18,9	6,2
50– 100	15,2	5,5
100– 200	10,3	2,1
200– 500	7,8	1,3
500–1000	3,5	0,1
1000 felett	4,0	0
Összesen	100,0	100,0

* A felmérés 2000 fős reprezentatív mintán készült.
Forrás: Ékes 1993.

**Hálapénzt fizető családok aránya
a fizetett összegek nagysága szerint 1992-ben (%)***

Fizetett hálapénz (forint)	Egészségügyben	Ügyvédi
	hálapénzt fizető családok aránya	
0	86,2	96,2
1– 100	1,7	
100– 200	2,8	
200– 500	3,8	2,6
500–1000	2,5	
1000–2000	1,5	
2000–5000	1,1	0,9
5000 felett	0,5	0,3
Összesen	100,0	100,0

* A felmérés 2000 fős reprezentatív mintán készült.
Forrás: Ékes 1993.

**Ipari szolgáltató munkát számla nélkül végeztető családok aránya
az éves költség nagysága szerint 1992-ben (%)***

Javító-szerelő munka értéke	Családok aránya
0	74,9
500– 1000	3,1
1000– 2000	2,2
2000– 5000	4,5
5000–10000	5,3
10000 felett	10,0
Összesen	100,0

* A felmérés 2000 fős reprezentatív mintán készült.
Megjegyzés: Ezeket az arányokat a családok összességére
vetítve 24,5 milliárd Ft adódott mint kisipari láthatatlan
jövedelem.
Forrás: Ékes 1993.

A családok megoszlása az aluljárói, rokoni, baráti kereskedelemben vásárolt áruk értéke szerint 1992-ben *

Havi vásárlás értéke (forint)	Vásárló családok aránya (%)
0	55,6
1- 100	0,9
100- 200	1,7
200- 500	7,3
500-1000	7,9
1000-2000	26,6
Összesen	100,0

Forrás: Ékes 1993.

* A felmérés 2000 fős reprezentatív mintán készült.

Egyes ismertté vált bűncselekmények száma 1993-1994-ben

	1993	1994
Nemzetközi jogi kötelezettség megszegése	*	130
Visszaélés méreggel	11	14
Fegyvercsempészet	-	18
Tiltott szerencsejáték szervezése	131	82
Visszaélés kábítószerral	223	256
Nemzetközileg ellenőrzött termékek és technológiák fogalmára vonatkozó kötelezettség megszegése	4	5
Számviteli fejelem megsértése	38	121
Engedély nélküli külkereskedelmi tevékenység	1	19
Pénzhamisítás	475	688
Hamis pénz kiadása	21	45
Bélyeghamisítás	13	59
Devizagazdálkodás megsértése	3632**	1 076
Adó-, társadalombiztosítási csalás	76	183
Visszaélés jövedékkel	40	189
Csempészet	1456	1 019
Vámorgazdaság	236	644
Jogosulatlan pénzintézeti tevékenység	-*	3
Munkaadói és munkavállalói járulék fizetési kötelezettség megszegése	***	1
Társadalombiztosítási, egészségbiztosítási, vagy nyugdíjjárulék fizetési kötelezettség megsértése	***	3
Szerzői és szomszédos jogok megsértése	6721	16 799

* Btk. módosítás miatt nincs azonos tartalmú adat.

** Btk. módosítás miatt szűkült a büntetendő szabályszegés.

*** 1993. május 15-től került a Btk.-ba, elkövetés csak 1994-ben vált ismertté.

Forrás: Egységes rendőrségi és ügyészségi bűnügyi statisztika.

A nappali tagozaton már nem tanuló 18–69 éves népesség gazdasági aktivitásában bekövetkezett változások 1986 és 1993 között (1000 fő)

Gazdasági aktivitás	Férfi		Nő	
	1986	1993	1986	1993
<i>Aktív kereső</i>	2600,7	1994,1	2155,2	1626,8
<i>Munkavállalási korú nem aktív kereső</i>				
Munkanélküli	–	412,6	–	277,7
Rokkantnyugdíjas (aktív korú)	279,5	238,3	105,3	156,2
Gyes, gyed	–	–	223,9	262,9
Eltartott (nem tanuló)	40,0	169,0	143,2	259,5
Együtt	319,5	819,9	472,4	956,3
Nyugdíjas (munkavállalási koron túl)	448,4	466,0	936,4	927,8
Összesen	3368,6	3280,0	3564,0	3510,9

Megjegyzés: Az adatok 11 000 fős országos reprezentatív mintán végzett felmérésre vonatkoznak.
 Forrás: Falussy – Zoltánka 1994.

A 18–69 éves népéségen belül a tényleges és lehetséges jövedelemszerzés tevékenységeit átlagos napon végző férfiak aránya és időráfordítása percben (1977, 1986, 1993)

Év	Adattípus	18–69 éves	Aktív kereső	Nyugdíjas	Munkanélküli	Rokkant
Főfoglalkozású munka						
1977	végző, %	57,5	67,1	14,6		10,7
	végző, perc	494	498	425		353
1986	végző, %	52,8	65,0	5,2		7,5
	végző, perc	482	482	532		357
1993	végző, %	42,3	64,4	4,4	3,3	2,8
	végző, perc	495	498	424	402	341
Nem mezőgazdasági jövedelemkiegészítő tevékenység (bevallottan keresőmunka)						
1977	végző, %	1,5	1,5	1,2		1,8
	végző, perc	189	186	247		103
1986	végző, %	6,5	5,9	8,6		9,3
	végző, perc	256	213	376		357
1993	végző, %	1,7	1,7	1,9	2,0	0,4
	végző, perc	298	278	271	442	160
Jármű és háztartási berendezések javítása, karbantartása						
1977	végző, %	10,5	11,9	2,4		8,8
	végző, perc	80	81	82		44
1986	végző, %	10,1	11,5	4,0		6,8
	végző, perc	95	96	75		94
1993	végző, %	9,1	9,2	6,3	12,8	9,9
	végző, perc	131	120	144	155	149
Épület, helyiség felújítása, építkezés						
1977	végző, %	3,9	4,3	2,2		1,8
	végző, perc	241	241	233		303
1986	végző, %	6,2	6,7	3,7		6,2
	végző, perc	197	199	223		112
1993	végző, %	4,0	3,4	5,7	4,7	2,2
	végző, perc	204	154	169	402	274

Év	Adattípus	18–69 éves	Aktív kereső	Nyugdíjas	Munkanélküli	Rokkant
Egyéb háztartási munka (segítő munka)						
1977	végző, %					
	végző, perc					
1986	végző, %	8,2	7,8	10,1		7,1
	végző, perc	81	73	119		75
1993	végző, %	7,2	7,4	9,0	5,2	4,9
	végző, perc	126	135	100	129	84
Mezőgazdasági jövedelemkiegészítő (pótló) tevékenység						
1977	végző, %	36,6	33,9	50,2		45,6
	végző, perc	165	159	188		158
1986	végző, %	39,6	35,6	57,8		49,0
	végző, perc	189	170	248		202
1993	végző, %	34,7	27,2	51,4	44,2	46,5
	végző, perc	209	184	238	251	216
Állattenyésztés						
1977	végző, %	30,0	26,9	44,2		43,0
	végző, perc	99	97	103		108
1986	végző, %	27,3	23,3	44,3		40,6
	végző, perc	103	92	134		101
1993	végző, %	22,4	16,6	37,9	27,6	33,1
	végző, perc	107	102	117	120	94
Növénytermesztés						
1977	végző, %	14,5	13,6	20,9		11,4
	végző, perc	192	188	209		182
1986	végző, %	19,1	17,1	29,8		20,1
	végző, perc	198	185	230		226
1993	végző, %	17,7	13,4	27,5	23,9	23,7
	végző, perc	224	198	253	249	244
Egyéb munka (vásárlás, értékesítés)						
1977	végző, %	3,1	2,6	5,6		5,3
	végző, perc	92	92	93		89
1986	végző, %	8,0	6,7	14,6		8,2
	végző, perc	111	110	104		150
1993	végző, %	6,0	4,7	7,3	10,9	7,1
	végző, perc	147	142	114	170	159

Megjegyzés: Az adatok 11 000 fős országos reprezentatív mintán végzett felmérésre vonatkoznak.
 Forrás: Falussy – Zoltánka 1994.

A 18–69 éves népességén belül a tényleges és lehetséges jövedelemszerzés tevékenységeit átlagos napon végző nők aránya és időráfordítása percben (1977, 1986, 1993)

Év	Adattípus	18–69 éves	Aktív kereső	Nyugdíjas	Aktív korú nem aktív kereső
Főfoglalkozású munka					
1977	végző, %	38,5	56,8	5,9	7,8
	végző, perc	457	460	395	445
1986	végző, %	36,2	59,7	1,4	0,2
	végző, perc	444	446	352	140
1993	végző, %	31,1	64,6	3,1	1,4
	végző, perc	447	451	359	340
Nem mezőgazdasági jövedelemkiegészítő tevékenység					
1977	végző, %	0,7	0,9	0,7	0,2
	végző, perc	190	199	168	120
1986	végző, %	3,8	3,1	6,5	2,2
	végző, perc	235	155	323	228
1993	végző, %	1,3	1,0	2,4	0,9
	végző, perc	159	142	133	258
Ruhaneműk javítása, varrása, kötése					
1977	végző, %	9,4	7,6	15,1	9,6
	végző, perc	97	88	108	102
1986	végző, %	8,8	7,0	13,5	7,3
	végző, perc	91	82	104	89
1993	végző, %	7,3	5,8	10,3	7,2
	végző, perc	89	84	94	91
Felnőttek (betegek, öregek) ápolása, gondozása					
1977	végző, %	2,0	1,2	3,7	2,8
	végző, perc	74	69	72	86
1986	végző, %	5,6	5,5	5,9	5,2
	végző, perc	50	38	70	56
1993	végző, %	4,5	3,2	6,5	4,8
	végző, perc	84	72	86	93
Egyéb háztartási munka (segítő munka)					
1977	végző, %				
	végző, perc				
1986	végző, %	5,0	4,5	4,7	8,0
	végző, perc	61	55	93	40
1993	végző, %	3,6	3,4	3,9	3,5
	végző, perc	68	75	88	38
Mezőgazdasági jövedelemkiegészítő (pótló) tevékenység					
1977	végző, %	35,9	31,9	43,2	42,2
	végző, perc	130	135	129	118
1986	végző, %	32,8	25,8	45,4	39,5
	végző, perc	124	117	131	128
1993	végző, %	25,1	16,9	38,3	26,5
	végző, perc	138	113	155	142

Év	Adattípus	18–69 éves	Aktív kereső	Nyugdíjas	Aktív korú nem aktív kereső
Állattenyésztés					
1977	végző, %	33,3	29,5	41,3	38,4
	végző, perc	84	91	73	76
1986	végző, %	25,8	18,9	38,7	31,6
	végző, perc	71	67	73	78
1993	végző, %	17,8	11,0	28,3	19,4
	végző, perc	71	59	74	79
Növénytermesztés					
1977	végző, %	9,9	8,4	13,1	11,9
	végző, perc	166	158	188	157
1986	végző, %	12,9	10,5	17,0	15,2
	végző, perc	159	151	172	153
1993	végző, %	11,7	7,8	18,5	12,1
	végző, perc	174	148	197	171
Egyéb munka (vásárlás, értékesítés)					
1977	végző, %	3,5	4,3	2,2	1,8
	végző, perc	67	65	49	104
1986	végző, %	2,8	2,2	3,4	4,0
	végző, perc	69	72	63	73
1993	végző, %	1,6	1,0	2,2	1,9
	végző, perc	86	96	85	79

Megjegyzés: Az adatok 11 000 fős országos reprezentatív mintán végzett felmérésre vonatkoznak.
 Forrás: Falussy – Zoltánka 1994.

A munkanapokon legtöbbet dolgozó és az aktív keresői átlag munkaidő-ráfordításainak mennyisége és szerkezete 1993-ban (perc/fő/nap)

	Aktív férfi		Aktív nő	
	legnagyobb dolgozó	átlag	legnagyobb dolgozó	átlag
Főfoglalkozású munka	589	489	521	441
Nem mezőgazdasági jövedelemkiegészítés	5	5	2	1
Mezőgazdasági jövedelemkiegészítés	47	28	17	12
<i>Egyértelmű kereső-termelő tevékenység</i>	<i>641</i>	<i>521</i>	<i>539</i>	<i>454</i>
Háztartásban latens jövedelemkiegészítés	16	17	4	7
<i>Nyílt és latens jövedelemszerzés együtt</i>	<i>657</i>	<i>538</i>	<i>543</i>	<i>461</i>
Egyértelmű kereső-termelő tevékenység	641	521	539	454
Háztartás, család ellátása együtt	50	66	136	168
<i>Társadalmilag kötött idő</i> <i>(összes munka, tanulással, közlekedéssel)</i>	<i>775</i>	<i>671</i>	<i>759</i>	<i>701</i>
Ebből a kereső munka aránya	82,7	77,6	71,0	64,8
Kereső munkában a főfoglalkozás aránya	91,9	93,9	96,7	97,1

Megjegyzés: Az adatok 11 000 fős országos reprezentatív mintán végzett felmérésre vonatkoznak.
Forrás: Falussy – Zoltánka 1994.

A pihenőnapokon legtöbbet dolgozó és az aktív keresői átlag munkaidő-ráfordításainak mennyisége és szerkezete 1993-ban (perc/fő/nap)

	Aktív férfi		Aktív nő	
	legnagyobb dolgozó	átlag	legnagyobb dolgozó	átlag
Főfoglalkozású munka	25	11	29	8
Nem mezőgazdasági jövedelemkiegészítés	32	8	14	3
Mezőgazdasági jövedelemkiegészítés	161	87	118	33
<i>Egyértelmű kereső-termelő tevékenység</i>	<i>217</i>	<i>105</i>	<i>161</i>	<i>43</i>
Háztartásban latens jövedelemkiegészítés	53	43	55	21
<i>Nyílt és latens jövedelemszerzés együtt</i>	<i>270</i>	<i>148</i>	<i>216</i>	<i>64</i>
Egyértelmű kereső-termelő tevékenység	217	105	161	43
Háztartás, család ellátása együtt	166	159	293	359
<i>Társadalmilag kötött idő</i> <i>(összes munka, tanulással, közlekedéssel)</i>	<i>460</i>	<i>331</i>	<i>566</i>	<i>453</i>
Ebből a kereső munka aránya	47,2	31,7	28,4	9,5

Megjegyzés: Az adatok 11 000 fős országos reprezentatív mintán végzett felmérésre vonatkoznak.
Forrás: Falussy – Zoltánka 1994.

**A nem mezőgazdasági jellegű jövedelemkiegészítés keretében végzett tevékenységfajták
esetszáma és aránya az együttes gyakoriság sorrendjében 1993-ban**

Munkafajták	Az összes tevékenység			Bevalottan fizetett munka	Más háztartás számára is végezhető munka
	esetszáma	százalékos megoszlása	ebben a fizetett munka %-a		
	tevékenységeinek százalékos megoszlása				
Férfiak					
Gépjárműszerelés, háztartási gépek szerelése, faipari munkák	377	49,7	3,5	13,3	55,1
Építőipari munkák (építés, festés, mázolás, elektromos hálózat javítása)	229	30,2	8,3	19,4	31,8
Kereskedői jellegű szakmunka, egyéb szolgáltatás (fodrász, teherszállítás)	53	7,0	28,3	15,3	5,8
Egyéb szellemi munka (pl. könyvelés)	47	6,2	14,9	7,1	6,1
Kvalifikált szellemi tevékenység (tanítás)	19	2,5	57,9	11,2	1,2
Takarítás, beteggondozás stb.	12	1,6		12,2	
Egyéb (segédmunkák és besorolhatatlan)	12	1,6		12,2	
Másodállás, mellékfoglalkozás	9	1,2		9,2	
Együtt	758	100,0	12,9	100,0	100,0
Nők					
Háztartási alkalmazotti tevékenységekör (főzés, takarítás, mosás, bevásárlás, gyermekfelügyelet) + idős, beteg gondozása	516	53,0	10,4	37,8	55,6
Új ruhanemű szabása, varrása, kézi kötése	224	23,0	11,6	18,2	23,9
Építőipari munkák (építés, festés, mázolás, segédmunka)	50	5,1	0	–	6,0
Egyéb szellemi munka (gépelés, könyvelés)	45	4,6	24,4	7,7	4,1
Kereskedői jellegű szakmunka, egyéb szolgáltatás (pl. fodrász)	45	4,6	24,4	7,7	4,1
Kvalifikált szellemi tevékenység (tanítás)	39	4,0	30,7	8,4	3,3
Háztartási eszközök karbantartása, háziipar	25	2,6	0	–	3,0
Egyéb (ipari szakmunka, segédmunkák, és besorolhatatlan)	17	1,7		11,9	–
Másodállás, mellékfoglalkozás	12	1,2		8,4	
Együtt	973	100,0	14,7	100,0	100,0

Megjegyzés: Az adatok 11 000 fős országos reprezentatív mintán végzett felmérésre vonatkoznak.

Forrás: Falussy – Zoltánka 1994.

Egy átlagos napon bármiféle jövedelemkiegészítő tevékenységet végzőkön belül (a nem végzőkhöz képest) leginkább jellemző társadalmi, demográfiai, szociális csoportok aránya 1993-ban (18–79 éves népesség)

	Férfi, jövedelemkiegészítést		Nő, jövedelemkiegészítést	
	végez	nem végez	végez	nem végez
A háztartás jellemzői				
<i>A háztartás összetétele:</i>				
háaspár, gyerek nélkül	25,0	15,4	24,0	15,9
kéttagú háztartásban él	28,7	22,4	31,6	25,8
5- és többtagú háztartásban él	15,9	13,6		
<i>A háztartás anyagi körülményei:</i>				
halmozottan kedvezőtlen körülmények	30,3	25,5	30,5	27,0
halmozottan kedvező körülmények	8,1	6,4		
<i>A háztartás tagjai között van:</i>				
rokkantnyugdíjas			13,6	10,9
munkanélküli	24,1	19,1		
rendszeres szociális segélyezett	3,2	2,1	3,8	2,2
Személyi jellemzők				
<i>Életkor:</i>				
50–59 éves	20,6	12,7	21,9	14,4
60–79 éves	27,1	15,4	35,8	21,8
<i>Lakóhely:</i>				
község	55,1	24,2	58,9	26,3
<i>Iskolai végzettség:</i>				
8 általánosnál kevesebb	16,6	6,4	29,5	13,2
8 általános	33,5	24,9	42,3	30,3
<i>Társadalmi-gazdasági csoport:</i>				
Aktív kereső	46,7	67,6	28,1	46,9
Munkanélküli	14,0	9,4	7,1	6,7
Rokkantnyugdíjas (aktív korú)	7,7	5,4	7,0	3,7
Nyugdíjas (öregségi)	24,6	13,5	38,5	23,9
<i>Egészségi állapot</i>				
egészségi panasa van	45,1	34,9	62,4	48,0
tartós betegsége van	28,3	23,5	37,9	29,9
Rendszeres alkoholfogyasztó	19,2	11,0	1,4	1,1

Megjegyzés: Az adatok 11 000 fős országos reprezentatív mintán végzett felmérésre vonatkoznak.
Forrás: Falussy – Zoltánka 1994.

A 18–79 éves férfiak néhány társadalmi, demográfiai, szociális csoportjának aránya a hétköznap legtöbbet dolgozók és az összes férfi között 1993-ban

	A hétköznap legtöbbet dolgozók között	Az összes 18–79 éves férfi között
Aktív kereső	75,8	57,9
Községi lakos	48,4	36,3
30–39 éves korosztály	30,8	21,6
30–49 éves korosztály	54,2	42,2
8 általános iskolai végzettség	32,1	29,0
Szakmunkásképző végzettség	35,3	29,9
4 és többtagú háztartásban él	52,1	40,6
Házasság, gyermekkel	63,4	53,0
két gyermekkel	28,9	22,8
3 és több gyermekkel	12,4	6,6
<i>A legkedvezőtlenebb anyagi körülmények jellemzők</i>		
a háztartásra	33,0	27,6
Rossz lakáskörülmények	44,2	39,7

Megjegyzés: Az adatok 11 000 fős országos reprezentatív mintán végzett felmérésre vonatkoznak.
Forrás: Falussy – Zoltánka 1994.

Változások a magyar, osztrák, finn és norvég aktív keresők átlagos napi munkaidő-ráfordításainak mennyiségében és szerkezetében (perc/fő/nap)

Magyar	Aktív férfi			Aktív nő		
	1977	1986	1993	1977	1986	1993
Főfoglalkozású munka	334	314	320	261	266	291
Nem mezőgazdasági jövedelemkiegészítés	3	13	5	2	5	1
Mezőgazdasági jövedelemkiegészítés	54	61	50	43	30	19
Egyértelmű kereső-termelő tevékenység	391	388	375	306	301	311
Háztartásban latens jövedelemkiegészítés	40	32	27	19	12	13
Nyílt és latens jövedelemszerzés együtt	431	420	402	325	313	324
Egyértelmű kereső-termelő tevékenység	391	388	375	306	301	311
Háztartás, család ellátása együtt	99	99	99	258	244	232
Összes munka	490	487	474	564	545	543
Ebből a kereső munka aránya	79,8	79,7	79,1	54,2	55,2	57,3
Osztrák	Aktív férfi			Aktív nő		
		1981	1992		1981	1992
Főfoglalkozású munka		363	381		294	297
Nem mezőgazdasági jövedelemkiegészítés		16	7		7	3
Mezőgazdasági jövedelemkiegészítés		12	10		10	8
Egyértelmű kereső-termelő tevékenység		391	398		311	308
Háztartásban latens jövedelemkiegészítés		38	22		9	7
Nyílt és latens jövedelemszerzés együtt		429	420		320	315
Egyértelmű kereső-termelő tevékenység		391	398		311	308
Háztartás, család ellátása együtt		75	94		229	240
Összes munka		466	492		540	548
Ebből a kereső munka aránya		83,9	80,9		57,6	56,2
Finn	Aktív férfi			Aktív nő		
	1979	1987		1979	1987	
Egyértelmű kereső-termelő tevékenység	351	361		288	294	
Háztartásban latens jövedelemkiegészítés	42	38		20	17	
Nyílt és latens jövedelemszerzés együtt	393	399		308	311	
Egyértelmű kereső-termelő tevékenység	351	361		288	294	
Háztartás, család ellátása együtt	104	102		215	197	
Összes munka	455	463		503	491	
Ebből a kereső munka aránya	77,1	77,1		57,3	59,9	
Norvég	Aktív férfi			Aktív nő		
	1971	1981	1992	1971	1981	1992
Egyértelmű kereső-termelő tevékenység	351	313	313	221	211	216
Háztartásban latens jövedelemkiegészítés	39	38	34	12	13	15
Nyílt és latens jövedelemszerzés együtt	390	351	347	233	224	231
Egyértelmű kereső-termelő tevékenység	351	313	313	221	211	216
Háztartás, család ellátása együtt	127	143	146	286	259	240
Összes munka	478	456	459	507	470	456
Ebből a kereső munka aránya	73,4	68,2	68,2	43,6	44,9	47,4

Forrás: Időmérleg-archívum.

Válogatott bibliográfia

Az alábbiakban válogatást adunk olyan publikációkból, amelyek lapunk e számának témáihoz kapcsolódnak

- Acharya, S. (1992): *The Informal Sector in Developed Countries – A macro-viewpoint*. Economic Papers, No. 18.
- Árvay J. – Vértes A. (1993): *Előzetes jelentés a magánszektor tényleges teljesítményeiről Magyarországon*. Budapest, GKI Gazdaságkutató Rt.
- Boda Gy. – Falussy B. (1989): Az egységnyi szabadidőre jutó összmunkaidő és a gazdasági fejlődés. *Statisztikai Szemle*, 1989/4.
- Ékes I. (1983): *A lakossági jövedelmek láthatatlan újraelosztása*. Budapest, GKI.
- Ékes I. (1993): Rejtett gazdaság az átmenet időszakában. *Közgazdasági Szemle*, 1993/12.
- Ékes I. (1994): *A rejtett gazdaság. Láthatatlan jövedelmek tegnap és ma*. Budapest.
- Falussy B. (1985): Az idő társadalmi elosztása. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Budapest.
- Falussy B. (1990): A magyar társadalom életmódjának változásai az 1976/77. és az 1986/87. évi időmérleg felvételek alapján. (Elemzés és adattár) KSH.
- Falussy B. – Zoltánka V. (1994): A magyar társadalom életmódjának változásai az 1976/77., az 1986/87. és az 1993. évi életmód-időmérleg felvételek alapján. I. A társadalmi idő felhasználása. (Elemzés és adattár) KSH.
- Farkas J. – Vajda Á. (1989): Időgazdálkodás és munkatevékenységek az 1986/87. évi időmérlegfelvétel alapján. KSH, Budapest, 1989. 334. sz. (tanulmány és adattár).
- Fazekas K. – Frey M. – Timár J. (1995): *Munkaerőpiac, munkanélküliség és foglalkoztatáspolitikai Magyarországon*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Gábor R. I. (1991): Prospects of and Limits to the Second Economy. *Acta Oeconomica*, Vol. 43, Nos. 3–4.
- Gábor R. I. (1992): A második gazdaság ma – az átalakulás kérdőjelei. *Közgazdasági Szemle*, 1992/10.
- GKI (1994): *A magánszektor és a rejtett gazdaság súlya Magyarországon (1980–1992)*. GKI Gazdaságkutató Rt., Budapest.
- GKI (1995): *A rejtett gazdaság nemzetgazdasági szerepe és legalizálásának elképzelt módjai*. GKI Gazdaságkutató Rt., Budapest.
- GKI Rt. – TÁRKI (1994): A magánszektor fejlődése Magyarországon (1990–1993). Összefoglaló kutatási beszámoló az ÁVÜ számára. Budapest.
- Az informális szektor Magyarországon*. Piacgazdaság Alapítvány, 1992.
- Lackó M. (1991): Az illegális gazdaság aránya Magyarországon 1970 és 1989 között – monetáris modell. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.
- Laczkó M. (1992): Az illegális gazdaság aránya Magyarországon 1970 és 1988 között. *Közgazdasági Szemle*, 1992/9.

- Lindnerné Eperjesi Erzsébet (1995): A kelet-közép-európai munkaerőköltségek alakulása. *Gazdaság és Statisztika*, 1995/3.
- Lubell, H. (1991): *The Informal Sector in the 1980s and 1990s*. OECD, Paris.
- Matoricz A. (1994): A munkanélküliséggel kapcsolatos ellenőrzés. In: *Ellenőrzési kézikönyv*. Saldo, Budapest.
- Nagy I. Z. (1990): Az adócsalás elleni harc tapasztalatai a fejlett országokban Svájc példáján. *Aula* (Társadalom és Gazdaság), 1990/12.
- Nagy I. Z. (1991): Az adóhatóság nyomozási jogköre Ausztriában. *Adó*, 1991/7.
- Nagy I. Z. (1992): Adócsalás és adónyomozás. *Pénzügyi Szemle*, 1992/1.
- Petschnig M. (1985): Fogyasztói árindexünk a kritika tükrében. Kézirat. Budapest.
- Sik E. (1994): Az informális gazdaság és a társadalmi rétegződés. *INFO-Társadalomtudomány*, 28. szám.
- Sik E. (1995): Adalékok az informális gazdaság mai és jövőbeni méretének megbecsléséhez. Kézirat. Budapest.
- Swaminathan, M. (1991): *Understanding the „Informal Sector”: A Survey*. Wider Working Papers No. 95. World Institute for Development Economics Research of the United Nations University.
- Szatmári L. (1995): A feketegazdaság megnyilvánulási formái, társadalmi hatásai, a jelenség elhatárolása, helyzetértékelés. *Pénzügyi Szemle*, 1995/6.
- United Nations: *System of National Accounts*. 1993.
- Vajna, T. (1994): The Business of Survival. The Invisible and the Black Economy. *The Hungarian Quarterly*, Vol. 35, Winter.
- Vértes A. – Árvay J. (1994): *A magánszektor és a rejtett gazdaság súlya Magyarországon (1980–1992)*. GKI Gazdaságkutató Rt., Budapest.
- Weck–Hannemann, H. – Pomerehne, W. W. (1989): Einkommensteuerhinterziehung in der Schweiz: Eine empirische Analyse. *Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik*. 125. Jahrgang, Heft 4.
- Wulf, G. (1988): Untergrundwirtschaft, Steuerhinterziehung und Moral. In: Helmut Hesse (Hrsg.): *Wirtschaftswissenschaft und Ethik*. Berlin, Dunckler und Humblot.

Kutatási információk

Az alábbiakban válogatást adunk olyan jelenleg is folyó kutatásokból, amelyek lapunk e számának témáihoz kapcsolódnak

- „Adóbevételek az átmeneti időszakban”, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, témafelelős: Szakadát László.
- „A fekete gazdaság”, Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja, témafelelős: Zsille Zoltán.
- „A feketegazdaság elméleti modelljei és empirikus vizsgálata Magyarországon”, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Statisztikai Tanszék, témafelelős: Sugár András.
- „Életmód és időfelhasználás”, Központi Statisztikai Hivatal, témafelelős: Falussy Béla.
- „Gazdasági átmenet: jövedelemelosztás és rejtett gazdaság”, Szakszervezetek Gazdaság- és Társadalomkutató Intézete, témafelelős: Ékes Ildikó.
- „Informális folyamatok kezelése az átmeneti gazdaságban”, Piaccgazdasági Alapítvány, témafelelős: Dezsériné Major Mária.

Jegyzetek

Jegyzetek

Jegyzetek

1867. évi

Kiadja:
a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
és az MTA VITA Alapítvány

A kiadásért felel:
az MTA Könyvtára főigazgatója
és az MTA VITA Alapítvány elnöke

A szerkesztésért felel: Tamási Péter

Budapest, 1995. augusztus

HU ISSN 0864-8174

Ára: 168,- Ft áfával

INFO-Társadalomtudomány

1. szám: Válaszúton a magyar társadalom
2. szám: Népbetegségeink? – A társadalmi beilleszkedési zavarok anatómiájához
3. szám: Technikai fejlődésünk útvesszői
4. szám: Egy mítosz és következményei – Az ún. „nem termelő” szféráról
5. szám: Társadalmi rétegződésünk, társadalmi struktúránk
6. szám: Reformgazdaság?
7. szám: A szocializmus sorsfordulói
8. szám: Az új alkotmány elé
9. szám: Meg lehet-e állítani Magyarország népességfogyását?
10. szám: Kisebbségben – A nemzetiségi kérdés margójára
11. szám: Magyarország és a szociálpolitika
12. szám: A hatalomról
13. szám: Településeink, válságos régióink és az önkormányzatok
14. szám: Az átmenet időszaka Közép- és Kelet-Európában
15. szám: Külgazdaság: a magyar gazdaság megváltója?
16. szám: Bűnözés és társadalom
17. szám: Vallás – egyházak – társadalom
18. szám: Oktatás – változás
19. szám: A magyar falu a változások sodrában
20. szám: Magyarország a világgazdaság rendszerében
21. szám: Környezeti problémák – társadalmi változások
22. szám: Választások
23. szám: A munkanélküliség Magyarországon
24. szám: Biztonságpolitika és a hadsereg Magyarországon
25. szám: Idegengyűlölet, másság, tolerancia
26. szám: Az ifjúság helyzetéről
27. szám: Az európai integráció és Magyarország
28. szám: Változások a magyar társadalomban a rendszerátalakulás után
29. szám: Az átmenet mérlege a „visegrádi országokban”
30. szám: A változó család
31. szám: A „rendszerváltó” közigazgatás
32. szám: Nőtudomány